

«ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ
ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҚТАҒЫ ДАМУЫ»

халықаралық ғылыми конференцияның

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

25-26 ақпан 2021

PROCEEDINGS

of the international scientific conference

«CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT
OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION»

25-26 february 2021

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научной конференции

«СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ»

25-26 февраля 2021

Қарағанды, 2021

ӘОЖ 001.8

КБЖ 72

Қ 22

Редакция алқасы:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

A.A. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

- Қ 22 Қазіргі заманғы ғылым мен білім берудің жағдайы және болашақтағы дамуы: халықаралық ғылыми конф. мат. = Современное состояние и перспективы развития современной науки и образования: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceeding sinternational scientific conference: Current state and prospects of development of modern science and education. – Қарағанды: «Bilim Innovations Group» орталығы, 2021. – 134 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-08-0593-4

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education.

ӘОЖ 001

КБЖ 72

ISBN 978-601-08-0593-4

© «Bilim Innovations Group» орталығы, 2021

© Center «Bilim Innovations Group» 2021

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

SRSTI 16.41.99

KAZAK VE MOĞOL DİLLERİNDEKİ ORTAK MECAZİ KELİMELEİN FONOLOJİSİ

Khamariya Kamalaşkızı

Doktora öğrencisi, L.N. Gumilyev Avrasya Ulusal Üniversitesi, Nur-Sultan şehri

Bu makalede Kazak ve Moğol dillerindeki ortak mecazi kelimelerin fonolojik özellikleri incelenmektedir. Analiz, mecazi kelimelerin fonetik özelliklerine ilişkin dilbilimcilerin bilimsel kavram ve sonuçlarına göre yorumlanır. Aynı zamanda, genel Türk dillerindeki taklitleri de incelemektedir. Dilsel olguların ve dilbilimsel birimlerin yapısı, analiz ve karşılaştırma yöntemleriyle incelenir.

Anahtar kelimeler: Kazak dili, Moğol dili, fonetik, morfoloji, anlambilim, taklitler, mecazi kelimeler, sesli kelimeler.

Kazak-Moğol dilleri de dahil olmak üzere Türk-Moğol dillerinin özelliklerini karşılaştırırken, eski zamanlardan beri yaşam ve maneviyatta benzerliklere sahip halklar oldukları farkediliyor. Moğol dilinin sözlüğünde Sanskritçe, Tibetçe vb. Dillerden giren kelimeler mevcutken, Kazak dili sözlüğünde Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerden giren kelimeler bulunmaktadır. Buna rağmen, Kazak-Moğol dillerinin kısmen ortak unsurlarının kademeli olarak bulunması, Türk-Moğol halklarının dillerinin aynı soydan gelen diller olduğunu göstermektedir. Gustaf John *Ramstedt*; Türk, Moğol, Mançu, Kore ve Japon dilleri üzerine tarihsel bir karşılaştırmalı çalışma yaparak «Altay dili teorisinin» temelini attı.

Bazılhan Buhatılı, Altay kökenli dillerin tarihsel olarak karşılaştırmalı incelemesinde Gustaf John *Ramstedt*'in yönüne dayanarak, Türk-Moğol dillerinin ana kaynak olduğunu belirtmektedir [1, 6].

Daha sonraları Türk dilleri üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapılırken yeni veriler ortaya çıkmaya başladı. Akademisyen A.T. Kaidarov, profesör E.Z. Kazhybekov, bilim adamı E.V. Sevortyan'ın Türk dillerinin kökleri hakkındaki çalışmalarında Altay soylu dilleri karşılaştırarak, fonoloji, morfoloji, anlambilim yönünden pek çok değerli bilgi veriyorlar [4, 33].

Genel olarak mecazi kelimeler kavramını ele alırsak, modern Kazak dilbilim literatüründe, dünyanın diğer dillerinde olduğu gibi ses taklidi, ideofonlar, taklit kelimeler, mimemalar, figüratif kelimeler, taklitler, sesli kelimeler, onomatoplar vs isimler oluşmuştur. Örneğin, bunların ortaya çıkış yollarının anlamı, tarihsel oluşumu ve gelişim sürecindeki yeri ve kullanım görünümü isimlerinde daha önemlidir.

N.I. Ashmarin, Türk dillerinde fonolojiyi ilk inceleyen kişi olurken, sonrasında Türk dillerindeki taklit kelimeleri N.K. Dmitriev'in eserlerinde irdelenmiştir. Türkçedeki ses sembolizmi ve taklit kelimeler A.N. Kononov, M. Bittner, H. Marchand ve diğerleri tarafından incelenmiştir. N.A. Baskakov, Karakalpak dilinin mimemalarını ayrıntılı olarak inceler. Yakutça, Kırgızca, Türkmence, Özbekçe, Azerice ve Başkurt dili gibi Türk dillerinde taklit kelimeler ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Çuvaş dilbilimci G.E. Kornilov'un ses görüntüleme sorunu üzerine yaptığı araştırmalarda, N.I. Ashmarin ve A.M. Gazov-Ginzberg'in temel teorik ilkeleri geniş çapta analiz edilmektedir. Bu çalışmanın önemi etimoloji ve taklit arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Bilim adamına göre, etimolojik analiz, ilk olarak, kelimenin kökeninin tarihini tek bileşenli bir kök morfemin ötesinde derinleştirmeye izin vermez ve ikincisi, dilin oluşum tarihini ve dil sembolünün ilkel motivasyonunu inceleme olasılığını sınırlar. Taklit, görüntülenenin özel bir özelliği, karakteristiği, kalitesi kavramını içeren müzikal bir görüntüdür; bu fenomeni, nesnenin eşzamanlı olarak düşünme ve sanatsal ve duygusal durumda algılamamanın sonucudur. «Taklit» terimi «seslerin ve seslenmenin taklidi değil, nesnelerin, süreçlerin, durumların, niteliklerin sesler ve seslenme yoluyla taklit edilmesi» olarak anlaşılmalıdır [6, 5].

Bilim adamı K.Ş. Husayın şu sonuca varıyor: «Kazakçadaki ses görüntüleme fenomeni kökten ve tek bileşenli tabandan tezahür ettiğinden, sorunları aşağıdaki gibi incelemek için, kök unsurlarının fonetik yapısını ve ses görüntüleyici işlevini, ses görüntüleyici kökün metatezi ve dönüşümü, ses görüntüleyici temelin bileşimini analiz etmek gerekir». A.İ. Iskakov, Ş.Ş. Sarıbayev, B.Ş. Katembayeva gibi bilimadamları Kazakçadaki taklit kelimelerin fonetik ve morfolojik özelliklerini eşzamanlı yönden incelerken, S.R. İbrayev, kendi tezinde ses yapısı analizinde öznel ve deneysel fonetik yöntemini kullanır. A.T. Kaidarov ise, her bir morfeme ayrı-ayrı sınıflandırma yöntemiyle taklitçileri ses taklitçi ve görüntü taklitçi olarak ayırarak analiz eder [5, 21].

Kazak ve Moğol dillerinde ortak olan kelimelerin fonetik sistemi, her iki dilin modern doğası göz önüne alındığında, eski Moğol dilinin ses sistemi, modern Kazak dilinin fonetik sistemine karşılık gelir. Ve modern Moğol edebi dilindeki kelimelerin ses sistemine kıyasla, iki dilde ortak olan kelimelerin çoğu karşılık gelir ve bazı kelimelerde değiş tokuş, sapma fenomeni vardır.

Örneğin, eski Moğol dilinde «jadagay, çalma, sıltak, kara, taka» kelimeleri, modern Moğol edebi dilinde «zadgay, tsalam, şaltag, har, tak» olarak, modern Kazak edebi dilinde ise «jadagay, şalma, («ç»li söyleyişte çalma), sıltau, kara, taka» olarak karşılaşmaktadır. Bazı kelimelerde ise, eski Moğol dilinde «kökerekü, çigire, çikiku» kelimeleri, modern Moğol edebi dilinde «höhröh, çiyir, çihéh» olarak karşımıza çıkıyor. Ve aynı kelimeler modern Kazak edebi dilinde «kögeru, şıır» («ç»li söyleyişte çıyır), «sıgu, tıgu» şahsında bulunur, ve ses sisteminde yer değiştirme, kırılma olgusu vardır [1, 13].

Kazak ve Moğol dillerindeki figüratif kökler, birkaç ses uyumunu oluşturarak kullanılır, ve ses değişiklikleri hem ünlüleri hem de ünsüzleri içerir.

Figüratif yapısında ünlü seslerin değişimi:

u~ü uyumu Kazakçada *bultın* → *bultındau*, *bultın etu* ` Moğol dilinde *bültgeneh* → *bültelzeh*, *bülteg* – *bülteg* *hiyh* ` , *bültes* – *bültes hödloh* ` *bultın-bultın* kozgalı (bulut-bulut hareket) `;

ü~ö uyumu Kazakçada *bükşen* → *bükşendeu* ` Moğol dilinde *bögtsögönöh* → *bögtsözlög* ` , *bögtsög-bögtsög* *hiyh* ` *bükşen* – *bükşen etu* (bükülmek) `;

ı~a uyumu Kazakçada *dıngır* → *dıngırlau*, *dangırlatu* ` Moğol dilinde *dangar* → *dangar*, *dangar-dungar* *hiyh* ` ; Kazakçada *dırıl* Moğol dilinde *dar* – *dar* *hiyh* ` , Moğol dilinde *tasraltgüy dar* – *dar* *hiyv* ` üzdiksiz dırıldadı (sürekli dır-dır etti) `; Kazakçada *şij* → *şijıldau*, *şij etu* ` Moğol dilinde *şaj* – *şaj hayragdah* ` ; Kazakçada *şır* → *şırıldau*, *şır etu* ` Moğol dilinde *tsar* – *tsar duu sonsdoh*, *çarlan uylah* ` şırıldap jılau (çingıra ağlama);

ı~u uyumu Kazakçada *sılq* → *sılqıldau*, *sılq etu* ` Moğol dilinde *sul*, *sulrah* ` ;

ı~o uyumu Kazakçada *tıq* → *tıqıldau*, *tıq etu* ` Moğol dilinde *tog* – *tog çimee* *garah* ` .

ı~i ve ı~e uyumları Kazakçada *şıldır* → *şıldırlau*, *şıldır etu* ` Moğol dilinde *şilder şilder duugarah* ` , *ginj şilder* – *şilder* *hiyh* ` *kisen şıldır* – *şıldır etu* (pranga zinciri – çingırdamak) `; Kazakçada *ıs* → *ısıldau*, *ıs etu* ` Moğol dilinde *is* → *isgereh*, *isgeren tuuh* ` ısırtıp aydau (ışık çalarak sürmek), *mogoy isgerev* ` jılan ısıldadı (yılan tısladı);

ı~e uyumu Kazakçada *küngir* → *küngirleu*, *küngir qagu* ` Moğol dilinde *güngeneh* `;

o~a uyumu Kazakçada *şolp* → *şolpıldau*, *şolp etu* ` Moğol dilinde *şal* – *şal seleh* ` , *çal* – *çal seleh* ` , *zagas şig şal* – *şal hiysen* ` balıktay şolpıldatkan (balıkça şapırdatmak);

Figüratif yapısında ünsüz seslerin değişimi:

m~n uyumu Kazakçada *dümp* → *dümpildeu*, *dümp etu* ` Moğol dilinde *düngeneh* → *dün* – *dün* *hiyh* ` *dümpildeu* (dum sesi) ` , *düngenese* *duunaas serev* ` titreyen bir uyandı `;

m~j uyumu – Kazakçada *mayman* → *maymandau*, *mayman kagu*, *mayman etu* ` Moğol dilinde *mayjganah* → *mayjig* – *mayjig yavah* ` *mayman* – *mayman jüru* (badi badi yürümek) `;

k~h uyumu Kazakçada *künk* → *künkildeu*, *künk etu* ` Moğol dilinde *hüngeneh* → *hügeneçihsen* ` *künk* – *künk ete tüsken* (mırıldanan, homurdanan) `; Kazakçada *küngir* → *küngirleu*, *küngir qagu* ` Moğol dilinde – *hüngeneh* ` *küngirleu* (donuk bir ses çıkarmak) ` , *honh hügenev* ` qonırau *küngirledi* (zil çaldı) `;

q~k uyumu Kazakçada *qors* → *qorsıldau*, *qors etu* ` Moğol dilinde *hor* → *hor* – *hor duugargah* ` *qorsıl*, *qorsıldau* (homurtu, homurtu sesi çıkarmak) ` , *gahayn hor-hor duugargah* ` şoşkanın *qorsılı* (domuz homurtusu) `; Kazakçada *qor* → *qorıldau*, *qor etu* ` Moğol dilinde *hur* → *hurhirah* ` *qorıldau* (horlamak) ` , *hurhıran untah* ` *qorıldap* *uyıktau* (horlayarak uyumak) `;

q~t uyumu – Kazakçada *qanq* → *qanqıldau*, *qanq etu`* Moğol dilinde *ganh* → *gangar* – *gungar duugarah`* *qanqıldau* (gıcırdamak), *galuu şuvuu gangar* – *gungar duugaran niysev`* *qaz qanqıldap uştı* (kaz gıcırdayarak uçtu), *nohoy ganh hiyn duugarav`* *it qanq* – *qanq etti* (köpek havladı); Kazakçada *tonqan* → *tonqandau*, *tonqan qagu*, *tonqan etu`* Moğol dilinde *tongolzoh*, *tongos* – *tongos hödlöh*, *tongolzon ireh tonqandap kelu* (emekleyerek gelmek)`;

q~j uyumu Kazakçada *şaq* → *şaqıldau*, *şaq etu`* Moğol dilinde *şajignah*, *haalgaşajignalaa`* *yesik şaqırladı* (kapı gıcırladı)`;

s~h uyumu Kazakçada *sanq* → *sanqıldau*, *sanq qagu*, *sanq etu`* Moğol dilinde *hanginah*, *radio hanginaj bayna`* *radio sanqıldap tur* (radio yüksek sesle konuşuyor)`;

s~j uyumu Kazakçada *singir* → *singirlau*, *singir kagu*, *singir etu`* Moğol dilinde *jinger*, *çinger*, *honh şig jinger* – *jinger hiyv`* *qonırauday singırladı* (zil gibi çaldı)`;

ş~ç uyumu Kazakçada *şanq* → *şanqıldau*, *şanq etu`* Moğol dilinde *çanga duugarah*, *çanga duu`* *şanqıldagan dauıs* (çatlak ses); Kazakçada *şar* → *şarıldau*, *şar etu`* Moğol dilinde *çarlah*, *çarlasan duu`* *şırıldagan dauıs* (cıvıldama, ağlama sesi)`;

ş~ts uyumu Kazakçada *alşan* → *alşandau*, *alşan qagu`* Moğol dilinde *altsan*, *altsgar* → *altsayh*, *altsgar boloh`*, *höl n`* *altsaysan`* *ayagı alşaygan* (bacakları ayırık)`;

ş~j uyumu Kazakça *şın* → *şınıldau*, *şın etu`* Moğol dilinde *hangir* – *jinger hiyh*, *hangir* – *jinger hiysen tömör`* *şınıldagan temir* (çingiraklı demir); Kazakçada *şink* → *şinkildeu*, *şink etu`* Moğol dilinde *jingeneh*, *nariyn jingenesen duu`* *şinkildegen dauıs* (gıcırtılı ses)`; Kazakçada *şır* → *şırıldau*, *şır etu`* Moğol dilinde *jir* – *jir duu sonsdoh*, *jirgesen bor şuvuu`* *şırıldagan torgay* (cıvıldayan serçe)`; Kazakçada *şink* → *şinkildeu*, *şink etu`* Moğol dili *jingeneh*, *nariyn jingenesen duu`* *şinkildegen dauıs* (gıcırtılı ses).

r~g uyumu Kazakçada *şur* → *şurıldau*, *şur etu`* Moğol dilinde *şuugih*, *hamar n`* *şuugij suuna`* *murnı şurıldap otır* (burnu guruldadı);

Bunun yanı sıra herhangi bir değişiklik yapılmamış halde kullanılan kök görüntüleyicileri de bulabilirsiniz:

Kazakçada *tors* → *torsıldau*, *tors etu`* Moğol dilinde *tors* — *tors duugarah`*, *tes* – *tes duugarah`*.

Kazakçada *sırt* → *sırtıldau*, *sırt etu`* Moğol dilinde *srt* – *srt*, *huruunı üenüüd n`* *srt* – *srt duugarav`* *sausaq buındarı sırt* – *sırt etti* (parmak eklemleri tıklandı);

Kazakçada *tars* → *tarsıldau*, *tars etu`* Moğol dilinde *tas* → *tas hiyh*, *tan hiyh*, *buu tas hiyv`* *mıltık dauısı tars etti* (tüfek sesi çıktı), *tas haah`* *tars yetkizip jabu* (çarparak kapatmak)`;

Türk ve Moğol dillerinin ortak unsurları fonolojik, morfolojik, semantik olarak incelendiğinde, yukarıda karşılaştırmalı olarak irdelenen örnekler kuşkusuz çok yardımcı olacaktır.

Кайнакча

- 1 Bazılhan B. Kazak ve Moğol dilleri üzerine karşılaştırmalı araştırma. – Almatı – Ulan Bator: 1993. – 6 s.
- 2 Kaydarov A.T. Dildeki tek heceli köklerin ve temellerin yapısı. – Almatı: 1986. – 25 s.
- 3 Kajıbekov E.Z. Türk dillerinde homojen köklerin fiil – isim ilişkisi. – Almatı: 1986.
- 4 Sevortyan E.V. Türk dillerinin etimolojik sözlüğü. – Moskova – 1980.
- 5 Husayın K.Ş. Ses. Anlam. Kelime. – Almatı: A.Baytursınulı Dil bilimi Enstitüsü, – 2016. 19 s.
- 6 Kornilov G.E. Taklit teorisi ve Çuvaş lehçesi verileri // Volga bölgesi lehçeleri ve toponimi. Çeboksary, – 1977-1981. №5-9.
- 7 Bazılhan B. Kazakça – Moğolca sözlük. – Ulan-bator: Moğolistan Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü. – 1977.
- 8 Bazılhan B. Altay köklü dillerin ortaklığı konusu. Almatı Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Bakanlığı – Bilim Akademisi haberleri, dil ve edebiyat serisi. – 1996.-№2. 32-35 s..

FTAMP 21.31.55

ДІНДІ ДИСКУРСИВТІ ЗЕРТТЕУ ЖАЙЛЫ ТҮСІНІК

Әбубәкірова А.Е.

PhD-докторант, оқытушы, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ.

Дильбарханова Д.А.

Аға оқытушы, Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.

Мақалада дискурс ұғымына, дінді дискурсивті тұрғыда зерттеу ұғымына түсініктеме беріліп, түрлі ғалымдардың осы тақырыптағы көзқарастары қарастырылады. Дискурстың әлеуметтік құрылымдарда, коммуникативті іс-әрекет нәтижесінде қалыптасуы нақтыланып, биліктің дискурсты орнықтырудағы, білімді қалыптастырудағы рөлі мен ықпалы сарапталады. М.Фуконың дискурс туралы ой-пікірлері қарастырылып, кеңінен талданады. Дискурстар арасындағы байланыс және түрлі ғылым саласындағы

дискурстардың өзара ықпалдастығы, қоғамда, қандай да бір әлеуметтік құрылымда белгілі бір тұжырымды қалыптастырудағы бірлескен қызметтестігі көрсетіледі.

Түйін сөздер: дискурс, дискурсивті зерттеу, дискурс талдауы, дін, әлеуметтік құрылымдар, М. Фуко, коммуникативті іс-әрекеттер.

«Дискурс» деген терминнің тарихы өте ұзақ және тереңде жатыр. Оның мағынасы да осы ұзақ тарихи қалыптасып, дамуы барысында бірнеше рет өзгерді. Ағылшын және француз тілдеріндегі қолданыстарында бұл термин бір мәселеге қатысты жан-жақты, негізделген пікір білдіруді қамтитын мәтінді білдіреді. Жақсы мысал ретінде Рене Декарттың 1637 жылғы «Әдіс жайлы дискурс» деген еңбегін келтіруге болады. Ал бүгін біз дискурс жайлы сөз қозғағанда, бұл ұғымның француздық структурализм, әсіресе М. Фуко (1926-1984) XX ғасырдың екінші жартысында қалыптастырған мағынасына сай қолданып жүрміз [1, 429].

Дінді зерттеу жайлы сөз қозғалған кезде дискурсивті тәсілдердің қолданылуы 1980 жылдардан бастау алады. Десек те, бұл әдістеме дінді зерттеудің маңызды, салмақты жолы ретінде қарастырыла қойған жоқ. Бірақ соңғы жылдары дінтану ғылымы дінді дискурсивті зерттеудің пайдасы және тиімділігі туралы ой толғап, өткен ғасырда осы бағыт жөнінде сөз қозғаған ғалымдардың тұжырымдарын заманауи мәселелерді шешуде қолдана бастады.

Мақалада жинақталған мәліметтерді талдауда синхроникалық, диахроникалық, салыстырмалы, контент-талдау, индукция, дедукция әдістері қолданылып, алынған деректер негізінде тұжырымдар жасалды.

Біз дискурсивті құрылымдар қызметін тек олардың шығу тегі мен қалай қалыптасқанын білгенде ғана толыққанды түсіне аламыз. Сонымен қатар тек диахроникалық және синхроникалық тұрғыда салыстыру арқылы ғана біз дискурстың тарихилығын, ерекшелігін көре аламыз. «Табиғи» жолмен пайда болатын не абстрактілі шынайылық тарапынан қозғау салынатын дискурстар жоқ. Әлеуметтік қарым-қатынас құрылымдары әлемге қалай мағына беріп, эксплицитті және имплицитті білімдерді қалыптастыратынына тарихи және салыстырмалы талдау жүргізу дискурсивті әдістemenің негізі болып табылады. Дәл осы түсініктеме жаратылыстану ғылымдарындағы білімнің құрылуына да қолданыла алады. Бұл ғылымдардағы тәжірибелер мен іс-әрекеттер олар жайлы жүргізілген дискурстың материалды кейіпке енуі болып табылады. Материалды кейіпке енудің нәтижелері өздерін шынайы еткен дискурсивті болжамдарды тұрақтандырып, қабылданатындай етеді. Осы арқылы дискурсивті құрылымдар заттарға мағына беруді басқарады, қабылданған және қабылданбаған білім жайлы болжамдарды орнықтырады. Дискурсивті талдау біздің біліміміз тысқары әлем жайлы емес екендігі және эпистемологиялық не онтологиялық мәселелер жайлы философиялық ойтолғау кезінде реалистік емес, релятивистік көзқарасты ұстануымыз керек екендігі жайлы тұжырымға бағыттайды. Түсінуіміз керек мәселе – күнделікті қарапайым тұрғыда, еш

жерде тіркелмей орын алатын нәрселер мен дискурсивті және коммуникативті құралдар арқылы факт немесе оқиға ретінде қарастырылатын нәрселер арасындағы айырмашылық. «Сыни талдаудың бастапқы нүктесі өзінің шынайы түрде кім екендігіңді түйсіну және өзін сенің ішіңе шексіз іздер мен жолдарды атау не сипаттама бермей қалдырған осы кезеңдегі тарихи үдерістің өнімі ретінде тану. Ал бұл атау не сипаттама бастапқы кезеңде жасалуы керек» [2, 326 б.].

Дискурсивті талдаудың кейіптері туралы жалпылама түсінік беріп өттік. Енді осы тұжырымдарды дінді зерттеуде қалай қолдана алатындығымыз жайлы сөз қозғасақ. Көптеген дискурс теоретиктері дискурсивті талдау негізгі сұраққа жауап беру үшін түрлі әдістерді қолданатын зерттеу бағыты не зерттеу стилі деген тұжырымға келіседі. Бұл әдістеме лингвистикалық талдауға негізделетін немесе Н. Фэйрклоу «мәтінге бағытталған дискурсивті талдау» деп атайтын әдістемеге қарсы қойылады [3, 37-61 б.]. Егер ізденуші лингвистикалық не мәтіндік бағытталуды таңдаса, әдіс туралы сөз қозғау оңай болады. Ал дискурстың М. Фуко еңбектеріне негізделген тарихи теориясына қарар болсақ, пайдалы деп қарастыруға болатын әдістер филологиялық әдістерді де, сапалық және сандық, контент талдау секілді әдістерді қамтуы мүмкін. Дискурсивті талдаудың жеке өзін арнайы бір әдіс ретінде қарастыра алмайтын болсақ та, ол нақты бір сараптамалық жұмыста пайдалы екендігі дәлелденген белгілі бір қадамдар мен ережелерге бағынады. Бұл қадамдар зерттеу нәтижесі ретіндегі дискурс демаркациясы, өзекті мәліметтерді жинақтау, мәліметтерді жинақтау және интерпретациялауда қай әдіс тиімді болатындығын шешу секілділерді қамтиды [4, 89 б.].

Жоғарыда талқыланған, қарастырылған тұжырымдар мен пікірлерді қорыта отырып, жұмысымыздың өзегі болып отырған терминдерге анықтама бере аламыз. Мәселен, дискурс дегеніміз белгілі бір қоғамда қандай да бір ұғымға қатысты білімді қалыптастыратын коммуникативті құрылым; ол институттарға негізделіп құрылған әлеуметтік ортада мағыналар жүйесін қалыптастырады, орнықтырады, заңдастырады және бүкіл ұжымға ортақ білімнің ережелерін жеткізеді. Белгілі бір тақырып аясындағы анықтамалар, ой-пікірлер, жүйелі түрде ұйымдастырылған және тұрақты түрде көрініс тапқан болса, дискурсты қалыптастырады [1, 433 б.].

Бірнеше дискурс арасындағы байланыс жайлы сөз қозғайтын болсақ, біз пікірлер, мәтіндер, жанрлар, дискурстар арасындағы мәтінаралық және дискурсаралық қарым-қатынас жайлы сөз қозғай аламыз, сонымен қатар экстра-лингвистикалық әлеуметтік/әлеуметтанулық құбылмалылар, ұйымның не институттың тарихы, жағдаяттар жайлы да талқылай аламыз [5, 90 б.].

Ал дискурс талдауы коммуникативті іс-әрекеттер арасындағы қарым-қатынас және мағыналар жүйесінің немесе білімнің жасалуы мен өзгеруі, кіріктірілген әлеуметтік жүйелер, ережелер, дереккөздер, осы үдерістердің орын алуы барысындағы материалдық жай-күй, олардың әлеуметтік ұжымға деген әсері мен ықпалын қарастыруға бағытталады. Тарихи дискурс талдауы болса өзгеріске ұшырап отыратын саяси-әлеуметтік және тарихи жүйелердегі

дискурстардың дамуын зерттей отырып, сол дискурстың генеалогиясын қайта құруға мүмкіндік береді [1, 433 б.].

Дискурс материалдық, практикалық, әлеуметтік, когнитивті, нормативті құрылымдарда қалыптаса беруі мүмкін. Бұл құрылымдар қатарына үкіметтің шешімдері, парламенттің заңдары, жаңа технологиялар, бұқаралық ақпарат құралдары, мұражайлар, кітапханалар, білім беру бағдарламалары, телевизия саласы, денсаулық сақтау саласы кіруі мүмкін. Біз атап өткен бұл құрылымдар өз алдына, яғни тікелей өздері дискурс емес. Бірақ олар мағына беру үдерісі жүзеге асатын коммуникативті құрылымдарды ұсына алады. Сол себепті тарихи дискурс талдауы бұл құрылымдарды да қамтуы керек. Дискурс осындай құрылымдар мен мәдени үдерістер аясында қалыптасып, дамиды. Олар нақты бір тақырып аясында қалыптасқанымен, өзге дискурстардан да мәліметтер алып отырады. Мысалы, «Республиканың жаңа конституциясының преамбуласында ислам дінінің халықтың діни, мәдени, танымдық, философиялық тамыры екендігі жазылуы тиіс» деген пікірді қарастыратын болсақ, бірнеше дискурстың ізін көреміз: белгілі бір республиканың өзін-өзі айқындауы жайлы дискурс; конституция мәтінін қабылдау жайлы дискурс; дін жайлы дискурс; халықтың дүниетанымы жайлы дискурс. Бұл мысалдан байқайтынымыз – дискурстар өзара байланысып, тығыз қарым-қатынас орнатып, «дискурсивті түйін» құра алады [6, 47 б.]. Бұл ұғым дискурс шекараларының құбылмалы және ғылыми анықтамаға байланысты екенін көрсетеді. Олардың аналитикалық категория ретінде қарастырылудан өзге онтологиялық дәрежесі жоқ. Сондықтан әр зерттеуші дискурсты өз интерпретациясының мақсатына қарай қолдана алады. Осы тұрғыда М. Фуко пікіріне шолу жасасак: «Дискурс фактілерін осылайша сипаттаудың мақсаты – оларды барлық табиғи, шұғыл, әмбебап ретінде ұсынылатын бірліктерден ажыратып, біз басқа бірліктерді сипаттауға мүмкіндік аламыз, бірақ бұл жолы бақыланатын шешімдер топтамасының көмегімен. Зерттеу жүргізуші шарттарды анық жеткізеді, дұрыс сипатталған қатынастар, кездейсоқ емес, бірақ көзге көрінбейтін дискурсивті топтардың негізінде оларды қалыптастыру заңды болу керек. Тұжырымның фактілерін интерпретациялау осы себепті қатынастарды анық ашып көрсете алмайды, бірақ олардың бірге тіршілік етуінің, сабақтастығының, бірге қызмет етуінің, өзара қарама-қарсы анықтамаларының, олардың тәуелсіз не байланысты өзгерістерінің талдамасы бұл мәліметті бере алады... Мен мынадан артық ешнәрсе жасай алмаймын: әрине, мен өзімнің бастапқы нүктем ретінде әлдеқашан берілген бірліктерді аламын (психопатология, медицина, саяси экономика секілділер); бірақ мен оларды қандай бірліктерді құра алатындығы жайлы сұрақты өз-өзіме қойғанша ғана қолданамын; қандай құқық бойынша олар өздерін кеңістікте айқындайтын орынға таласа алады және оларды уақыт аумағында жекелейтін сабақтастыққа ие болады; қандай заңдарға сай олар құрылады; қандай дискурсивті оқиғалардың тегі ретінде олар бой көрсетеді; және олар өздерінің қабылданған, квази-институционалды жекелігінде бар ма, ең соңғысы – тамыры тереңге кеткен бірліктердің беткі қабаттарының әсері. Мен тарих ұсынатын топтамаларды тек оларды сұрауға алу үшін; оларды

бөлшектеп, қайтадан дәл солай құрыла алу мүмкіндігін тексеру үшін; не басқа топтамалар құрылуы керек пе екендігін бағамдау үшін; олардың айқын таныстығын ажырата отырып, олар жайлы теория құрастыруды мүмкін ететін жалпы кеңістікте алмастыру үшін ғана қабылдауым керек [7, 26-29 б.].

Дискурстың маңызын күнделікті өмірдегі интеллектуалдық белсенділігіміз барысында бағамдау мүмкін емес. Себебі ол салыстырмалы талдауға негіз қалыптастыра отырып, түрлі заттар, құбылыстар, үдерістер туралы біздің көзқарастарымызды қалыптастырады. Мысалы, Сириядағы азаматтық соғыс жайлы бірнеше дискурсқа сай біз ол соғысты «диктаторлыққа қарсы соғыс», «империализмге қарсы соғыс», «исламға қарсы соғыс», «адамгершілік үшін соғыс» деген секілді атаулармен сипаттай аламыз. Әр атауға негіз болып отырған дискурс бойына тұжырымын тұндырған атаудың сипатталуына, бағытталған аудиториясына жеткізілуіне, жеткілікті, түсінікті сөздік қорының қалыптасып, дискурс иелерінің мақсаттары жүзеге асуына қызмет етеді. Зерттеу барысында келтірілген мәліметтер мен көзқарастарды саралай отырып, біз дискурстың адам баласының әрбір іс-әрекетінің бастауында тұратын, әлеуметтік қабаттарда өзгеріп отыратын қуатты күш екендігін байқадық. Модернизм ерушілері дискурсты дамудың, алға ұмтылудың рәмізі ретінде қарастырса, пост-модернизм жақтаушылары дискурстың белгілі бір ұғымға, құбылысқа қатысты шындықты жасаушы және сақтаушы қабілетін алға тартады. Біз өз кезегімізде дискурстың лингвистикадағы тілдік бірліктер мен тілдің қолданылуын, яғни диалекттер, қабылданған тұжырымдар, тұрақты тіркестерді дұрыс пайдалануды меңзейтін қырын да, философтар мен әлеуметтанушылар үшін маңызды белгілі бір ой аясында біріккен адамдар тобының сұхбаттарын, оның мәнмәтінін, мағынасын қамтитын қырын да қарастырып, зерттеуіміздің өзекті бөлігіне айналдырдық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Robert A. Segal, Kocku von Stuckrad. Vocabulary for the Study of Religion. BRILL, Leiden, Boston, 2015.
- 2 Forgacs D., An Antonio Gramsci Reader: Selected Writings, 1916-1935, New York, 1988.
- 3 Fairclough N. Discourse and Social Change, Oxford, 1992.
- 4 Keller R. Doing Discourse Research: An Introduction for Social Scientists, Los Angeles, 2013.
- 5 Reisigl, M., and R. Wodak, «The Discourse-Historical Approach», in R. Wodak and M. Meyer (eds.), Methods of Critical Discourse Analysis, 87-121, London, 2010.
- 6 Jager S. and F. Maier «Theoretical and Methodological Aspects of Foucauldian Critical Discourse Analysis and Dispositive Analysis», in R. Wodak and M. Meyer (eds.), Methods of Critical Discourse Analysis, 34-61, London, 2010.
- 7 Foucault M. The Archaeology of Knowledge, and The Discourse on Language, tr. A.M. Sheridan Smith, New York, 2010 [1972].

ГРНТИ 21.21.31

РОЛЬ ЖЕНСКОГО РЕЛИГИОЗНО-ТЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В БОРЬБЕ С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ

Дюсенова А.

Магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Современная исламская практика [3] в Казахстане уникальна и основана на влияниях кочевой культуры, советского прошлого и влияния мирового сообщества. Роль ислама и религии в целом кардинально изменялась на протяжении всей истории Казахстана, и религиозно-теологическое образование является неотъемлемой частью социально-культурных событий и изменений. В данной статье предпринята попытка рассмотреть роль женского религиозно-теологического образования в борьбе с религиозным экстремизмом и терроризмом в казахстанском обществе и необходимость включения гендерного вопроса в решении обозначенной проблемы.

Ключевые слова: Казахстан, религия, ислам, религиозный экстремизм, женское религиозно – теологическое образование.

Несмотря на то, что согласно статье 1 Конституции Казахстан является демократическим, светским государством, в настоящее время в казахстанском обществе наблюдается ситуация религиозного ренессанса когда граждане Казахстана остро осознают важность религиозной грамотности, но процесс решения проблемы пока не соответствует должному уровню [1]. Актуальной угрозой национальной безопасности страны продолжает оставаться проблема религиозной радикализации граждан, ведущая к насильственным акциям экстремистского характера и терроризму. Основными факторами участия в экстремистской группировке несмотря на относительно высокий уровень общей грамотности населения, т.е. навыки чтения и письма, являются религиозная безграмотность или поверхностные знания о религии. Вкупе два вида грамотности создают парадоксальный эффект когда население, умеющее читать и писать, не владеет религиозными знаниями в результате чего легко можно стать жертвой экстремистской пропаганды.

Другим фактором является бедность женщин, обусловленная зачастую гендерным неравенством в обществе на фоне общей безработицы что создает благоприятную почву для распространения террористической идеологии [2]. Например, в некоторых случаях их дети могут посещать неофициальные

религиозные школы, поскольку образование в них бесплатное. Также, в среде традиционных слоев общества, некоторые родители предпочитают давать образование своим дочерям в религиозных учебных заведениях так как бытует мнение о том, что у девочек, получивших образование в религиозных школах, больше шансов выйти замуж, ввиду распространённого мнения об их целомудрии и духовном воспитании.

Женщины, находясь под постоянным общественным давлением, они – особенно в южной части страны – зачастую вступают в брак в раннем возрасте (до 18 лет) и в случае распада семьи или смерти супруга не способны содержать себя и детей, поскольку не имеют высшего или иногда даже полного среднего образования. Также, прослеживается феномен знакомств рекрутирования женщин в ряды экстремистов под видом Интернет-знакомств. Таким образом, традиционные устои общества, устанавливающие роль женщины в первую очередь как матери и домохозяйки, а также социальное давление и эффект глобализации делают женщин уязвимыми в отношении религиозного экстремизма, в результате чего число женщин, рекрутируемых религиозными экстремистами, растет в регионе.

Как известно, по результатам всех этапов специальной гуманитарной операции «Жусан» из Сирии были вывезены 595 граждан Казахстана (406 детей (из них 32 сирот), 156 женщин и 33 мужчин) [3]. Подобная тенденция увеличения количества женщин среди жертв влияния деструктивных группировок и псевдорелигиозных течений обусловлена существующими национальными традициями и обычаями в силу которых женщине зачастую отводится второстепенная роль в обществе в том числе и религиозной сфере [4]. В этой связи необходимость повышения роли женщин специалистов в области религии и включения гендерного аспекта в повестке мер, направленных на борьбу с религиозным экстремизмом и терроризмом, являются вопросами первостепенной важности. Например, эти идеалы были предложены в резолюции 1325 Совета Безопасности о женщинах, мире и безопасности [4] и в резолюции 2242, которая, в частности, поощряет учет гендерной специфики и анализ усилий по противодействию насильственному экстремизму [4].

По состоянию на конец 2020 года в стране функционируют 11 духовных учебных заведений исламского направления, тем не менее специальность «религиоведение» в нашей стране является одной из самых молодых специальностей несмотря на ее развитие в глобальных масштабах. Ежегодно в Казахстане выпускаются 500 теологов, 200 религиоведов, которые заполняют потребность в регионах страны, а также более 1000 специалистов сферы религии проходят курсы повышения квалификации. Несмотря на принимаемые государственные меры по вопросам образования в области религии, в стране по-прежнему наблюдается нехватка квалифицированных специалистов для их дальнейшего задействования в информационно-профилактических и реабилитационных мероприятиях в особенности среди женщин.

В этой связи поднимается важность повышения статуса и роли женщины в обществе в частности женщин-религиоведов-теологов, которые будут поднимать уровень образованности в сфере религии и работать с женщинами, попавшими в экстремистские сети, которые как правило отказываются работать со специалистами-мужчинами в этой сфере. Когда мероприятия по профилактике экстремизма и дерадикализации лиц, попавших под влияние экстремистской идеологии, направлены на женскую аудиторию, то, как правило, с данной категорией населения проводят работу специалисты-женщины (теологи, религиоведы, психологи, медицинские работники).

Однако, в Казахстане на данный момент, женщины часто имеют недостаточное представительство в общественной жизни, в частности в сфере государственного управления и безопасности, особенно на руководящих должностях. Например, несмотря на то что трудовой кодекс Республики Казахстан содержит комплекс правовых норм, призванных обеспечивать гендерное равенство в сфере труда, в том числе недопущение дискриминации по половому признаку, неравно представлены в сфере труда возможности для женщин работать наравне с мужчинами в качестве религиозных лидеров. Участие женщин наравне с мужчинами позволило бы им участвовать в ключевых процессах принятия решений и отвечать за решение вопросов, касающиеся благосостояния казахстанского общества. Мировая практика свидетельствует о том, что страны, в которых достигнуто относительное гендерное равенство, менее склонны к проявлениям насильственного религиозного экстремизма. Например, обучение женщин – религиозных лидеров работе в качестве наставников членов общины в Марокко с 2015 году сертифицирующих женщин – миростроителей в обязанности которых входит поддержка религиозной сдержанности и терпимости с целью ограничения насильственного экстремизма [6]. Еще одно направление – применение альтернативных средств для противодействия идеологии экстремистов и продвижения идей гендерного равенства таких как серия образовательных радиопередач на тему миростроительства «Sawa Shabab» («Молодежь вместе») в Южном Судане [6]. В Кыргызстане значимая роль отводится деятельности женских инициатив местных государственных и негосударственных организаций, которые направлены на предупреждение радикализма, ведущего к насилию. В Казахстане, в Центре подготовки чтецов Корана «Ыкылас» с 2016 года была открыта женская группа, также женщины работают в качестве преподавателей в вузах страны, и в мечетях в качестве преподавателей – устазов.

Согласно данным проведенных исследований, положительное влияние гендерного разнообразия начинает проявляться, когда женщины занимают минимум 30 процентов высших руководящих должностей. Национальное законодательство стремится к достижению фактического социального равенства мужчин и женщин. В этой связи, на уровне высшего руководства страны реализуется курс на предоставление равных возможностей для всех граждан страны согласно исполнению международных обязательств и Плана

мероприятий по реализации Концепция семейной и гендерной политики в РК до 2030 года. Например, повышение на 30% доли женщин в руководстве исполнительных, представительных, судебных органов и в квазигосударственном секторе. С целью создания возможностей для реализации потенциала женщин в 2023 году будет внедрена Карта гендерных нужд и потребностей в разрезе регионов, городов и районов.

Таким образом, повышение уровня религиозного образования среди женщин и обеспечение их равного участия в борьбе с религиозным экстремизмом является одним из факторов предупреждения религиозного экстремизма в стране. В этой связи, в целях расширения прав и возможностей женщин в сфере религиозно-теологического образования и построения карьеры в сфере религии наравне с мужчиной, важно на управленческом уровне включить гендерный аспект в организационную и в нормативно-правовую повестку. Таким образом, женщины-религиоведы-теологи и их проблемы в этой сфере не останутся вне поля управленческих решений.

Литература

1 Akorda.kz. 2021. Конституция Республики Казахстан – Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [online] Available at: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution [Accessed 22 February 2021].

2 Unodc.org. 2021. [online] Available at: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/GENDER/19-01530_R_ebook.pdf. [Accessed 22 February 2021].

3 Inform.kz. 2021. Светскость государства является обязательным условием для свободы выбора – глава Комитета по делам религий. [online] Available at: https://www.inform.kz/ru/svetskost-gosudarstva-yavlyaetsya-obyazatelnym-usloviem-dlya-svobody-vybora-glava-komiteta-po-delam-religiy_a3687027. [Accessed 22 February 2021].

4 Cdn.penalreform.org. 2021. [online] Available at: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2019/07/Policy-paper-1-on-women-in-extremism.pdf>. [Accessed 22 February 2021].

5 Osce.org. 2021. [online] Available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/75309.pdf>. [Accessed 22 February 2021].

6 Sfcg.org. 2021. [online] Available at: https://www.sfcg.org/countering-violent-extremism/SFCG-Countering_Violent_Extremism-An_Introductory_Guide_Russian.pdf. [Accessed 22 February 2021].

FTAMP 03.20

ТҮРКІ ЖҰРТЫНЫҢ МАҚТАНЫШЫ – КҮЛТЕГІН

Балчих А.Ө.

Магистр, оқытушы, Д. А. Қонаев атындағы колледж, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Назарбаевтың «Ұлы Дала жеті қыры» атты мақаласында аталған тарихи тұлға, Көктүрік қағанатының әскер қолбасшысы Күлтегіннің өмірбаяны мен ерліктері баяндалған. Сондай-ақ, даңқты қолбасшыға арналған ескерткіштің зерттелу тарихы мен сипаттамасы берілген. Күлтегін ескерткішінің көшірмесі 2001 жылы 18 мамырда Нұр-Сұлтан қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіне, кейін ҚР Ұлттық музейіне орнатылған.

Түйін сөздер: Ұлы Дала жеті қыры, тұлға, тарих, Күлтегін, Күлтегін ескерткіші, Қаржаубай Сартқожаұлы.

Ел санасында тарихи оқиғалар тұлғатану арқылы сипатталады. Кез келген халық тарихында ұлт тағдырын өз тағдырынан биік қойған ұлы тұлғалар жетерлік. Әр ұлт өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады. Қазақ халқының жадында қазақтың ұлы тұлға есімдері жаңғырып, үлгі болып та келе жатыр. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ұлы Дала жеті қыры» атты мақаласында атақты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын ашуымыз керектігін, «Ұлы Дала тұлғалары» атты ғылыми-көпшілік серияларды шығарып, ұлы тұлғалардың ерен еңбегін жандандыру қажеттігін атап көрсетті. Осы бағытта қазақстандық ғалымдармен қатар шетелдік мамандар да Ұлы Даланың рухани көсемдердің өмірі мен қызметі жөнінде көпшілікке ағарту жұмыстары атқарылуда.

Ұлы Дала дүниеге әкелген шоқтығы биік тұлғалардың бірі – Күлтегін. Көктүрік қағанатының әскер қолбасшысы Күлтегін 685 жылы Орхон өзені бойындағы Өтүкенде дүниеге келген. Әкесі – Құтлұқ (Елтеріс) қаған, анасы – Елбілге қатұн. Әйгілі Білге қағанның туған інісі. Қыпшақ тайпалық одағының адамы. Күлтегіннің 7 жасында әкесі Құтлұқ (682-692 жылдары билік құрған Елтеріс) қаған қайтыс болады. Әкесі Құтлұқ қаған Екінші Шығыс Түрік қағанатының іргесін қалап, шаңырағын көтерсе, артында қалған екі баласы: үлкені – Білге қағаны ел бастап, кішісі – Күлтегіні қол бастаған, Күлтегін ұлы империя үшін көптеген ру-тайпа, одақ, ұлыстарды бағындыруда ерекше ерлігімен көзге түсті. Ол 16 жасынан бастап оғыз, қытан, татабы, табғач

(қытай), қырғыз, түргеш, соғды және т.б. елдерге жорық жасап, оларды бағындыра білген баһадүр қолбасшы. 731 жылы 47 жасында қайтыс болғаннан соң, Білге қаған Тан императорынан көмек сұрап, Табғач қаған Орда шеберін жіберіп, Күлтегінге арналған ғұрыптық кешен құрылысын 732 жылы 19 қазанда аяқталған. Алғаш рет «Мәңгі Ел» идеясы Шығыс Түрік қағанаты әскерінің бас қолбасшысы Күлтегінге арнап қойылған бітік таста жарияланған.

Күлтегін ескерткіші – төл тарихымыздың ең көне ескерткіштерінің бірі, түркі жұртының ортақ мақтанышы, ұлы қолбасшы Күлтегіннің құрметіне орнатылған. Орталық Моңғолия, Архангай аймағы, Хашат сұмыны, Орхон өзенінің шығыс жағалауы, Цайдам деген кішкентай көлшіктің батыс оң жағы, Қаракорын қалашығының солтүстігінде 45 км, Улан Батор қаласының батысынан 400 км қашықтықта орналасқан.

Ең алғаш рет 1889 жылы Ресей зерттеушісі Н.М. Ядринцев тауып, әлемге жариялаған. 1890 жылы фин зерттеушісі О.Гейкель, 1891 жылы В.В. Радлов экспедициялары болып, Күлтегін, Білге қаған кешендеріндегі тас мүсіндердің сызба суретін, стеладағы (ұстындағы) мәтіннің эстемпажын (қалыбын) алып, көшірме жасайды. Тұңғыш рет ескерткіштің мәтінін даниялық профессор В.Томсен, кейін В.В. Радлов, П. М. Мелиоранский оқып, алғашқы аудармасын жасайды. Кейін С.Е. Малов хрестоматиясына мәтіндерін енгізеді. Ал, ескерткіштің түпнұсқасымен жұмыс жасағандардың бірі, белгілі түрколог Қаржаубай Сартқожаұлы. 1976-2016 жылдар аралығында Қ. Сартқожаұлы ескерткіш мәтінін көшіріп, фотоға түсіріп, бұрынғы зерттеулермен салыстыра отырып, жаңа аудармасын жасайды. Кешеннің алғаш рет археологиялық толық сипаттамасын жасады. «Орхон ескерткіштерінің толық Атласы» 3 томдық еңбегіне енгізіп жариялады. Сондай-ақ, кешенге 1998-2001 жылдар аралығында моңғол-Түркия археологтары толық қазба жұмысын жүргізген.

Стела сипаттамасы бойынша сыртқы дуалымен есептегендегі кешен алаңы – 82,4 x 48,0 м. Ескерткіштің биіктігі – 335 см, ені – 132 см, қалыңдығы – 40 см. Шығысқа қараған бірінші бетінде 40 жол, 2, 4 –беттерінде 13-13-тен 26 жол, ал, 3- бетінде 14 жол қытай жазуы бар. Байырғы түрік бітік (руна) графикасымен жазылған. Оның төбесі доғалдау келген, қос бөрінің бейнесін мифтендіріп, ойып жасалынған. Бірінші қапталының жоғарғы үшбұрышты шаршысында «қаған» руның таңбасы – таутеке бейнесі қашалған. Онда – 68 жол мәтін бар. Екінші қапталында қытайша көңіл айту жазылған. Осы қапталында тағы да 2 жол түрік бітік қашалған. Ескерткіштің түпнұсқасы Моңғолия Республикасында.

Тарихи жәдігердің көшірмесі 2001 жылы 18 мамырда Нұр-Сұлтан қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіне, кейін ҚР Ұлттық музейіне орнатылды.

2016 жылдың 4 қарашасында ҚР Ұлттық Банкі «Дала қазынасы» монеталар сериясынан «proof» сапалы 500 теңгелік «Күлтегін» ескерткіш күміс монеталарын, 1000 теңгелік валюталарын шығарды.

2002 жылдың 25 қыркүйектегі Білім және ғылым министрлігінің бұйрығымен түркология саласындағы аса зор жетістіктері үшін Күлтегін атындағы сыйлық беру тәртібі бекітілген.

Ұлы Дала тарихындағы Күлтегін мен оның ерлігі біздің тарихымыздың іргетасы. Ол өзінің тағылымдығымен, танымдығымен құнды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Назарбаев Н. «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласы / «Егемен Қазақстан» газеті. Астана, 2018.

2 Сартқожаұлы Қ. «Күлтегін баба құпиясы» / Қазақстан әйелдері журналы. Астана, 2002 тамыз.

3 Сартқожаұлы Қ. «Орхон ескерткіштерінің толық Атласы» 3 томдығы. Астана, 2005.

4 Қ. Сартқожаұлы. «Байырғы түрік жазуының генезисі». Астана, 2007.

5 <https://www.akorda.kz/>

6 <http://twesco.org/ru>

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
NATURAL SCIENCE

ҒТАМР 29.19.01

МЕТАЛДАРДЫҢ СЕРПІМДІЛІК МОДУЛЬДЕРІНІҢ ТЕМПЕРАТУРАҒА ТӘУЕЛДІЛІГІН ТӘЖІРИБЕ ЖҮЗІНДЕ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Бижігітов Т.

Ф.-м.ғ.к., профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Аманбаева А.

Аға оқытушы, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Жамашева Э.

Магистрант, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Төлеген П.

Студент, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Қатты денелердегі жиілігі жоғары кума және көлденең толқындардың температураға тәуелділігін тәжірибе жүзінде зерттеудің, теориялық, практикалық маңызы зор. Өйткені, металдардың серпімділік модульдері мен онда тарайтын серпімді толқындарға сыртқы факторлардың әсерін анықтау олардың энергетикалық күйлері, торларындағы ақаулары, тығыздықтары туралы ақпараттарды алуға мүмкіндік туғызады. Мақалада алғаш рет тәжірибе жүзінде практикада жиі қолданылатын алюминийдегі, мыстағы, қорғасындағы ультрадыбыс толқындарының жылдамдықтары температураға тәуелділіктері өлшеніп, Юнг және ығысу модульдеріне температураның әсерлері физиканың заңдылықтары мен формулаларының көмегімен есептеліп зерттелген. Тәжірибелік өлшеулер арнайы жинастырылған импульстік ультрадыбысты қондырғыда жүргізілді. Үлгілердің атмосфералық қысымдағы температураларын әрбір 10 °K сайын өзгертіп ұстап тұру температура реттегіш арқылы іске асырылды

Түйін сөздер: Юнг, ығысу модульдері, кума және көлденең толқындар, Пуассон коэффициенті, температура.

Металдарда жиілігі жоғары кума және көлденең толқындардың таралуын тәжірибе жүзінде зерттеудің теориялық және практикалық маңызы зор. Өйткені, қатты денелердегі Юнг, ығысу модульдерінің, Пуассон коэффициенттерінің, серпімді толқындардың сыртқы факторларға тәуелділігін зерттеу олардың энергетикалық күйлері, торлардағы ақауы, тығыздықтары, энергияның жоғалуы туралы ақпараттарды алуға мүмкіндік туғызады. Ғылыми еңбекте, практикада электр өткізгіш ретінде жиі қолданылатын алюминий мен

мыстағы қума толқынның таралуының температураға тәуелділігі есептеулер арқылы анықталды. Юнг және ығысу модульдеріне температураның әсері формулалар арқылы есептеліп, зерттелген [1, 2, 3].

Үлгінің температурасы әрбір 10К сайтын автоматтандырылған температура реттегіш жүйенің көмегімен $\pm 2\text{K}$ дәлелділікпен өлшеніп отырды. Электр энергиясын механикалық энергияға айналдыратын түрлендіргіш, яғни толқын көзінің және қабылдағыштың ролін цилиндр пішінді үлгі табанының ортасына клей арқылы жапсырылған жиілігі 10МГц кварцтан жасалған пластина пьезоэлемент атқарды. Серпімді толқындардың жылдамдығын өлшейтін қондырғы генератордан, өлшеуіш құралдан, осциллографтан және синхронизатордан тұрады. 1 және 2 кестелерде тәжірибе жүзінде анықталған қума, көлденең толқындар мен Юнг, ығысу модульдерінің температураға байланысы әрбір 10°K сайын өзгерістері көрсетілген.

Кесте 1. Тәжірибе жүзінде анықталған қума, көлденең толқындар мен Юнг, ығысу модульдерінің температураға байланысы әрбір 10°K сайын өзгерістері.

$$\rho_{Cu} = 8,9 \cdot 10^3 \frac{\text{кг}}{\text{м}^3}$$

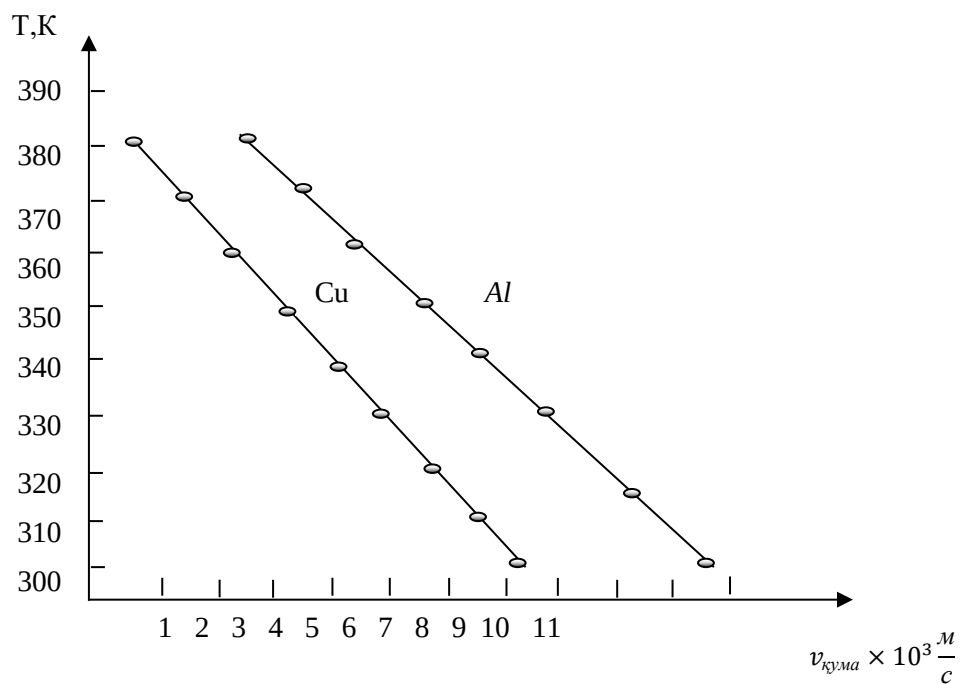
T, K	$v_{\text{көл}} \times 10^2 \frac{\text{м}}{\text{с}}$	$v_{\text{қума}} \times 10^3 \frac{\text{м}}{\text{с}}$	$E \times 10^{10} \frac{\text{Н}}{\text{м}^2}$	$G \times 10^{10} \frac{\text{Н}}{\text{м}^2}$
300	43,4	75,1	16,76	50,2
310	40,1	69,4	14,31	42,8
320	33,3	57,6	9,87	29,5
330	28,1	48,6	7,03	21
340	21,4	37	4,08	12,2
350	17,8	30,8	2,82	8,4
360	11,3	19,5	1,14	3,4
370	7,5	12,9	0,5	1,5
380	4,2	7,3	0,16	0,5
390	2,3	3,9	0,05	0,2
400	0,9	1,6	0,01	0,02

Кесте 2. Тәжірибе жүзінде анықталған қума, көлденең толқындар мен Юнг, ығысу модульдерінің температураға байланысы әрбір 10°K сайын өзгерістері.

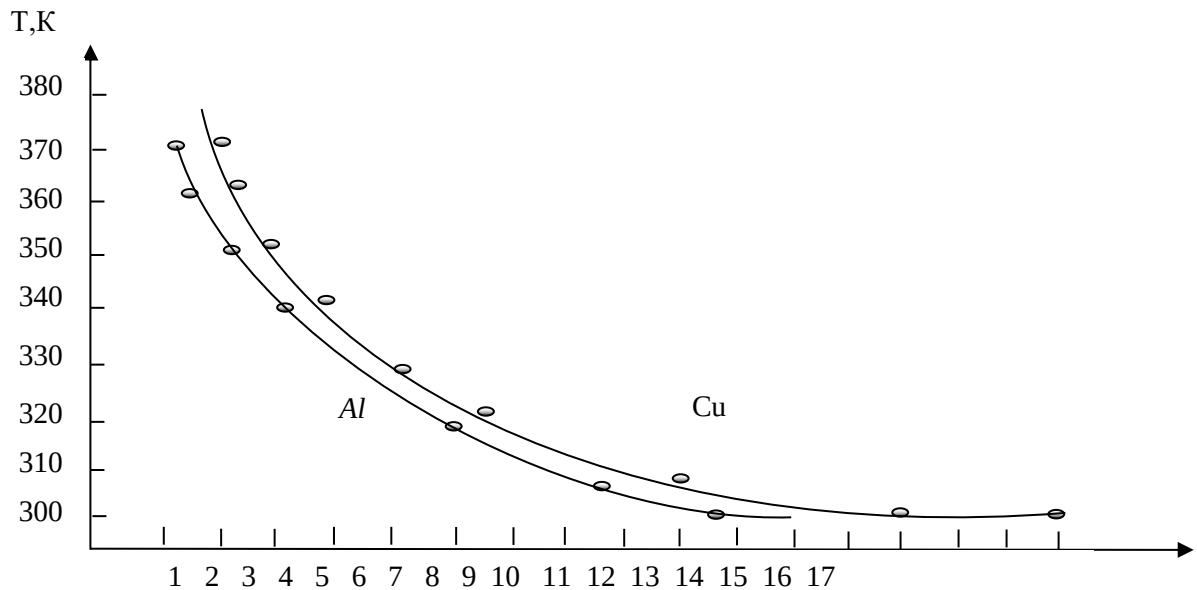
$$\rho_{Al} = 2,7 \cdot 10^3 \frac{\text{кг}}{\text{м}^3}$$

T, K	$v_{\text{көл}} \times 10^3 \frac{\text{м}}{\text{с}}$	$v_{\text{қума}} \times 10^3 \frac{\text{м}}{\text{с}}$	$E \times 10^{10} \frac{\text{Н}}{\text{м}^2}$	$G \times 10^{10} \frac{\text{Н}}{\text{м}^2}$
300	62,9	108,8	10,7	31,9
310	57,3	99,1	8,9	26,5

320	50,5	87,3	6,9	20,6
330	43,2	74,7	5,03	15,1
340	38,1	65,9	3,9	11,7
350	31,5	54,5	2,7	8,02
360	25,3	43,8	1,7	5,2
370	19,2	33,2	0,9	2,9
380	13,4	23,2	0,5	1,5
390	9,2	15,9	0,2	0,7
400	2,8	4,8	0,06	0,06

Сурет 1. Алюминий мен мыста таралатын құма толқынның температураға тәуелділік графигі.

Сурет 2. Алюминий мен мыстың Юнг модулінің температураға тәуелділік графигі.

Жоғарыда келтірілген кестелер мен графиктер алюминийдегі, мыстағы кума толқындардың жылдамдықтары температура жоғарылағанда сызықты кемитіндігін, ал төмендегенде артатындығын көрсетеді. Үлгілердегі Юнг модулі температура артқанда сызықты емес кемитіндігі, ал температура кемігенде сызықты емес артатындығы байқалады.

Алюминий мен мыста тарайтын кума және көлденең толқындардың жылдамдықтарының температураға тәуелділігі тәжірибе жүзінде анықтады. Физикадан белгілі заңдылықтарды, формулаларды пайдаланып зерттелген үлгілердегі Юнг және ығысу модулдерінің температураға тәуелділіктері есептеліп, графиктері тұрғызылды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Кухлинг Х. Справочник по физике. – М., «Мир», 1982.
- 2 Трулл Р., Эльбаум Ч., Чик Б. Ультразвуковые методы в физике твердого тела. – М., «Мир», 1972.
- 3 Бижігітов Т. Жалпы физика курсы. – Алматы, «Экономика», 2013.

ГРНТИ 87.01.11

ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ АГРОЭКОСИСТЕМЫ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Мауленбердинова А.С.

*Магистрант, Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
г. Алматы*

Сулейменова Н.Ш.

*Д.с.-х.н., профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
г. Алматы*

Учитывая характер и значение воздействия климатических изменений на повышение риска стихийных бедствий, в настоящем докладе рассматривается влияние изменения климата на функционирование агроэкосистемы на примере агропромышленной фирмы Алматинской области, где возделывается набор ценнейших зерновых, технических и масличных культур. Далее, в докладе представлен краткий обзор климатической ситуации в Казахстане с точки зрения наблюдаемого воздействия и прослеживаемых тенденций, а также прогнозы изменения климата для тех секторов, которые считаются важными для экономического развития страны. Наконец, в докладе оцениваются национальная политика и институциональный контекст, связанные с климатическими изменениями, а также предлагаются потенциальные способы дальнейшей работы, которые могли бы способствовать широкому внедрению Казахстаном принципов устойчивого к изменению климата развития с низким уровнем выбросов углекислого газа.

Ключевые слова: климат, юг, направления, сельское хозяйство.

Прогнозы предполагают повышение ожидаемой среднегодовой температуры на 1,4 °С к 2030 году, на 2,7 °С к 2050 году, и на 4,6 °С к 2085 году.

К середине столетия прогнозируемое количество осадков в зимний и весенний периоды вырастет, соответственно, на 9 % и 5 %.

В то время как в Казахстане прогнозируется увеличение общего количества осадков, что может означать улучшение возможностей для сельского хозяйства, прогнозируемое смещение зоны влажности в северном направлении может означать, что к 2085 году все северные районы превратятся в зону полупустынь.

Ожидается, что деградация горного оледенения повлияет на ресурсы рек в бассейне озера Балхаш – одном из крупнейших и самых густонаселенных районов Казахстана.

Суточная разница температур достигает 20-30 °С. Наблюдаемые с 1936 года темпы потепления свидетельствуют о том, что климат Казахстана становится более теплым, причем повышение температуры регистрируется практически повсеместно, в любое время года. С 1936 по 2005 гг. среднегодовая температура воздуха каждые 10 лет повышалась на 0,31 °С.

Экспериментальные исследования проводились на базе частной агропромышленной фирмы «Тургень» расположенной в юго-восточных предгорьях Казахстана.

Зона исследований расположена на предгорной равнине с абсолютными отметками 550-700 метров над уровнем моря, центральной части Северного Тянь-Шаня, образованной хребтом Илийского Алатау в междуречье Каскелен и Чилик. Изучаемый район представляет собой территорию, расчлененную руслами горных рек и оврагов. Почвообразующие породы – суглинистые и глинистые аллювиально-пролювиальные отложения. Распределение почв и особенности климата в регионе подчиняется четко выраженному закону вертикальной зональности.

Общий рельеф местности характеризуется предгорной наклонностью, образованной слиянием конусов выноса горных рек и временных водных потоков. Зональный массив хозяйства расположен в средней части подгорной равнины, в 8-10 км к югу от него начинаются холмистые прилавки Заилийского Алатау. Территория частной фирмы, расположенной на предгорной равнине в засушливой предгорной зоне характеризуется резко континентальным климатом, со значительными суточными и годовыми колебаниями температуры воздуха, низкой влажностью воздуха, обилием солнечного света, короткой, но довольно холодной зимой. Осенние заморозки возобновляются в III декаде сентября – начале октября. Переход температуры воздуха от положительных к отрицательным значениям может происходить с первой декады ноября, в отдельные годы со второй декады декабря. Устойчивый снежный покров образуется в конце ноября – начале декабря. Длительность снежного периода составляет 85-100 дней. Снежный покров неравномерный, его высота составляет в среднем 20-35 см., во время часто наблюдающихся зимой оттепелей наблюдается полный сход снежного покрова. Абсолютный минимум температуры, зарегистрированный на территории опытного хозяйства -36⁰С.

Годовое количество осадков колеблется в пределах 350-650 мм, от суммы осадков 350 мм (МС Капчагай), суммой осадков – от 509 мм (МС Алматы, Аэропорт) до 669 мм (метеорологический пост «Александровка»). Весна самый влажный сезон года, в это время ярко выражен максимум осадков (таблица 1).

Таблица 1. Метеорологические данные по метеостанциям района исследования (среднемноголетние).

Метеостанции	Высота над у.м.м.	Температура воздуха, С°			Атмосферные осадки, мм			Относительная влажность воздуха, %		
		I	VII	ср. годовая	I	VII	За год	I	VII	ср. Годовая
МС, г. Иссык	980	-6,0	21,7	8,1	29,0	38,0	540	73,5	39	57,2
МС Алматы, Аэропорт	848	-10,8	24,1	7,7	19,8	26,6	414,6	73	36,5	50,0

На апрель-май приходится почти третья часть годового их количества. Число дней с осадками в эти месяцы достигает 10-14. В отдельные дни за несколько часов выпадает до 30 мм осадков. За теплый период года выпадает примерно 120-300 мм осадков. Весной накапливаются основные запасы почвенной влаги за счет осадков (март-май), когда выпадает почти половина всей годовой нормы. Однако, несмотря на повышенный температурный фон, благодаря частым дождям гидротермический коэффициент в весеннее время довольно высок и составляет 2,0-3,8, что характеризует высокую сезонную обеспеченность осадками региона. В апреле максимальная температура воздуха может достигать до плюс 30 °С, а в мае – плюс 35 °С. Характерными признаками климата территории являются короткая, но холодная зима, продолжительное жаркое и сухое лето, поздневесенние и ранневесенние заморозки, большая атмосферная сухость, сочетающаяся с длительным периодом высоких температур воздуха, интенсивным испарением влаги, низкой влажностью воздуха, обилием солнечного света, при общем недостатке атмосферных осадков. Лето наиболее продолжительный сезон года в районе исследований, продолжительность составляет 120-180 дней. Жаркий период может начинаться со второй декады апреля и продолжаться до второй декады октября. Средняя температура составляет +20+24 °С.

Средняя годовая температура самого жаркого месяца – июля составляет +22,9 +25,9°. Амплитуда суточных колебаний дневных и ночных температур достаточно высокая и составляет в среднем более +20 °С. Сумма положительных температур за летний период составляет 3450-3750 °С, а сумма температур за период выше 10 °С колеблется в пределах 3100-3400 °С. Относительная влажность воздуха снижается в начале июня в связи с резким повышением температуры воздуха и составляет 46-48 %, при среднемноголетней температуре – 55-60 % летом. Осенний переход температур через 15 °С начинается в конце сентября – начале октября, продолжительность этого периода колеблется от 30 до 50 дней. Амплитуда суточных колебаний дневных и ночных температур достигает 25- 30 °С. Суточные колебания температур в сентябре достигают 20-25°, октябре 15-20°, а в ноябре – 10-15 °С. Неустойчивость среднесуточной температуры воздуха растет из месяца в месяц, предельные отклонения среднемесячной температуры воздуха от нормы в отдельные годы бывают от 2-3° до 60 °С, а в октябре 1-2°, максимум 4 °С.

Переход среднесуточной температуры воздуха через $+10^{\circ}\text{C}$ наблюдается в начале октября, а иногда в конце месяца, через $+5^{\circ}\text{C}$ (конец вегетационного периода) – в конце октября – начале ноября, а через 0°C – в середине ноября – начале декабря. Первые осенние заморозки наступают в начале октября, наиболее ранние – в конце сентября.

Территория исследования располагается в засушливой предгорной зоне и характеризуется резко континентальным климатом, низкой влажностью воздуха, обилием солнечного света, короткой, но довольно холодной зимой. В годы исследований тепловой режим воздуха были в пределах типичного режима, только 2017 год отличался достаточно высокой температурой с апреля (выше на $5,2^{\circ}\text{C}$) по июнь месяц (выше на $2,7^{\circ}\text{C}$) (рисунок 1).

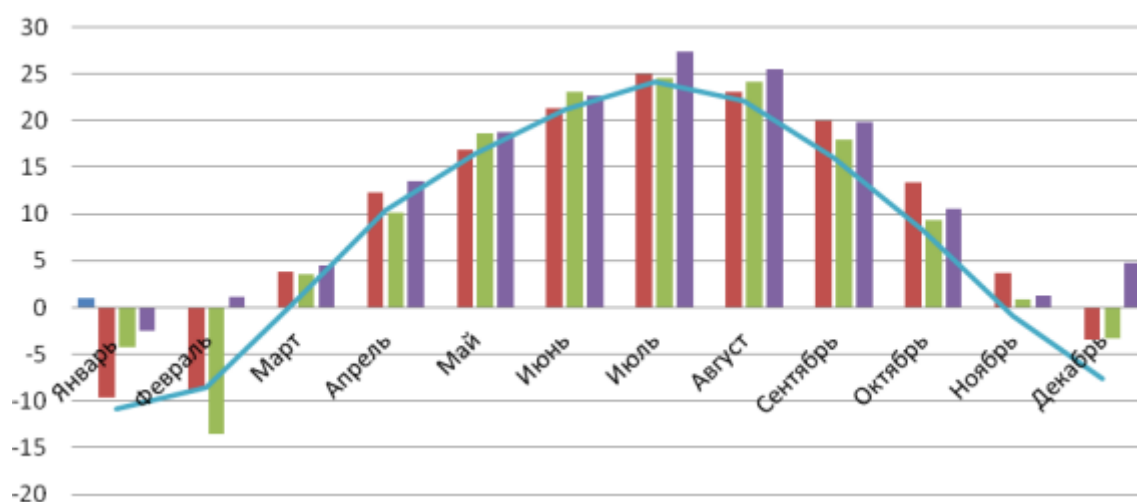

Рисунок 1. Среднемесячная температура воздуха за 2017-2019гг, $t^{\circ}\text{C}$.

Сложное взаимодействие природных факторов определяет основные черты почвообразования и почвенного покрова района. На процессы формирования исследуемых почв огромное влияние оказывает близкое залегание грунтовых вод и общие гидротермические условия, свойственные пустынной зоне. Хотя годовое количество осадков и превышает таковое для пустынной зоны, но распределение их по месяцам свидетельствует о том, что летом здесь создаются условия, аналогичные пустыням. Подобное сочетание условий почвообразования влечет за собой некоторое ослабление темпов минерализации органических остатков. Все это ведет к образованию и распространению в районе исследования лугово-каштановых почв, их солонцеватых и солончаковатых разновидностей, а также обширных пространств, занятых луговыми и лугово-болотными солончаковатыми почвами (сазами).

Лугово-каштановые почвы встречаются в пониженных рельефах отличающихся сравнительно близким залеганием грунтовых вод (1,5-2,0 м), а так же в межгорных долинах и на террасах рек. Почвообразующими породами являются лёссовидные суглинки, глубоко подстилаемые галечниковыми отложениями. Ниже приводится описание морфологических признаков лугово-

каштановой почвы опытного участка. Разрез заложен к югу от территории исследования.

– 0-35 см темно-бурый увлажненный, рыхлый, комковато-порошистый тяжелый суглинок. Встречаются корни. В нижней части уплотнен /плужная подошва/. Переход в следующий горизонт резкий.

– 35-58 см серовато-бурый, увлажненный, уплотненный, комковатый тяжелый суглинок. Встречаются корни. Переход в следующий горизонт постепенный по цвету.

– 58-87 см темнее предыдущего, с коричневатым оттенком, увлажненный, плотный, комковатый тяжелый суглинок.

– 87-130 см серовато-бурый с палевым оттенком, увлажненный плотный, комковато-глыбистый тяжелый суглинок. Переход в следующий горизонт ясный по цвету.

– 130-160 см желтовато-серый, влажный, глыбистый, средний суглинок. Переход в следующий горизонт, постепенный.

– 160-200 см палево-желтый, влажный, плотный, глыбистый, тяжелый суглинок.

Лугово-каштановые почвы подгорной равнины Илийского Алатау имеют темно-каштановую окраску гумусового горизонта, мощность которого достигает 30-40 см. Причем на поливных почвах она значительно больше, чем на целинных участках. Почвы отличаются отсутствием резко выраженного иллювиальнокарбонатного горизонта. В случае очень близкого залегания грунтовых вод, нижние горизонты имеют признаки заболачивания. Они оглеены, а в отдельных случаях при низкой скорости потока грунтовых вод содержание легкорастворимых солей выше их токсичных величин.

Гранулометрический состав лугово-каштановой почвы характеризуется тем, что частицы крупнее 3 мм в диаметре в большинстве случаев отсутствуют. Содержание крупнопесчаных частиц также незначительно. В распределении их по профилю не наблюдается определенной закономерности. Преобладает крупная пыль. Распределение по профилю иловатой фракции указывает на заметное преобладание тонких частиц в средних и нижних слоях почвы. Тяжелый гранулометрический состав обуславливает неблагоприятные физические свойства почвы: липкость во влажном состоянии, уплотненность и затвердевание при высыхании, что в свою очередь ведет к высокому сопротивлению при вспашке и к глыбистой поверхности поля.

По агрегатному составу лугово-каштановые почвы характеризуются хорошо выраженной макроструктурностью. В 30 см слое почвы на целинных участках сумма водопрочных агрегатов диаметром больше 0,25 мм колеблется в пределах 70-79 %, на пахоте несколько ниже – 63-70 %. Количество наиболее ценных в агрономическом отношении водопрочных агрегатов (от 5 до 1 мм) достигает на целине 31-42 %, на пахоте 25 %. Количественные показатели важнейших физических свойств луговокаштановых почв указаны в таблице 2 и удельная масса колеблется в пределах 2,61-2,73, постепенно возрастая с глубиной. Объемная масса верхних горизонтов сравнительно небольшая 1,20-

1,25 г/см³; резкое ее увеличение наблюдается лишь с метровой глубины. В связи с этим общая порозность верхних горизонтов довольно высокая 53-54 %.

Климатические изменения также будут создавать большую нагрузку на природные экосистемы Казахстана. Одной из серьезных проблем станет дефицит водных ресурсов и воздействие на сельскохозяйственную отрасль. Климатические изменения также будут иметь последствия для здоровья людей.⁵ Прослеживаемые тенденции и прогнозы изменения климата в Казахстане вкратце выглядят следующим образом:

Прогнозируется дальнейшее повышение температуры в Казахстане, причем усредненные сценарии прогнозируют повышение среднегодовой температуры на 1,4 °С – к 2030 году, на 2,7 °С – к 2050 году, и на 4,6 °С – к 2085 году. Ожидается сокращение количества морозных дней. Неопределенность сценариев климатических изменений вытекает из неопределенности сценариев изменения концентрации парниковых газов (ПГ) и ограниченности климатических моделей. При этом необходимо отметить, что сценарии климатических изменений дают основания полагать, что ожидаемые погодные условия будут неблагоприятными для производства зерновых – в особенности, для выращивания озимой пшеницы – в отдельных областях Казахстана (Костанайской, Акмолинской и Павлодарской). Воздействие на пастбища и овцеводство является неоднозначным, с потенциальными негативными последствиями – такими как снижение продуктивности пастбищ в результате повышения вероятности аномально холодных зим и аномально жаркого лета.⁶

В Казахстане имеется ряд ключевых стратегий, концепций и сопутствующих планов действий, в которых обозначены стратегические направления деятельности по смягчению и адаптации к климатическим изменениям в стране. Не так давно Правительством была принята Стратегия «Казахстан-2050», которая, в числе прочего, сосредоточена на развитии энергетического сектора и признании того, что стране необходимо развивать альтернативные источники энергии (в особенности, солнечной и ветряной), с тем, чтобы к 2050 году на долю альтернативных и возобновляемых источников энергии приходилась, как минимум, половина всего потребления энергии в стране.

В концепции «зеленой экономики» для Республики Казахстан (принятой/утвержденной в 2013 году) представлено видение перехода к «зеленой экономике» и определены приоритетные цели, включая повышение производительности ресурсов, – таких как вода, земля и биологические ресурсы, – а также эффективность управления ресурсами, модернизация существующей и развитие новой инфраструктуры, повышение благосостояния населения и качества окружающей среды за счет применения рентабельных мер сокращения степени воздействия на окружающую среду, наряду с укреплением национальной безопасности, включая водоснабжение. ¹⁰ В Концепции обозначены общие подходы и основные принципы перехода к «зеленой экономике», и она сопровождается Планом действий по реализации Концепции по переходу Республики.

Проект Национальной концепции адаптации к изменению климата в Казахстане был разработан в рамках совместного проекта ПРООН и Министерства окружающей среды и водных ресурсов «Укрепление потенциала в области устойчивого развития посредством включения вопросов изменения климата в стратегическое планирование в Республике Казахстан». Предусматриваемые данной концепцией цели и задачи заключаются в сокращении уязвимости населения, экономики и природных ресурсов перед существующими проблемами, заключающимися в изменчивости климата и прогнозируемых климатических изменениях, и снижении рисков наиболее вероятных стихийных бедствий, способных причинить значительный гуманитарный, экономический и экологический ущерб. В сельскохозяйственном секторе существует ряд программ, включая Государственную программу развития сельских территорий на 2004-2015 гг.; Программу питьевого водоснабжения на 2002-2010 гг.; Программа «Ақ бұлақ» на 2011-2020 годы; Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес-2020»; Программа «Жасыл даму» на 2010-2014 годы. В 2013 г. разработан Проект Государственной программы управления водными ресурсами Казахстана на 2014-2040 гг., целью которой является обеспечение водной безопасности Республики Казахстан.

Институциональная основа для смягчения последствий климатических изменений – С точки зрения институционального контекста, связанного со смягчением климатических изменений, Министерство окружающей среды и водных ресурсов (МОСВР) является центральным исполнительным органом, координирующим и направляющим разработку и реализацию проводимой государством политики по охране и рациональному использованию окружающей среды, включая вопросы, касающиеся климатических изменений. Кроме того, в структуре МОСВР существуют Департамент низкоуглеродного развития и Департамент международных экологических конвенций и соглашений. Система также включает подведомственные МОСВР учреждения – республиканские государственные предприятия (РГП), АО «Жасыл Даму» (ранее Казахстанский научно-исследовательский институт экологии и климата) и Казгидромет – каждое из которых отвечает за определенный ряд мероприятий, включая ежегодную инвентаризацию выбросов ПГ, оценку последствий климатических изменений и проведение исследований по их смягчению.

В 2013 году Казахстаном была внедрена Система торговли квотами на выбросы парниковых газов (СТК) в качестве одного из ключевых инструментов реализации своей стратегии обеспечения «зеленого роста» и развития низкоуглеродной (экологически чистой) экономики. Правовая основа СТК была заложена в декабре 2011 года с принятием подзаконных актов, регулирующих управление и организационную структуру СТК, а также направленных на создание отечественной программы мер по компенсированию негативного воздействия на окружающую среду. За прошедшие два года МОСВР и его

исполнительное крыло, АО «Жасыл даму», провели интенсивную подготовку к разработке СТК, наряду с подготовкой технической инфраструктуры для мониторинга, отчетности и проверки данных о выбросах ПГ, а также сбором и регистрированием данных о ПГ. В 2013 году около 178 компаний (представляющих энергетику, нефтегазовую отрасль и промышленность) приняли участие в однолетней пилотной фазе. Ожидается, что следующие два этапа будут охватывать 2014-2015 и 2016-2020 годы.

Вопросы климатических изменений решаются через Координационный центр по изменению климата (КЦИК) – первое в Казахстане НПО, работающее в области реализации вопросов Рамочной конвенции ООН об изменении климата (РКИК ООН), Киотского протокола (КП) к РКИК ООН и Венской Конвенции об охране озонового слоя.

КЦИК ставит своей целью координацию и реализацию положений Киотского протокола, и им подписан меморандум о взаимопонимании с министерствами финансов, энергетики и ресурсов, и охраны окружающей среды для совместной работы в целях достижения более глубокого понимания и уменьшения последствий глобального потепления и принятия мер по смягчению климатических изменений.

Выводы. Таким образом, к середине столетия в Казахстане прогнозируется увеличение количества осадков зимой (9 %) и весной (5 %), а также ожидается повышение интенсивности и изменчивости осадков. В то время как некоторые модели прогнозируют увеличение годового количества осадков на 2 % – к 2030 году, 4 % – к 2050 году, и 5 % – к 2085 году, в других моделях прогнозируется сокращение количества осадков к 2085 году, в среднем, на 11 %. В рамках сценария, предусматривающего чрезвычайно высокий уровень выбросов ПГ, прогнозируется сдвиг к 2085 году влажной зоны на 250-300 км к северу. В последнем случае все северные районы Казахстана превратятся в полупустынную зону.

Литература

1 Долгих С.А. О многолетних тенденциях термического режима на территории Республики Казахстан. – Гидрометеорология и экология, № 3, 1995, с. 68-77.

2 Есеркепова И.Б., Пилифосова О.В., Чичасов Г.Н., Шамен А.М. Об исследовании влияния глобального потепления на природные ресурсы и экономику Казахстана и действиях по смягчению негативных последствий возможных изменений климата. – Гидрометеорология и экология, № 2, 1996, с. 58-76.

3 Долгих С.А., Пилифосова О.В. О методах оценки ожидаемых изменений глобального климата и сценарии изменения климата Казахстана // Гидрометеорология и экология. – 1996, № 4, с. 94 – 109.

4 Сапаров А.С., Елешев Р.Е., Рамазанова С.Б., Айтбаев Т.Е., Базилжанов, Е.К. (2011). Состояние агрохимического мониторинга плодородия почв

Республики Казахстан и продуктивность сельскохозяйственных культур. Почвоведение и агрохимия.

5 Асылбеков, А., Омарбекова, А., Агажаева, А., Телькараева, А., &Лукановский, О. (2012). Методы и подходы в создании охраняемых степных территорий в Казахстане.

6 Сапаров А.С., Елешев Р.Е., Сулейменов Б.У. (2016). Современные проблемы почвенно-агрохимической науки Казахстана и пути их решения. Аграрлық ғылымдар сериясы, 91.

7 Осадчук Л.В., Петухов В.Л. (2016). Экологический мониторинг окружающей среды.

8 Елешев Р.Е. (2008). Состояние и перспективы развития агрохимических и агроэкологических исследований в Республике Казахстан. Почвоведение и агрохимия.

FTAMP 29.29.01

СҰЙЫҚТАРДЫҢ БЕТТІК КЕРІЛУ КОЭФФИЦИЕНТТЕРІНЕ ТЕМПЕРАТУРАНЫҢ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ

Бижігітов Т.

Ф.-м.ғ.к., профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Аманбаева А.

Аға оқытушы, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Нүржігітова З.

Магистрант, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Қапан Ұ.

Студент, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Сұйықтардың беттерінде өтетін физикалық құбылыстарға атмосфералық қысымда температураның тигізетін әсерін жан-жақты талқылап ұғынудың теориялық және практикалық маңызы өте үлкен. Сұйықтардың булану немес заттарға сіңу үдерістері капиллярлық құбылыстарға тәуелді болғандықтан, топырақта ылғал сақтауды немесе кептіруді оны сипаттайтын параметрлерді жасанды өзгерту арқылы жүзеге асыруға болады. Зерттеу жұмыстарын жүргізу мақсатында бұрыннан қолданылып келе жатқан атмосфералық қысым мен бөлме температурасында сұйықтардың беттік керілу коэффициенттерін тәжірибе жүзінде анықтайтын өлшеуіш құралы температураны әрбір 10К сайын

өзгертіп және ұстап тұратындай етіп жетілдірілді. Температураны өзгерту мен оны тұрақты күйінде ұстау автоматты түрде жүзеге асырылды.

Мақалада алғаш рет (370-370)К температура аралығында, қалыпты қысымда практикада жиі қолданылатын органикалық сірке қышқылы, көмірсутегінің беттік керілу коэффициенттерінің температураға тәуелділіктері анықталып, графиктері тұрғызылған.

Түйін сөздер: Беттік керілу коэффициенті, күші, екі рет дистилляцияланған су, тамшы, салмақ, электрондық таразы.

Сұйықтардың беттік керілу күштері мен коэффициенттеріне сыртқы физикалық, химиялық параметрлердің әсерін зерттеу тәжірибелік өлшеулер арқылы алынған нәтижелерді теориялық тұрғыдан талқылап, өндіріс орындарындағы қондырғылардың, техникадағы және ауыл шаруашылығында өтетін үдерістердің жұмыстарының пайдалы әсер коэффициенттерін арттыруға жағдайлар жасайды.

Мақалада органикалық сірке қышқылы мен көмірсутегінің беттік керілу коэффициенттеріне температураның әсері жоғары оқу орындарының зертханаларында қолданып келе жатқан тамшы әдісінің температура бойынша жетілдірілген түрі қолданылды. Сұйықтардың беттік керілу күшінің температураға тәуелділігін өлшейтін қондырғы цилиндр пішінді кварцтан жасалған тік орналасқан ыдыстан тұрады. Ыдыс ішіндегі зерттелетін үлгінің температурасын (300-370)К көтеру үшін сұйықтың ішіне орналасқан нихромнан жасалған қыздырғыш спираль қолданылды. Сұйықтың температурасы оның ішіндегі терможұп арқылы әрбір 10К өлшеніп отырылды. Жинастырылған қондырғыдағы терможұп пен температура реттегіштің және қыздырғыштың өзара байланытылығы өлшеу жұмыстары толығымен автоматтандырылды. Қондырғыда пайдаланылған элементтер өндіріс орындарында шығарылатындықтан, оны жинастыру көп қиындық туғызбады. Зерттелетін сұйықтың температурасын әрбір 10 °С өзгертіп отыру үшін температура реттегіштегі бұранданың тілін қолданып қажетті температураға қоямыз. Үлгідегі температура оның оның барлық нүктелерінде бірдей болғанға дейін 7-8 мин уақыт ұстаймыз. Үлгідегі температура бұрандада қойылған температурадан арта бастағанда температура реттегіш автоматты түрде қыздырғышты өшіреді., ал кемісе қосады. Қондырғыштың температураны өлшеу дәлелділігі $\pm 1^\circ\text{C}$.

Зерттеу жұмысына пайдаланған қондырғыны тексеру мақсатында беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділігі жақсы зерттелген екі рет дистилляцияланған суды қолдандық.

Сұйықтардың беттік керілу күшінің температураға тәуелділігін сипаттау үшін төмендегі формула қолданылады: [1, 2, 3]

$$mg=2\pi r\sigma$$

бұдан

$$\sigma = \frac{mg}{2\pi r}$$

Мұндағы, r тамшы жердің гравитациялық күшінің әсерінен үзіліп түсетін цилиндр пішінді құбырдың радиусы $r = 0,80$ мм, сұйықтығы жоқ ыдыстың массасы $m_1 = 70 \cdot 2$, $\pi = 3,14$.

1-кестеде анықтамада келтірілген екі рет дистилляцияланған судың беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділігі мен біздің алған нәтижелерімізде келтірілген. Кестеден олардың бір-бірінен ауытқуы шамалы екендігі көрінеді.

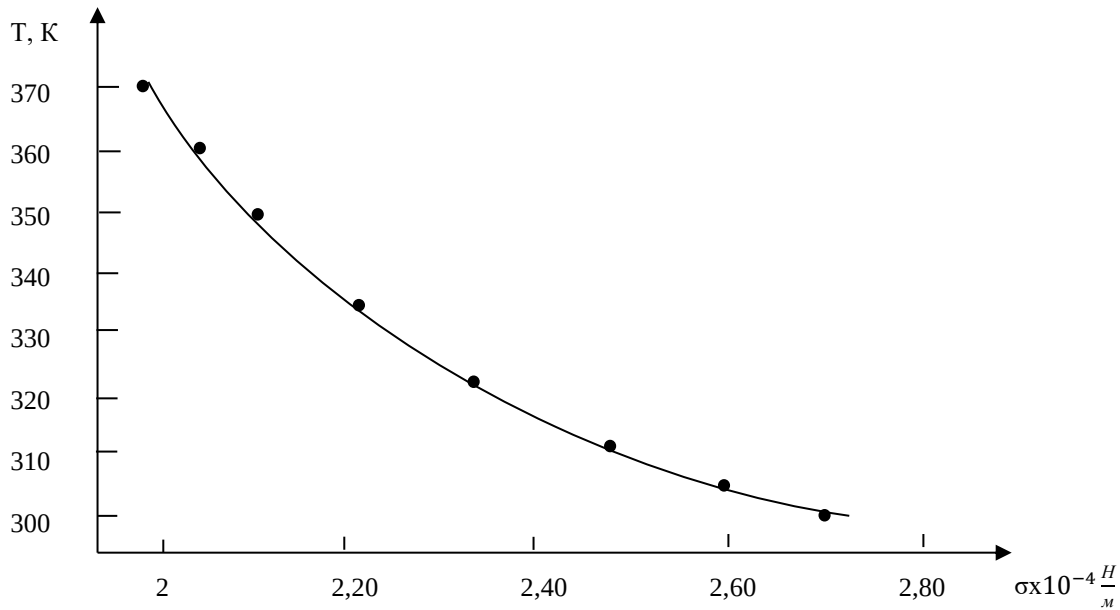
Кесте 1. Екі рет дистилляцияланған судың беттік керілу коэффициентіне температураның әсері.

T, K	$\sigma \times 10^{-3} \frac{\text{H}}{\text{M}} [\text{A}]$	$m \times 10^{-4} \text{ кг}$	$\sigma \times 10^{-3} \frac{\text{H}}{\text{M}}$	$\frac{\Delta\sigma}{\sigma} \cdot 100\%$
300	71,30	0,336	71,12	0,07
310	69,53	0,328	69,33	
320	67,15	0,317	67,12	
330	66,42	0,313	66,17	
340	64,25	0,304	64,22	
350	62,18	0,294	62,07	
360	60,10	0,285	59,92	
370	58,63	0,277	58,47	

Кесте 2. Толуол мен сірке қышқылының беттік керілу коэффициенттеріне температураның әсері.

Толуол				Сіркесу қышқылы		
T, K		$\sigma \times 10^{-3} \frac{\text{H}}{\text{M}}$	$\frac{\Delta\sigma}{\sigma} \cdot 100\%$	$m \times 10^{-4} \text{ кг}$	$\sigma \times 10^{-3} \frac{\text{H}}{\text{M}}$	$\frac{\Delta\sigma}{\sigma} \cdot 100\%$
300	0,290	27,60	0,03	0,100	26,60	0,04
310	0,287	26,41		0,096	25,59	
320	0,285	25,20		0,093	24,65	
330	0,281	24,00		0,090	23,70	
340	0,277	22,80		0,089	22,60	
350	0,274	21,70		0,085	21,63	
360	0,272	20,60		0,081	20,70	
370	0,269	19,62		0,078	19,60	

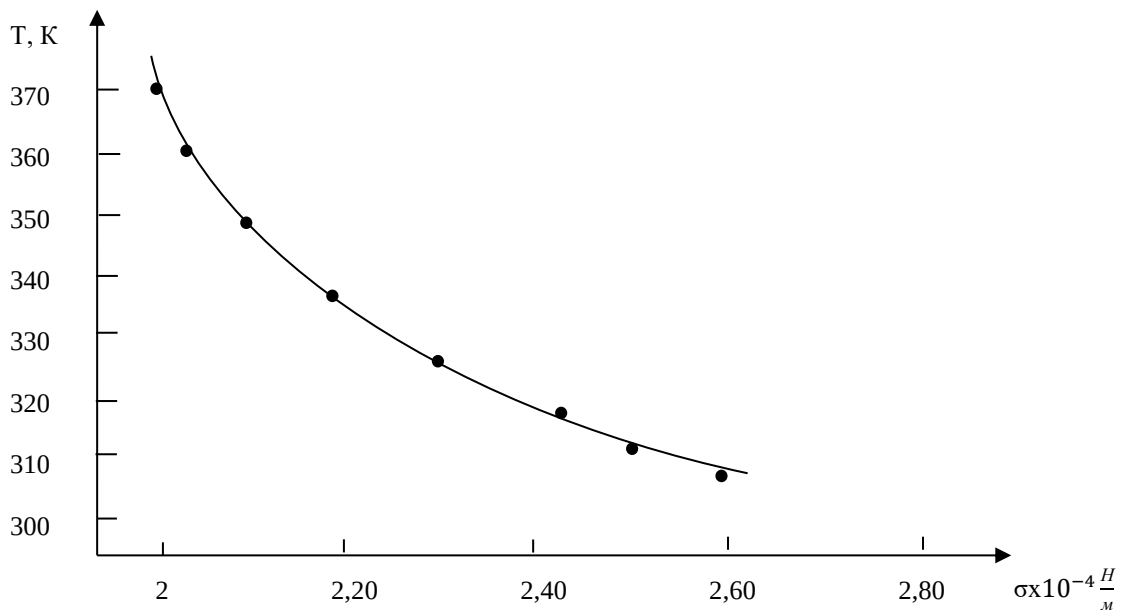
1 және 2 суреттерде толуол мен сіркесу қышқылының беттік керілу коэффициенттерінің температураға тәуелділік графиктері көрсетілген.

Сурет 1. Тәжірибе жасау арқылы өлшенген параметрлермен есептелген толуолдың беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділік графигі.

Цилиндр пішінді ыдысқа үзіліп түскен тамшының массасы электронды таразымен өлшенеді. Алғашқыда бос ыдыстың содан соң сұйығы бар ыдыстың массалары өлшеніп, сұйығы бар ыдыстың массасынан бос ыдыстың массасын алу арқылы сұйықтың массасын анықтап отырды.

Келтірілген кестелер мен тұрғызылған графиктерден зерттелген сұйықтардың беттік керілу коэффициенттерінің температура жоғарылағанда кемитіндігін көреміз. $\sigma = \sigma(T)$ функциясы сызықты байланысты емес екендігі байқалады.

Сурет 2. Тәжірибе жүзінде өлшеп алынған параметрлер бойынша есептелген сіркесу қышқылының температураға тәуелділік графигі.

Қорытынды. Тәжірибе жүзінде толуол мен сірке қышқылының беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділігін есептеу үшін қажетті параметрлер өлшеніп, кестелер толтырылып, $\sigma=\sigma(T)$ графиктері тұрғызылып, алынған нәтижелер талқыланды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Савельев И.В. Молекулярная физикаи термодинамика. – М.: «Наука», 2001.
- 2 Трофимова Т.И. Курс физики. – М.: «Высшая школа», 1985.
- 3 Бижигітов Т., Ақтаев Е. Молкулалық физика. – Алматы, «Экономика», 2017.
- 4 Перельман В.И. Краткий справочник химика, – М.: «Химия», 1964.

ҒТАМР 34.29.01

ИММУНОЛОГИЯЛЫҚ АНТИГЕНДІ БЕЙТАРАПТАУ ӘДІСТЕМЕСІМЕН ЭЙМЕРИЯ ЖӘНЕ НУТТАЛИЯ ҚАРАПАЙЫМДЫЛАРЫНЫҢ БИОЛОГИЯСЫ МЕН ЭКОЛОГИЯСЫН ЗЕРТТЕУ ӘДІСІН ЖЕТІЛДІРУ

Омарханқызы Ә., Саттар Ұ.Ә.

Мирас университеті, Шымкент қ.

Бұл жұмыста иммунологиялық зерттеулердің нәтижелері келтірілген және гемагглютинация реакцияларының тиімділігі көрсетілген.

Түйін сөздер: иммундық жүйе, иммунологиялық антиген, эймерия, нутталия, паразиттер.

Иммундық жүйенің эволюциялық даму барысында конституционалдық, фагацитарлық және лимфоидтық иммунитет қалыптасқан.

Конституционалдық иммунитет негізінен ұсақ ағзаларда (бактерия, саңырауқұлақ), балдырларда және жоғарғы сатылы өсімдіктерде қалыптасқан. Бұл иммунитет, туа біткен иммунитет болып саналады. өсімдіктер мен жануарлардың белгілі бір түрі, тобы, тұқымдастары, кластары және типтерінде кейбір жұқпалы және инвазиялық аурулар қоздырғыштары дами алмайды.

Мысалы, буынаяқтылар вирус және риккетсиозды аурулармен ауырмайды. Топалаң ауруы қоздырғышы сүтқоректілердің көбіне әсер еткенмен, құстарды ауырта алмайды. Оба ауруына иттердің кейбірі: неміс овчаркасы, тазы т.б. тұқымдары төзімсіз келеді.

Отандық және шетелдік зерттеушілер еңбектерінің мәліметтемесінен күйіс қайыратын жануарларда кездесетін нутталиоз ауруы ел экономикасына өте көп залал келтіретіндігі көрсетілген. Бұл мәліметтер Қазақстандағы ірі- қара мал шаруашылығы мен қой шаруашылығының елеулі дамуына кедергі келтіретін эймерия және нутталиоз ауруын балау және емдеу жұмыстарының маңыздылығымен өзектілігін көрсетеді [1].

Эймерия бұл түр туралы арикомплексан ауруды тудыруға қабілетті әр түрлі түрлерді қамтитын паразиттер кокцидиоз сияқты жануарларда болады ірі қара, құс еті, иттер (әсіресе күшіктер), мысықтар (әсіресе котят) және одан кіші күйіс қайыратын малдар оның ішінде қой және ешкі. Эймерия түрлері болып саналады моноксенді, өйткені тіршілік циклі бір иесінің ішінде аяқталады, ал стеноксенді, өйткені олар бірқатар ерекше жағдайларды анықтағанымен, хостқа тән. Бұл түрдің түрлері көптеген иелерді жұқтырады. Отыз бір түрдің кездесетіні белгілі жарқанаттар (Chiroptera), екеуі тасбақада және 130 аталған балықтар балықты жұқтырады. Екі түр (*E. foeca* және *E. weddelli*) итбалықтарды жұқтырады. Бес түр ламалар мен альпакаларды жұқтырады: *E. alpaca*, *E. ivitaensis*, *E. lamae*, *E. macusaniensis*, және *E. punonensis*. Бірқатар түрлері кеміргіштерді жұқтырады, соның ішінде *E. couesii*, *E. кинселлай*, *E. палустрис*, *E. ojustii* және *E. oryzomysi*. Басқалары құстарды жұқтырады (*E. некатрикс* және *E. tenella*), қояндар (*E. stiedae*) және мал (*E. bovis*, *E. ellipsoidalis*, және *E. zuernii*).

Таралған түрлері Эймерия ірі қара малдың кокцидиозын тудырады *E. bovis*, *E. zuernii*, және *E. auburnensis*. Жас, сезімтал бұзауда 50 000-ға жуық жұқпалы ауру болады деп есептеледі ооцисталар ауыр ауру тудыруы мүмкін. Эймерия инфекциялар құс шаруашылығына ерекше зиян тигізеді және Америка Құрама Штаттарына жыл сайын 1,5 миллиард доллардан астам шығынға ұшырайды. Үй құстарының арасында экономикалық тұрғыдан маңызды түрлерге жатады *E. tenella*, *E. acervulina*, және *E. максимум*. Кейінірек аталатын ооцисталар Эймерия стайдай алғаш рет голландиялық микроскопист көрді Антони ван Левенхук (1632-1723) өт а үй қоян 1674 ж. Тұқым немістің атымен аталған зоолог Теодор Эймер (1843-1898).

Осы уақытқа дейін эймерия және нутталия паразитінің таралуы зертханалық, паразитологиялық, эпизоотологиялық әдістермен зерттеліп келген.

Зертханалық анықтау арқылы тоғышарлар экологиясын зерттеудің деөзіндік кемшілігі бар.

– Эймерия және нутталия паразитін зерттеу жұмыстарын кеңінен жүргізу қиыншылығы;

– өздерінің бір топтағы қарапайымдылар бір-біріне ұқсас болғандықтан оларды айыру үшін арнайы құралдар мен зертханаларда зерттеу керек.

Осының барлығы нутталия паразитін зерттеуге жаңа әдістерді қолдану керектігін көрсетеді.

Кейінгі кезде эймерия, нутталия паразитін зерттеуге иммунологиялық әдістер қолданыла бастады. Көптеген ғалымдардың зерттеулерінде КБР және басқа серологиялық реакцияларды эймерия, нутталия паразитінің таралуын анықтауға болатындығы көрсетілген. Дегенмен, көрсетілген реакциялардың көптеген кемшіліктері зерттеу нәтижесінің дұрыстығына әсерін тигізетіндігіде ескертілген. Сол себепті эймерия, нутталия паразитінің таралуын анықтағанда серологиялық реакциялар комплексті шешуді керек етеді.

Паразиттердің антигендерін алу, оны тоғышарлық аурулардың диагностикасына қолдану жұмысы әлі жүргізіліп келеді. Бұл үшін көптеген әдістер қолданылады.

Кейінгі кезде паразиттердің антигендерін алу үшін ультрадыбыспен әсер ету әдісі қолданыла бастады.

Бұл әдістің көптеген артықшылықтары болды. Атап айтқанда алынған паразиттер антигендері басқа химиялық заттармен (қышқылдар, сілтілер т.б.) араласпайды. Сонымен бірге ультрадыбыс тербелісін, қуаттылығын, әсер ету уақытын өзгерту арқылы тоғышарларды белгілі мөлшерге дейін бөлшектеуге болады. Осы әдістермен жүргізілген жұмыстар барысында эймерия, нутталия паразитінің ерітілген антигендері алынды.

Иммунологиялық реакциялардың ішінде сезімталдығы жоғары антиденені бейтараптау реакциясын эймерия, нутталия паразитін анықтау барысында сезімталдығы мен өзіндік тәндігі жоғары антигендік эритроцитті диагностикумдар қажет.

Эритроцитті диагностикумды алу үшін, эймерия, нутталия паразитінің сезімталдығы мен өзіндік тәндігі жоғары антиген компоненттері пайдаланылды. Эймерия, нутталия паразитінің эритроцитті диагностикумдарын жасау үшін бірнеше әдістерді салыстырмалы қолдану арқылы алынған антигендер зерттелді.

Осы алынған антиген компоненттерінен эймерия және нутталия паразитінің таралуын анықтауға арналған сезімталдығы жоғары КБРсына қажетті эритроцитті диагностикумдар алу әдістері зерттелді. Эймерия, нутталия паразитінің антигендерін эритроцитке орнықтыру барысында көптеген химиялық конъюгаттар: танин және риванол алынып тексерілді.

Антигендердің физикалық және химиялық қасиеттеріне байланысты эритроцитке орнықтыру белгілі бір конъюгаттар арқылы жоғары дәрежеде жүретіндігі зерттелді.

Эймерия және нутталия паразитінің эритроцитті диагностикумдарын алу үшін пайдаланылған химиялық конъюгаттардың ішінде тиімдісі риванол екендігі анықталды. Танинмен 1:600, ал риванол әдісімен алынған эритроцитті диагностикумға тоғышар антигендері басқа әдістермен салыстырғанда 2-4 есе кем алынды.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде эймерия, нутталия паразитінің эритроцитті диагностикумдарын дайындау үшін антигенді эритроцитке

риванол әдісімен орнықтыру барысында аз антиген пайдалану арқылы сезімталдығы жоғары диагностикумдар алынатыны анықталды. Осы әдіспен алынған эритроцитті диагностикумдар сериялары зертханаларда тексеріліп эймерия, нутталия паразитінің таралуын зерттеуге қолданыла бастады.

Алдын-ала жүргізілген зерттеулер нәтижесінде фасциола балаң құртының эритроцитті диагностикумымен КБР-сын қою кезіндегі анықтауыш титр 1:50 екендігі анықталды.

Эймерия, нутталия паразитін зерттеу барысында 302 бас жылқының қан сарысулары алынып антиденені бейтараптау реакциясы арқылы салыстырмалы зерттелді. Жүргізілген зерттеу нәтижелері нутталия паразитінің сыртқы орта әсерлері және тасымалдаушы кенелер дамуына байланысты 35-39 %-ға дейін таралатындығын көрсетті. Атап айтқанда Атабай және Коммуна маңындағы жайылған малдардың арасында эймерия, нутталия паразитінің таралуы 39 %-ға жетіп, экологиялық зардаптарының әсерінен мал өлімі жиі кездесетіні анықталды.

Алынған мәліметтер серологиялық әдістер арқылы қан сарысуын зерттеу көрсеткіші микроскопиялық зерттеуден 2,5 % көп екендігін көрсетті.

Осыған байланысты мал эймериозын, нутталиозын серологиялық реакциялармен балау жұмыстарын жақсарту өзекті мәселе болатындығын байқатады. Нутталиоз ауруы серологиялық әдістермен балау комплементті байлау реакциясы бойынша жүргізілген [1].

Кейінгі кезде инвазионды ауруларды балауға гемагглютинация реакциялары өндіріске енгізіле бастады.

Осыған байланысты сезімталдығы жоғары қойылуы жеңіл және өндірісте тиімді антиденені бейтараптау реакциясын қоюға қажетті нутталияның антигенді эритроцитті диагностикумын алу әдістері біздің алға қойылған міндеттерімізге жатады.

Жануарлар арасындағы нутталиоз ауруының тез өршуі жануарлардың жаздық жайылымға шығу мерзімімен (20 %) тікелей байланысты, себебі жазғы-күзгі мерзімде нутталиозбен зақымданушы жануар мөлшері 60 % көбейеді тек қыс мерзіміне таяу бұл көрсеткіш төмендей бастайды [2].

Нутталиоз ауруының жануарлар арасындағы жас ерекшеліктік динамикасын анықтау барысында ересек малдың нутталиозбен зақымдану көрсеткіші 38 %, ал құлындарда 26 %, бір жыл мен екі жыл аралығындағы жабағылар арасында 27 % артықтықпен серологиялық оң көрсеткіш беретіндігі анықталды. Бұл мәліметтер жас малдар арасында жылдық жасқа жеткенше көптеген шығындық қалдыққа ұшырауының нәтижесінде серологиялық көрсеткіштері теріс болатындығымен сипатталады.

Жылқы малдар арасындағы нутталиоздың клиникалық белгілері ақпан-наурыз және тамыз айларында анық байқалады. Ауру ошағының шығу нәтижесі жылқымалдардың жем-шөп құрамындағы макро және микро элементтер мен дәрумендердің жеткіліксіздігінен жануар ағзасының резистенттілігі күрт төмендеуінен туындайтындығы анықталды. Яғни, нутталиоз қоздырғышының тасымалдаушысы ағзадағы функционалдық құрылымдардың бұзылуымен қатар

жүреді. Жылқымалдағы нутталиоздың жаз айларында күрт өршуі қан сорғыш паразитті жәндіктердің көбеюімен байланысты болуы мүмкін.

Біздің зерттеу жұмыстарымыздың нәтижелері кейбір зерттеушілердің жұмыстарымен сай келеді. Эймерия ауруы ірі қара малдарында көптеп кездесетіндігі анықталды [3].

Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сүйеніп отырып, нутталиоз ауруы жылқы мал мен уақ мал арасында жануарлардың көбеюі мен өнімділігіне залал келтіріп, келешек төлдің дамуына зиян тигізетіндігі тұжырымдай аламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Халила Ә.Н., Сыдыкова Ж., Зұлпыхар С., Бегимкулова Д. Малдарда паразиттердің таралуын тікелей емес гемагглютинация реакциясымен зерттеу. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, «Бес институционалдық реформа – ел дамуының кепілі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. 2015. 260-264 б.

2 Халила Ә.Н., Кидирбаева А.К., Сейдахмет Г.Ж., Пирназарова Г.А. Жылқының аңқа бөгелегінің экологиясын кері гемагглютинация реакциясымен зерттеу. Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті, «100 қадам; нұрлы болашақ» атты IV ғылыми тәжірибелік студенттік конференцияның еңбектері. 2015, 391-394 б.

3 Халила Ә.Н., Сардаров Д., Турганов Т., Нурбек Ә., Жағыпара Ж. Ірі қараның тері асты бөгелегінің экологиясын антиденені бейтараптау реакциясымен зерттеу. Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті, «100 қадам; нұрлы болашақ» атты IV ғылыми тәжірибелік студенттік конференцияның еңбектері. 2015, 441-444 б.

FTAMP 34.27.01

HELIANTHUS TUBEROSUS ГҮЛІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АМИНҚЫШҚЫЛДАРЫН ЖӘНЕ ОРГАНИКАЛЫҚ ЕРІТКІШТЕРДЕГІ ЭКСТРАКТЫСЫН ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРМЕН ЗЕРТТЕУ

Найманғазы А.

Ассистент, Қазақ ұлттық Аграрлық университеті, Алматы қ.

Азимбаева Г.Е.

Х.ғ.к., доцент, Қазақ мемлекеттік Қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Бұл мақалада *Helianthus Tuberosus* гүлінің құрамындағы аминқышқылдары «Карло-Эрба-4200» (Италия – АҚШ) газды-сұйықтық хроматографында анықталды. Нәтижесінде 20 аминқышқылдары бар екені анықталды. Олар: глутамат, аспаратат, аланин, пролин, аргинин, лейцин, серин, изолейцин, тирозин, лизин, глицин. Сонмен қатар хлороформ, бензол, ацетон, гексан сияқты органикалық еріткіштердегі экстрактылары УК-«Evolution 600» спектрінде анықталды. Оның негізгі компоненттер құрамын: каротиноидтар (А дәруменін) және а-хлорофилл құрайды.

Түйін сөздер: БА3-биологиялық активті заттар, УК-ультракүлгін спектроскопия, А-интесивтілігі, НМ-толқын ұзындығы.

БА3-табиғаттың тартуы өсімдіктерден алынатын бағалы қосылыстардың бірі, олар өсімдіктерден табиғи және синтездеу жолымен алынады. Биологиялық белсенді заттарды бөлу мақсатында қызығушылық тудырып отырған тұқымдастың бірі – күрделігүлдер тұқымдасы. Бұл тұқымдастың өкілдері мәдени және жабайы түрде өседі, өзіндік құны мен практикалық маңызы жағынан қол жетімді өсімдіктердің қатарына жатады. ҚР дәрілік өсімдіктерге бай өлке. Қазіргі таңда дәрілік өнімдерді өсімдіктерден алу маңызды. Себебі, экологиялық қауіпсіз шикізаттардан алынатын дәрілік препараттар, биологиялық активті заттар арнайы табиғи тағам өнімдерінде, фармацевтикада, медицинада, тұрмыстық химияда, ауыл- шаруашылығында аса кең көлемдегі қолданысқа ие, дәл осындай құнды шикізат көзі *Helianthus Tuberosus* (топинамбур) [1].

Қазіргі уақытта *Helianthus Tuberosus*-дың әр түрлі фармакологиялық, биологиялық, физиологиялық белсенділіктері жан-жақты зерттеулерден өтуде. Дегенмен бұл өсімдікті химиялық құрамы толыққанды зерттелген өсімдіктердің

қатарына жатқызуға болмайды, сол себепті *Heliantnus Tuberosus* өсімдігі ХХІ ғасыр дәрілік өсімдігі болып табылады [2].

Зерттеудің мақсаты: *Heliantnus Tuberosus* гүлінің құрамындағы амин қышқылдарының мөлшерін және *Heliantnus Tuberosus* гүлінің органикалық еріткіштердегі экстрактыларын УФ-спектрінде зерттеу.

Зерттеудің нысаны ретінде Ташкент және Алматы облыстарының елді мекенінен жиналып алынған *Heliantnus Tuberosus* гүлі алынды.

Экстрагент ретінде: хлороформ, бензол, ацетон, гексан сияқты органикалық еріткіштер қолданылды.

Кесте 1. Heliantnus Tuberosus гүлінің құрамындағы аминқышқылдарының мөлшері.

Амин-қышқылдарының атауы	Аланин	Глицин	Лейцин	Изолейцин	Валин	Глютамаат	Треонин	Пролин	Метионин	Серин	Аспаратат	Цистин	Оксипролин	Фенилаланин	Тирозин	Гистидин	Орнитин	Аргинин	Лизин	Триптофан
Алматы (мг/100кг)	1550	502	813	546	408	2015	422	1248	220	910	1754	102	6	625	596	480	6	612	440	225
Ташкент (мг/100кг)	1675	544	883	578	450	2194	448	1295	298	978	1820	121	7	652	685	503	7	638	462	244

Heliantnus Tuberosus гүлінің құрамындағы аминқышқылдарының мөлшері «Карло-Эрба-4200» (Италия-АҚШ), газды-сұйықтық хроматографында жүргізілді.

1-кестедегі мәліметтерде көрсетілгендей аминқышқылдарының ең көп мөлшерде кездесетін түрі – глютамаат. Глютамаат Алматы *Heliantnus Tuberosus* гүлінде 2015 мг/100 кг, ал Ташкент *Heliantnus Tuberosus* гүлінде 2194 мг/100 кг. мөлшерде кездесетінін көрумізге болады.

Аминқышқылдарының адам ағзасында алатын орны ерекше. Мысалы, аминқышқылдарының ішінде ең алғаш өндірілген – глютамин. Глютамин қышқылы тамақ өнеркәсібінде азық-түлікке қосылады, оның сапасын жақсартады. Глютамин қышқылын медицинада нервтік ауруларды емдеуге де қолданады [3].

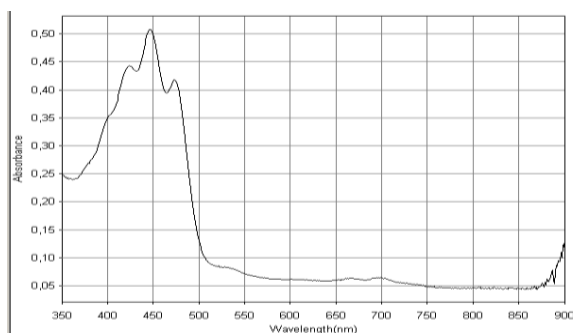
Ал лизинді қосқанда нанның құнарлылығы артады. Лизинді көп мөлшерде – бактериум аэрогенес, бактериум протеус, спора түзушілерден – бациллус субтилис, ашытқы саңырауқұлақтарынан – торула утилистен өндіреді.

Егер де ультракүлгін сәулемен әсер етсе микрококкус глютамикус едәуір мөлшерде лизин түзе алады. Қазір бұдан өнеркәсіптік жолмен лизин өндіру қолға алынды. Лизинді қазіргі кезде Жапонияда, Америка Құрама Штаттарында және басқа да елдерде жылына ондаған мың тоннадай мөлшерде өндіреді.

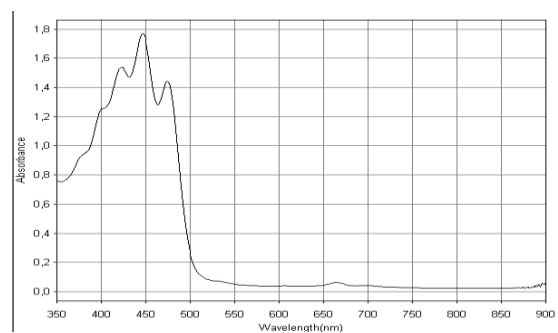
Аргининнің әсерімен ағзадағы кальций алмасуы үшін жауап беретін қалқанша маңы бездерінің қызметі жақсарады [4].

Helianthus Tuberosus гүлінің хлороформ, бензол, ацетон, гексан сияқты органикалық еріткіштердегі экстрактылары УФ – «Evolution 600» спектрінде анықталды. Нәтижелері 1-8 суреттерде және 2-кестеде көрсетілген.

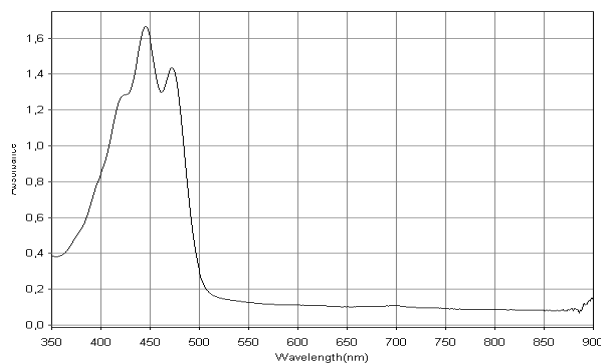
Ультракүлгін спектрлері (УК).

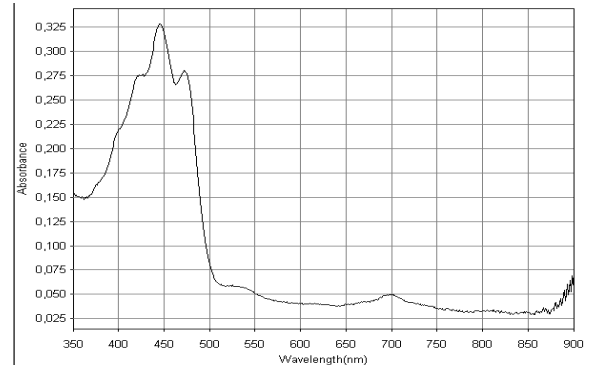
Сурет 1. Алматы *Helianthus Tuberosus* гүлінің ацетондағы спектрі.

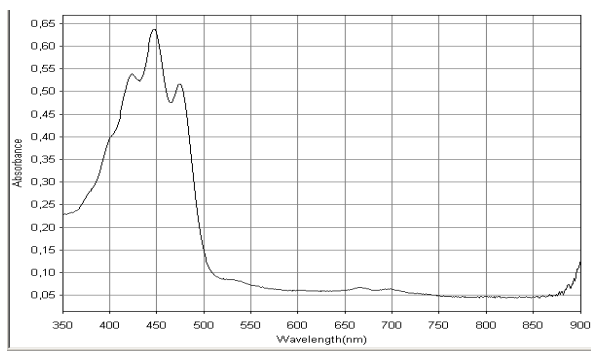
Сурет 2. Ташкент *Helianthus Tuberosus* гүлінің ацетондағы спектрі.

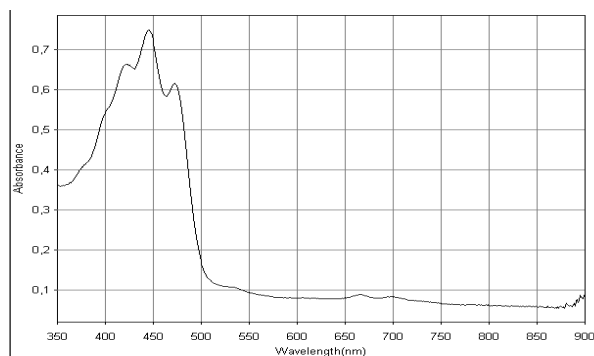
Сурет 3. Алматы *Helianthus Tuberosus* гүлінің гександағы спектрі

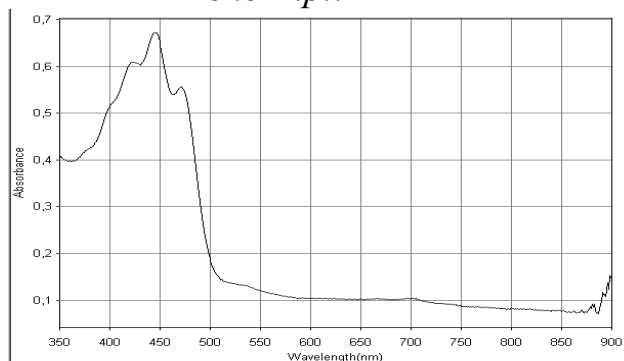
Сурет 4. Ташкент *Helianthus Tuberosus* гүлінің гександағы спектрі

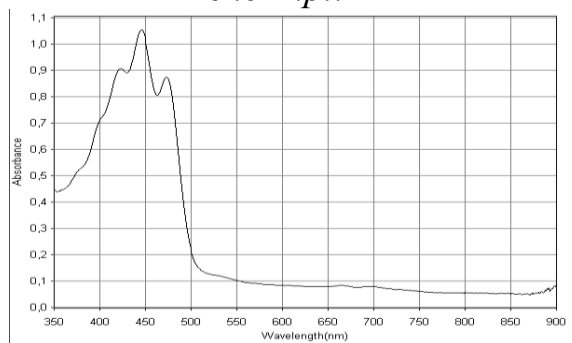
Сурет 5. Алматы *Helianthus Tuberosus* гүлінің хлороформадағы спектрі.

Сурет 6. Ташкент *Helianthus Tuberosus* гүлінің хлороформадағы спектрі.

Сурет 7. Алматы *Helianthus Tuberosus* гүлінің бензолдағы спектрі

Сурет 8. Ташкент *Helianthus Tuberosus* гүлінің бензолдағы спектрі

Кесте 2. Ультракүлгін спектрлерінің мәліметтері.

Үлгінің атауы	Толқын ұзындығы, нм	Интенсивтілігі, А	Қосылыстың түрі
1	2	3	4
Ташкент <i>Helianthus Tuberosus</i> гүлінің-хлороформадағы спектрі	375	0,402	
	401	0,544	
	422	0,664	
	445	0,749	Каротиноидтар
	473	0,615	Каротиноидтар
	536	0,105	
	667	0,087	а-хлорофилл
Ташкент <i>Helianthus Tuberosus</i> гүлінің-	700	0,083	
	375	0,510	
	400	0,708	

бензолдағы спектрі	424	0,908	
	445	1,053	Каротиноидтар
	474	0,874	Каротиноидтар
	534	0,118	
	667	0,085	а-хлорофилл
Ташкент Helianthus Tuberosus гүлінің-гександағы спектрі	378	0,165	
	398	0,215	
	423	0,276	
	446	0,329	Каротиноидтар
	472	0,280	Каротиноидтар
	539	0,057	
	665	0,041	а-хлорофилл
	679	0,050	
Ташкент Helianthus Tuberosus гүлінің-ацетондағы спектрі	378	0,931	
	400	1,251	
	423	1,539	
	447	1,773	Каротиноидтар
	475	1,443	Каротиноидтар
	665	0,064	
Алматы Helianthus Tuberosus гүлінің-хлороформдағы спектрі	400	0,396	
	425	0,538	
	445	0,638	Каротиноидтар
	475	0,516	Каротиноидтар
	535	0,082	
	665	0,068	а-хлорофилл
	698	0,064	
Алматы Helianthus Tuberosus гүлінің-бензолдағы спектрі	378	0,422	
	400	0,514	
	424	0,610	

	445	0,673	Каротиноидтар
	472	0,557	Каротиноидтар
	535	0,131	
	700	0,104	
Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің-гександағы спектрі	423	1,282	
	446	1,667	Каротиноидтар
	473	1,437	Каротиноидтар
Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің-ацетондағы спектрі	402	0,354	Каротиноидтар
	442	0,444	Каротиноидтар
	447	0,508	Каротиноидтар
	473	0,418	Каротиноидтар
	535	0,081	
	667	0,064	а-хлорофилл
	698	0,064	

2-кестеден көріп отырғанымыздай негізгі компоненттер құрамын: а-хлорофилл және каротиноидтарды (А дәруменін) құрайды.

Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің хлороформдағы толқын ұзындығы 445-475 нм, интенсивтілігі 0,638-0,516 А, ал Ташкент Heliantnus Tuberosus гүлінде хлороформдағы толқын ұзындығы 445-475 нм, интенсивтілігі 0,749-0,615 А аралығы каротиноидқа сәйкес келеді.

Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің бензолдағы толқын ұзындығы 445-472 нм, интенсивтілігі 0,673-0,557 А, Ташкент Heliantnus Tuberosus гүлінің бензолдағы толқын ұзындығы 445-474 нм, интенсивтілігі 1,053-0,874 А аралығы каротиноидты көрсетеді.

Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің гександағы толқын ұзындығы 446-473 нм, интенсивтілігі 1,667-1,437 А аралығында болса, Ташкент Heliantnus Tuberosus гүлінің гександағы толқын ұзындығы 446-472 нм, интенсивтілігі 0,329-0,280 А аралығында болады.

Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің ацетондағы толқын ұзындығы 447-473 нм, интенсивтілігі 0,508-0,418 А, Ташкент Heliantnus Tuberosus гүлінің ацетондағы толқын ұзындығы 447-475 нм, интенсивтілігі 1,773-1,443 А аралығы а-хлорофиллге сәйкес келеді. Ташкент Heliantnus Tuberosus гүлінің хлороформдағы толқын ұзындығы 667 нм, интенсивтілігі 0,083 А, Алматы Heliantnus Tuberosus гүлінің хлороформдағы толқын ұзындығы 665 нм, интенсивтілігі 0,068 А аралығы а-хлорофиллді көрсетеді.

Каротиноидтар – өсімдіктердің ұлпаларында, көптеген саңырауқұлақтарда, бактерияларда және балдырларда кездесетін, сары түстен қызыл түске дейінгі пигменттер; терпен қатарының өте қанықпаған көмірсулар тобына жатады [5].

Каротиннің грек альфавитінің әріптерімен белгілейтін 5 изомері белгілі. Оның бәрі биологиялық белсенді. Кейбір каротиноидтар (α – , β – және γ – каротиндер, криптоксантин және т.б.) А дәруменінің негіздері болып табылады. Каротиноидтардың өзіндік белгісі болып қос байланыстарының көп мөлшерде кездесуі болып саналады. Ол каротиноидтарды полиендер тобына біріктіреді. Каротиноидтар майларда және липоидтарда ерігіш, сондықтан оларды липохромдар деп атайды [6].

Қорытынды. Helianthus Tuberosus гүліндегі биологиялық активті зат аминқышқылдары мен каротиноидтардың адам ағзасында алатын орны ерекше. Мысалы, белок молекуласындағы маңызды аминқышқылдарының бірі аргинин ісіктердің, соның ішінде қатерлі ісіктердің өсуін баяулатады. Бүйректегі азоттық алмасудың қалдық заттарын шығарып тазарту қызметін арттыруда да қолданылады. Ағзаның А дәруменіне мұқтаждығы табиғи каротиндердің есебінен айтарлықтай дәрежеде қамтамасыз етіледі. Каротиндерді тағамдарды және мал азықтарын дәрумендеу кезінде, терінің зақымдануын емдеуде және тағамның бояғыш заты ретінде пайдаланады. Топинамбур гүліндегі биологиялық активті заттар аминқышқылдары мен каротиноидтардың тамақ өнеркәсібінде, медицинада түрлі ауруларды емдеуде, фармацевтиканың дамуына отандық өнім ретінде ерекше маңызға ие.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Ягодка В.С. Лекарственные растения в дерматологии и косметологии. – М, 2008.-98 с.
- 2 Налеев О.Н., Каржаубаев Е.К. Топинамбур. – Алматы: Апейрон, 2006. – 219 с.
- 3 Сағындықов Ж. Топинамбур өсімдігі және оның емдік қасиеттері. – Алматы. 1999. 4-19 б.
- 4 Емелина Т.Н. Комплексная переработка вегетативной части топинамбура с получением продуктов микробного синтеза. Диссертация на соискание ученой степени к.т.н. – Красноярск. – 2003. -15-18 с.
- 5 Дорофеева Л.А., Ким Н.Ю., Рязанова Т.В., Чупрова Н.А. Исследования вегетативной части топинамбура. Оптимизация процесса получения экстрактов из вегетативной части топинамбура // Химия растительного сырья. – 1998. – №2. – 53 -57 с.
- 6 Екутеч Р.И. Разработка технологии получения инулина и пищевых волокон из клубней топинамбура. Автореферат. – Краснодар, – 2010. – 11-17 с.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ҒТАМР 14.91

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ РУХАНИ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жұматова Ж.Б.

Магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

Ұлттық ойындар арқылы әр халықтың жарқын бейнесі, өмір сүру формасы, жалпы этностың және оның даму тарихының көрінісі танылып отырады. Сонымен қатар, ұлттық ойындарды педагогика және психология ғылымдары тұрғысынан білім беру мен тәрбие құралы ретінде қарастыруға болады. Ол балалар мен жасөспірімдер, тіпті ересектердің қиялын дамытуға, рухани жетілдіруге, физикалық қозғалыста болуға, шапшандыққа, тапқырлыққа, ақыл-ойдың шыңдала түсуіне үйрететін бірден-бір құрал десек қателеспейміз. Әр ұлт өзінің өмір сүру процесін дәл осы дәстүрлі ойындары арқылы көрсетіп келеді.

Түйін сөздер: ұлттық ойындар, рухани мәдениет, спорттық ойындар, ақыл ойға арналған ойындар.

Дәстүрлі ойындардың тәрбиелік мәні туралы В.А. Сухомлинский: «Ойын баланы рухани тұрғыдан жетілдіріп, әлемді тануға септігін тигізетін сәулелі терезе» – деп бағалайды [1,83 б.].

Халық мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылатын ойындар сан мыңдаған ғасырлар бойы ел тағдырымен бірге жасасып келеді. Кейбір ойындардың мазмұны халықтың жұмысы мен өмірі, оның сенімінен хабардар ете түседі. Ондай ойындардың қатарына: көкпар, қыз қуу, асық ату, теңге ілу, аударыспақ, ханталапай сынды ойындарды жатқыза аламыз. Сондықтан болар, жазушы М. Әуезов: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған», – дейді.

Ал қазақтың ғажайып ақыны, ойшыл Абай Құнанбайұлы: «Ойын ойнап ән салмай, өсер бала болар ма?» – деп баланың өмірінде де ойынның ерекше орын алатынын айтады. Ойын балалар өмірінің нәрі, яғни оның рухани жетілуі мен табиғи өсуінің қажетті алғышарты және халықтың салтын үйренуде, табиғат құбылыстарын тануда олардың көру, есту, сезу қабілеттерін, зейінділікпен тапқырлықтарын дамытады. Ойын арқылы балалар тәжірибе жинап, өзінің психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Ойнау

процесінде сөйлесу қарым-қатынасы үлкен рөл атқарады. Сөйлесе жүріп, балалар өзара пікірлесіп, бір-біріне әсер етеді.

Ойын тәрбие құралы арқылы ақыл-ойды кеңейтеді, тілді ұстартады, сөздік қорды байытады.

Дана халқымыз ойынды тек көңіл көтеру әдісі деп қарамай, әрбір адамның жас ерекшеліктеріне сай, олардың көзқарастарын, мінез-құлықтарын қалыптастыру құралы деп те ерекше бағалаған. Қазақ халқының арғы тарихына байланысты жеткен жазбаша деректердегі Абай, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов еңбектеріндегі оқу, білім, адамгершілік, тәлімдік ой- пікірлер және Алаш зиялылары А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж.Аймауытовтардың халықтық тәрбиенің ұлттық негіздері жөніндегі пікірлері, балалар өмірінде ойын мен білімнің атқаратын мәні жөнінде жазылған еңбектері өзінің құнын әлі күнге дейін жоймай келеді.

«Бесік жырынан» бастап ұлт ойындарының барлығы халық тәрбиесінің көзі. Қай дәуірдің ұрпағын болмасын тіршілік жолына бағыт сілтеп, өмірге аттандырады. Халық жырлары ата-ананың балаға қойған бірінші сенімі, тілек-талабы. Мұның бәрі баланы ойната, көңілдендіре, бойларын сергіте жүріп айтылады да, өміріне рухани азық болатын өнегелі де ілтипатты сөздерді жас кезінен құлақтарына құя береді. Ал ойындар болса баланың осы айтылған өнеге-өсиет сөздерін күнделікті тіршілікте тәжірибе жүзінде іске асырудың құралы болды.

Ұлттық ойындарды екі топқа бөліп қарастыруға болады. Олар: спорттық және ақыл ойға арналған ойындар. Спорттық ойындарға: қыз қуу, көкпар, ақсүйек, арқан тартыс т. б жатса, ақыл ойға арналған ойындарға тоғызқұмалақ, асық ойындары жатады. Аталған ойындардың қайсы болмасын баланың жан – жақты дамуын көздейтін, тілді жаттықтыратын, қимыл-қозғалысын жетілдіретін, белсенділігін арттыратын, басқа адамдармен қарым-қатынасын реттеп, құрдастарымен ұйымшылдығын, тапқырлыққа баулып, төрт жолды ұйқастырып, сөз тіркесін дұрыс құруға дағдыландырып, рухани тұрғыдан жетілдіре түседі. Оған төменде сөз болатын ойындар дәлел. Мысалы, «Соқыр теке» ойыны арнайы сызылған шеңбердің ішінде ойналады. Жүргізуші «Тентек текені» ортаға шығарып, көзін таңа бастағанда, ол былай деп әндетеді:

*Қараңғыда көзім жоқ,
Маған жақын келіңдер,
Туіп кетсем сөзім жоқ,
Бір қыз ұстап беріңдер!..*

Көзі байланған «Соқыр текені» айнала қоршап тұрғандар мазақтап:

*Соқыр, соқыр, соқырақ,
Тотияйын салайын,
Оң көзіңе топырақ,
Ал, ұстап көр, батырым,*

*Топырағын алайын,
Міне, келе жатырмын!*

– деп өлеңді айтып болысымен әр жаққа қашады, ал «Соқыр теке» олардың бірін ұстауға тырысады. Ұстаған баласы оның орнына тұрады, сөйтіп, ойын жалғаса береді [2, 161 б].

Сонымен қатар, қазақ халқының ерте кезеңнен келе жатырған ақшамшық (сақина салу) [3, 77 б.] ойыны тұлғаның қалыптасуына, рухани жетіле түсуіне ерекше көмек. Оны кейбір жерлерде сақина салу, сақина тастау деп айтады. Ойынға он-он бес адам қатысып, ортаға бір жігітті немесе бір қызды шығарып, қолына сақина ұстатады. Ойын ережесі бойынша қыз-жігіттер үйде дөңгелене отырып, екі алақанын бір-біріне қабыстырып алға созады. Ойынды жүргізуші алақанындағы сақинаны кімге салса да өз еркі. Ол барлық адамдардың алақанына сақина салған болып шығысымен, «Тұр сақинам, тұр», – деп, немесе «Ақшамшығымды бер!» – деп дауыстайды. Сол сәт сақина тасталған адам орнынан атып тұруға тиісті, «Сақина менде», – деп. Оны көршісі ұстап алмай қалса, жұрт алдында өз өнерін көрсетеді. Кейбір кітаптарда сақина тастау ақшамшық емес, ақшымшық деп те жазылып жүр.

Ұлттық ат спорты ойынының бірі – «қыз қуу». Қыз қуу жарысында атқа мінген жігіт атпен шауып бара жатқан қызды қуып жетіп, оның бетінен сүюі керек. Бұл – жігіттің жеңгені. Қуып жете алмаса, қайыра шапқанда қыз жігітті, оның атын қамшының астына алады. Бұл – қыздың жеңгені.

Ат үстінде ойналатын тағы бір ғажап ойын «көкпар». Этнографтардың айтуынша, әуелгі атауы «көк бөрі» сөзінен шыққан. Бұрындары мал баққан көшпелі халықтар көк бөріні соғып алғанда өлігін ат үстінде сүйрелеп, бір-бірінен ала қашып, өздеріне ойынның бір түрін ойлап тапқан. Уақыт өте келе көкпар ұлттық ойынға айналған. Екі топ болып бөлініп, көкпарды бір-бірінен алып қашып, қазандыққа салу. Қай топтың жігіттері шапшандық көрсетіп, қазандыққа көкпарды салу ұпайлары көп болса, сол топ жеңіске жетеді.

Қазақтың кәдімгі ұлттық ойынының бірі «аударыспақ» [4, 113 б.]. Қарапайым бөренеден «ағаш ат» жасаудың еш қиындығы жоқ. Екі жақ басы берік тұғырға бекітілген биіктігі бір-бір жарым метрдей (балалардың жасына қарай) ұзындығы 70-80 сантиметрдей бір –біріне қапталдас орналасқан «ағаштардың» ара қашықтығы екі жақтан созылған қол еркін жететіндей болса жеткілікті. Оларға мінген «шабандоз» балалар бір-біріне қарама қарсы отырып қол ұстасады. Төрешінің белгісімен бір-бірін тартып, не итеріп, әйтеуір айласын, не күшін асырғаны қарсыласын ағаш аттан аударып түсуі шарт. Аяқты жерге ағаш атқа тіреуге болмайды, ойын шарты бұзылады. Ағаш аттың құлағанда айналасына құм немесе ағаш үгінділері төселу керек.

«Алтыбақан» – қазақтың ұлттық ойыны. Алтыбақанды сырықтың екі басында үш-үштен қосақтап байлайды. Бақанның аша тармағы сырыққа кигізіліп тұруы тиіс. Алтыбақанды құрастырып болғаннан кейін, оның екі басынан үш қатар арқан байлайды. Арқанның екеуі бір деңгейде, үшіншісі олардан 40-50 см төмен тұрады. Бір деңгейде байланған екі арқанға екі адам қарама-қарсы отырады да, төменірек байланған арқанға аяқтарын тірейді.

Бұларды бір адам тербетеді. Алтыбақанда тербеліп отырған екі адам ән салады. Алтыбақанертедегі ауыл өмірінде жастардың кешкілікте бас қосып, халық аспаптарының сүйемелдеуімен ән салатын, айтысатын, әзіл-оспақ, назды күлкісімен көпшілік болып көңіл көтеретін ойын-сауығы болған. Алтыбақанның дене шынықтыруға да пайдасы мол. Ол – ауылдық жерде әлі де қызықты ойындардың бірі.

Тоғыз құмалақ – бүгінге дейін өз дәрежесін ұстап тұрған ұлттық ойындарымыздың бірі. Тоғыз құмалақты төрт бұрышты тақтада ойнайды. Тақтаның екі қатарға тоғыз-тоғыздан сопақша келген ұясы, әр қатар үшін бірден жасалған екі қазан болады. Олардың түсі екі бөлек. Әр ойыншыға 81-ден құмалақ беріледі. Олар ұяларға 9 тақтаға орналастырылады. Ойын шарты: тоғыз құмалақтың партиясы ақ пен қараның кезектесіп отыратын жүрісінен тұрады. Ойынды бастаушы адам өзінің кез келген ұяшығында бір құмалақты қалдырып, оларды сағат тіліне қарсы жақтан бастап ұяларға салып шығады. Егер ең соңғы құмалақ түскен бәсекелестің тас саны жұп болса, онда ойыншы сол ұядағы құмалақты түгелімен, өз қазанына аударып алады. Ойын барысында ойыншылардың біреуінің ұясында екі құмалақ қалып, оған қарсыласы ең соңғы тасын салып үлгерсе, ол үш тасты түгел алады да, ұя ойын аяғына дейін «тұздыққа» айналады. Бұдан кейін сол ұяға түскен тастар «тұздық» иесінің қазанына көшеді. Қазанына жалпы 82 құмалақ жинаған ойыншы жеңіске жетеді.

Ұлттық ойынның бала кезден адамның дамып жетілуіне, адамгершілік қасиеттерінің артуына, психикасына тигізетін әсері мол. Дәстүрлі ойындар арқылы өз халқының тарихын, жерін, даму сатысын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, қонақжайлылығын айқындап көруге болады. Кішкене күннен бастап ұлттық ойындарды ойнау арқылы әділдікке, достыққа, сыйластыққа, кішіпейілділікке өз-өзімізді тәрбиелей отырып, адамгершілік қасиеттерімізді қалыптастырып, рухани тұрғыдан жетілген азамат боламыз. Басқа ойындар сияқты қазақтың ұлттық ойындар тәртібін бұлжытпай орындау, ойын барысында тәртіп сақтау, бала кезден бастап тәртіпке, әділдікке, жинақылыққа баулиды, адал, қайырымды, өжет болуға тәрбиелейді.

Дана халқымыз, данышпан халқымыз бала тәрбиесіне үлкен мән берген. Елдің, халықтың болашағы үшін бала тәрбиесі өте маңызды екенін түсіне отыра, балаға жан-жақты рухани жан-дүниесі таза болсын деп адамдыққа үйреткен. Жас бала жас шыбық секілді, қалай исең солай майысады, қалай айтсаң солай көнеді деп түсінген.

Ал, «Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады» – деген Елбасы сөзін еске түсірсек, әлем алдында мәдениетімізді танытып, рухымызды асқақтататын бірден-бір күшті дінгек – ұлттық ойындарымыз. Ол ғасырлар көшіне ілесіп келе жатқан ұлттық

мәдениетіміз бен салт-дәстүріміздің ажырамас бөлігі, рухани мұра. Бүгінгі таңда, мұрамыздан қол үзбей жас ұрпақтың бойына сіңіру абыройлы міндетіміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Киселева М.П. «Тихомиров о духовно-нравственном воспитании», Педагогика. – 2009. – №1. – С.82-89.
- 2 Ибраев Ш. «Ақ сандық, көк сандық». 1988, – 161 б.
- 3 Сағындықов Е.С. «Қазақтың ұлттық ойындары». – Алматы: «Рауан» баспасы, 1991, – 77 б.
- 4 Қалиев С., Оразаев М. «Қазақ халқының салт дәстүрлері». – Алматы, 1994, – 113 б.

SRSTI 14.85.01

HOW EFFECTIVELY A FOREIGN LANGUAGE CAN BE LEARNED ONLINE

Kairgeldina S.

With the advent of the information age in the XXI century, learning online has become popular and even commonly used in English Language teaching as well as in other areas of education. Online language learning is considered to support students' language learning effectiveness. However, the effectiveness of such method of language learning is closely related to the conditions of the local context. In other words, despite its popularity online language learning may pose some difficulties to students. Therefore, this article deals with the challenges of learning English online which have been revealed through learner surveys.

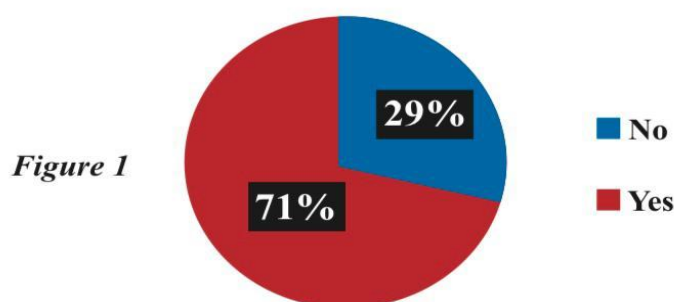
Key words: online learning, learning foreign languages online, effectiveness, learner survey.

At the end of the XX century nearly three decades ago, being teacher students we read and discussed a lot about the role of a language teacher in the coming century. One of the discussions was about the fact that in future computers and Internet would replace teachers in the classroom. At that time, having a very vague idea about computers and being entirely unaware of the term Internet, we were confident enough

that it would not happen. However, we were slightly mistaken. The XXI century – the era of digitalization and modern technologies has brought significant changes to all spheres including education. Information technology has widened access to education. The way people learn and get an access to education, particularly learning languages has changed due to rapid development of information technology. One of such considerable changes is online learning. Online learning has become so popular that it is commonly used in English language teaching as well as in other areas of education. Therefore, to keep up with the current changes in the field of education language teachers are also looking for some ways to increase the quality of their teaching via new and modern information technologies. In many developed countries of the world online learning is regarded to have more advantages over traditional (face-to-face) classes for its availability, flexibility and convenience, so it has contributed to the decrease in face-to face classes. Moreover, online language learning is supposed to increase students' language learning effectiveness. However, some educators, language teachers and researchers are likely to be doubtful about the effectiveness of it. In general, the fact that how effectively language is learnt online mainly depends on different factors and challenges including students' interests and needs. In order to determine the effectiveness and challenges of online language learning, a survey study was conducted with students. 15 The survey findings Overall, 91 students of different ages and gender, from different universities and with different English language competence were involved in the survey.

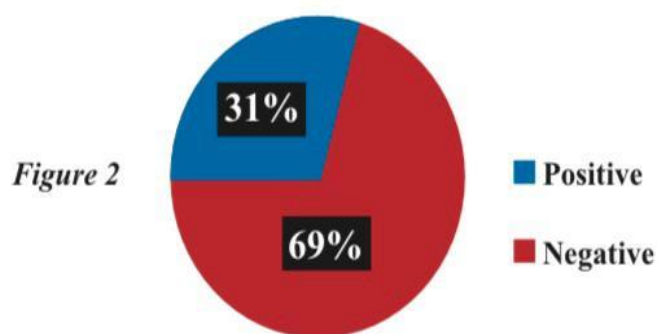
The survey assessed six aspects: (1) learners' readiness for online language learning, (2) learners' attitudes (positive or negative) to online language learning, (3) learners' preference between online and traditional classes, (4) the reasons why they prefer traditional method of learning languages, and (5) the reasons why they prefer online method of language learning, and (6) challenges faced in online language learning process.

Are you ready to learn a foreign language online?

The first question concerns the students' readiness to take online language classes. As Figure 1 has shown, 71% of the respondents are ready for online language learning. It may not be a surprising fact, as they are digital natives who can use various electronic devices and tools in their everyday life. However, 29% of the students provide a negative answer, which shows that approximately one third of the respondents are not ready for online classes. It may be reasoned by the fact that some

learners are not hard-wired for online learning. In other words, they are either not good at using IT, or have difficulties with an access to Internet, particularly this will be a challenge for learners from rural areas. Therefore, issues of digital literacy may be considered one of the challenges that prevent learners from fully relying on online learning resources and successfully taking full advantage of online language learning. However, in certain cases, some digital natives use various types of technology extensively for non-educational purposes such as networking and communication.

Methodology. Technological platform of the e-learning system.

The technological scenario for the e-learning system is shown in Figure 1. It means that all the participants in the process are connected to the Internet and that they can communicate among themselves via the Internet. The participants of the distance learning process are:

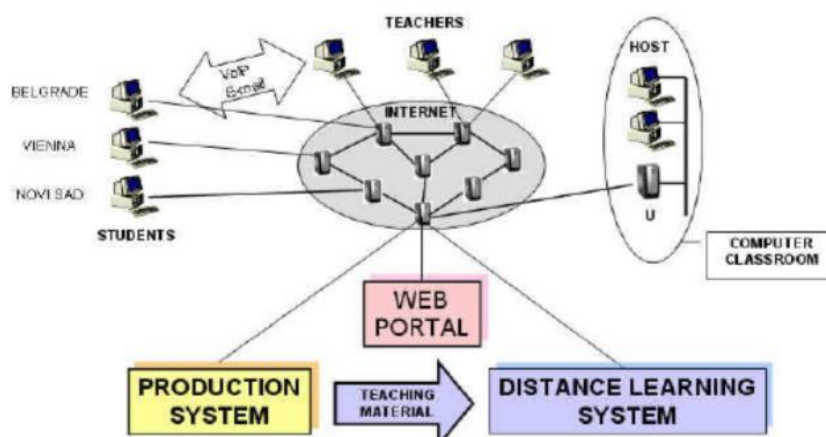

FIGURE 1. Technological scenario of the e-learning system

- Teachers, whose role is to prepare the teaching material, follow the students' activities throughout the semester, provide support for the students and assess them. Teachers can perform their activities at the FIT premises or at some distant locations.
- Distance learning system administrator, whose task is to process and publish teaching materials, administer the users and maintain the system. BCI 2007, Sofia, Bulgaria Miroslav Trajanovic, Dragan Domazet, Biljana Misic-Ilic 443.
- Students, whose task is to study using the teaching material and on-line tutorials in the synchronous and asynchronous regime. Moreover, students have to

complete homework assignments, knowledge tests and examinations. Both traditional students and elearning students can use this e-learning system.

The raw teaching material prepared by the teachers consists of lecture texts, figures, presentations, audio recordings, video recordings, the list of external web locations, quizzes, tests and exam tasks. All these components comprise the input into the production system, whose task is to produce the teaching material in the form suitable for publication at the distance learning system. The schematic representation of the functioning of the production system is shown in Figure 2. The completed teaching material is stored at the database and is available to all the authorized users (students, teachers, and administrators).

FIGURE 2. Production system

During the production of the teaching material it should be constantly kept in mind that it has to be designed in such a way that a distance learning student does not notice that s/he is not in the classroom. This can be achieved only with the adequate combination of audio/video content. The main result of the production is the audio/video recording of the lecture, which is, upon students' request, emitted at the time most suitable for them. Unlike students in traditional education, the distance learning student has the option to go forward and backward through the lecture and repeat it as many times as s/he needs to learn the material.

Knowledge assessment at FIT is in accordance with the Bologna declaration. This means continuous assessment of knowledge, and, in case of English, performance and proficiency. A student gets 60% of the final mark through pre-exam activities and 40% as the final written test mark. In case of English 1, 2 and 3, the final exam is primarily the assessment of grammar, vocabulary and language functions, while the mastery of language skills is mostly assessed in pre-exam tasks and activities. This gives the e-learning students more time for preparation, and in a way, lowers the stress. The pre-exam tasks include:

- Progress test (grammar, vocabulary and use). This is a two-page test given around mid-semester, covering only the learned material. This test has a dual

function. It should indicate the student's progress and identify the problem areas which need remedial action. Moreover, it serves as the model for the final exam, which has more or less the same form but is considerably longer and covers the material from the whole course. This test is given as the word document, for traditional students to do it in the classroom, while the e-learning students have a set, limited time to do it and submit it via email to the teacher.

- Listening comprehension test. This is a short 15 minute test with 10-multiple choice and fill-in the blanks questions, distributed at the set time as the e-learning test, for both traditional and e-learning students.

The system records the answers.

- Homework writing assignments. They are related to lectures and mostly practice functional writing according to the given model, with the length and demands progressively increasing. In English 3, half of the tasks are group problem-solving integrated skills activities, where a group of 3-4 students, produces a joint short written report.

- Home reading and writing.

In each course students have to read a book simplified at the corresponding level and complete the given tasks related to language study, text study and essay writing. The significance of extensive reading in the foreign language of texts which are not exclusively professional is widely accepted in foreign language teaching.

- Oral presentation. Traditional students do the oral presentation alive, in front of their colleagues, whereas elearning students record it as an audio or video file. Using the given presentation model, the students talk on professional, specified topics. Unfortunately, this is the only formal and obligatory mode of oral communication and presentation. These oral presentations recorded by e-learning students can be posted at the FIT forum. This can not only increase the student's awareness of public speaking in English, but also invite other students to provide feedback, thus promoting communication.

TABLE 1. Difference between traditional and distance learning method

Teaching/learning task	Traditional	Distance learning	Distance learning tools
Home reading and writing	Books and typed documents	Pdf documents, word documents submitted via email, feedback from the teacher	e-mail
Oral presentation	Oral presentations in front of the colleagues	Audio/Video clip	Microphone, Web cam, Skype
Dialogue practice	Pair/group work, students talk and listen	Students open audio conference	VoIP, Google Talk, Skype
Grammar and vocabulary practice, checking and correction	Written and oral tasks, Immediate feedback from the teacher, for simple tasks written answer key	Very detailed answer key, suggested/model answers, additional and remedial activities and explanations upon student's request	e-mail, forum
Writing practice	Paper, correction	Hypertext comments, real email communication with teacher and peers	e-mail, forum
Problem-solving activities (individual)	Books and web resources available, notes and oral/written reports	Books and web resources available, written report	e-mail
Problem-solving (group)	Communication direct, face-to face, various resources available, paper note-taking for brain-storming	Communication by email or chat, voice over IP (recorded and submitted to the teacher), various resources available, note-taking as hypertext, comments added	Circulating document with comment, chat, forum Writing, different students add their comments
Feedback from the teacher	Direct, oral, immediate, real-time	Usually written, delayed	e-mail, chat, Skype
Presentation of lecture content, instructions for activities	Teacher's live oral presentation Written material Teacher reacts directly	Recorded teacher's presentation, slides and narration Written material Teacher anticipates the possible questions and problems and provides instructions accordingly	Audio-video stream pdf
Listening comprehension	Live communication, audio coursebook pack	Recorded presentations and instructions by the teacher, audio coursebook pack	CD, audio-video stream
Listening comprehension test	Audio CD, cassette, paper test note taking	Audio recording at the system, test at the system	Media player, e-learning system

Results. The described system for distance learning of English has been already used for three semesters. The following Table 2 shows the results scored by traditional and distance learning students.

TABLE 2. Students enrolled at English courses and their examination results

Type of students		English 1	English 2	English 3
	Students (total)	83	18	23
Traditional students	Total enrolled	22	4	7
	Exam taken	20	4	6
	Passed	19	4	5
	Failed	1	0	1
	Pre-exam points (average)	46,00	48,12	43,20
	Mark (average)	7,70	7,75	7,00
Distance learning students	Total enrolled	61	14	16
	Exam taken	34	14	7
	Passed	34	14	7
	Failed	0	0	0
	Pre-exam points (average)	49,41	50,20	45,50
	Mark (average)	8,22	8,70	8,60

We would like to note that these exam results should be taken tentatively, as a tendency rather than as a compelling evidence. It should be noted that the marks need not be taken as an absolutely reliable indicator of one mode of teaching being superior to another (as it may seem that the distance mode is superior to the traditional one!). It is common that the students enter the faculty with very different language levels, and some distance learning students have work experience with foreign companies, which can explain their better exam scores. A more interesting indicator is that distance learning students, on the average, tend to gather more points for pre-exam assignments than the traditional students. It seems that they, to compensate the lack of direct contact, put more effort into pre-exam task. Another possible explanation, and a rather unfavourable one, could be that distance learning students have someone else, very proficient in English, who completes their tasks. Our conviction, however, is that it is not the case, because their final test results roughly correlate with their pre-exam results. On the other hand, the fact that distance learning students do not score worse than the traditional ones is a clear indicator that our distance learning course is indeed a viable, workable alternative, with satisfactory results. Needless to say, there is always room for improvement, about which we would comment in the following section.

The application of distance learning system to foreign language teaching is a great challenge. The greatest problem is the lack of face-to-face communication with peers and the teacher. The paper shows that by using state-of-the-art tools for synchronous and asynchronous communication this problem can be overcome. Our experience is related to the English language study only, but the similar method is applicable to the foreign language teaching in general. Our observations, after initial apprehensions, are very positive, but we are aware that we are facing a lot of additional work to improve the courses, modify them, make better multimedia presentations, and, in particular, enhance interactivity. We believe that by applying the combination of pedagogical insights and modern technologies it is possible to realize a successful foreign language distance learning course.

References

- 1 Nicky Hockly. 2015. Developments in online language learning, ELT Journal Advance Access. <https://docs.lib.purdue.edulanguagesandculturesconference2017>.
- 2 Larson L.C. (2010) Digital Readers: The Next Chapter in E-Book Reading and Response, *The ReadingTeacher*, 64 (1).
- 3 Rhalmi M. (2017) ICT tools and English Language Teaching: <https://www.myenglishpages.com/blog/ict-tools-and-english-language-teaching/>
- 4 Ur P. (2015) *A course in English language teaching*, Cambridge University Press, Cambridge.
- 5 Utami I.H. (2012) The effect of computer assisted language learning (CALL) on vocabulary, *JurnalInteraktif*, 3 (2).
- 6 Waddel A. (2011) Enhancing English speaking skill through digital video, *American Journal of Education Sciences*, 1 (4).

ҒТАМР 20.01.01

SMART БІЛІМ БЕРУДІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Закирова А.Б.

П.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ.

Сейдахметова А.О.

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада «Smart (ақылды)» ұғымы, smart білім беру тұжырымдамасы, оның негізгі элементтері, мысалы, smart оқыту, smart университет, smart оқулық қарастырылады. Ақылды білім беру тұжырымдамасын қалыптастыруға және дамытуға әсер ететін факторларға талдау жасалады. Smart – білім беруді дамытудың үш аспектісі анықталды: ұйымдастырушылық, технологиялық, педагогикалық.

Түйін сөздер: smart – білім, электрондық оқыту, smart – оқыту, smart – қоғам.

Көптеген елдерде Smart education ұғымы қазірдің өзінде де факто стандарты болып табылады. Smart education негізгі идеясы неде? Бұл сұраққа жауап беру үшін білім беру тәсілдерін дамыту процесін қарастыру қажет. Шартты түрде оны үш кезеңге бөлуге болады және білім, технология, оқыту, мұғалім және бизнес сияқты бес көзқарас тұрғысынан қарастыруға болады. «Кеше» студент үшін білімнің жалғыз көзі мұғалім болды, ал студент аудиториядан немесе сол оқытушы кеңес берген кітаптан басқа жерде жаңа білім ала алмады. Университеттердің мақсаты индустриалды өндіріс үшін мамандар даярлау болды.

«Бүгін» білім тек оқытушыдан студентке ғана емес, студенттер арасында да беріледі, бұл жаңа білім деңгейін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Өз кезегінде, білім беру технологиялары белсенді қолданыла бастайды және мұғалімдер тек аудиторияда ғана емес, білім ала алады. Бизнеске білім қоғамына дайындалған мамандар қажет.

Ал «ертең» студент үшін білімнің басты көзі интернет болады, технологиялар жеке бағдарланып, жаңа білім жасауға бағытталады. Оқыту процесі студенттен оқытушыға және кері, студенттен студентке және т.б. кез келген бағытта білім беру объектілерінің қозғалысын болжайды.

Өткен онжылдықта білім экономикасы, электрондық армия, электрондық мәдениет, электрондық денсаулық сақтау, электрондық үкімет, электрондық ғылым сияқты белгілері бар цифрлық қоғам белсенді түрде қалыптасты.

Электрондық оқыту цифрлық қоғам құрылымына енгізілген және оның орталық, жүйе құраушы элементі болып табылады. Алайда, электронды оқыту туралы айтқанда, негізінен технологияға баса назар аударылды. Бүгінде әлемнің жетекші университеттерінің технологиялық дамуы ақпараттық базаның одан әрі дамуы сапалы жаңа өзгерістер әкелмейтін шегіне жетті. Электрондық оқыту енді жаңалық емес, түсініксіз позициялар жоқ. Студенттер үшін еркін қол жетімді білім беру мазмұны, оқытушылар мен студенттердің кері байланысын қамтамасыз ету, олардың арасында білім алмасу, әкімшілік міндеттерді автоматтандыру – мұның бәрі технологияларға қатысты. Бірақ бұдан әрі не болады? Бұл технологиялармен адамдар не істейді, олар қандай әсер алады? Бұл сұрақтар Smart education бөлімінде жатыр. Ол бүгінгі әлемнің міндеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес келетін білім берудің барынша жоғары деңгейін қамтамасыз етуге қабілетті, жастардың тез өзгертін орта жағдайында бейімделуіне мүмкіндік береді, кітап контентінен белсендіге ауысуды қамтамасыз етеді.

Smart education – бұл жалпы стандарттар, келісімдер мен технологиялар негізінде Интернет желісінде бірлескен білім беру қызметін жүзеге асыру үшін оқу орындары мен профессорлық-оқытушылық құрамның бірлестігі. Яғни, бұл мазмұнды бірлесіп құру және пайдалану, бірлесіп оқыту туралы. Бұған мысал ретінде еуропалық білім беру жүйесіндегі келесі онжылдықтың жобасы – студенттердің ЖОО-дан ЖОО-ға ауысуын сүйемелдейтін жалпы деканаты бар бірыңғай еуропалық университет болып табылады. Болон процесі жоғары оқу орындарына студенттерді қайта емтихансыз қабылдауға, осылайша Еуропа үшін Smart education system құруға мүмкіндік береді. Бірыңғай еуропалық университет оқу материалдарының бірыңғай жалпы репозиторийін қолдана отырып, ұжымдық оқу процесін жүзеге асыратын болады.

Сондай – ақ, Smart education немесе ақылды оқыту – бұл әлемнің түкпір-түкпірінен қол жетімді мазмұн арқылы интерактивті білім беру ортасында икемді оқыту деп айтуға болады. Smart education-ды түсінудің кілті-білімнің кең қол жетімділігі.

Өз кезегінде, Smart оқытудың мақсаты білім беру процесін электронды ортаға көшіру арқылы оқу процесін тиімді ету болып табылады. Дәл осы тәсіл мұғалімнің білімін көшіруге және оған кез-келген адамға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл студенттердің саны жағынан ғана емес, уақыт пен кеңістіктік көрсеткіштер тұрғысынан да білім беру шекарасын кеңейтеді: оқыту барлық жерде және әрқашан қол жетімді болады. Ақылды электронды оқытуға көшудің шарттарының бірі-кітап мазмұнынан белсендіге көшу. Тек білімді электронды түрде тиімді түрде беруге болады. Бұл жағдайда білім Зияткерлік іздеу жүйесінің болуын көздейтін Бірыңғай репозиторийде орналасуы керек. Мазмұнды осындай репозиторийге орналастыру оны белсенді ету үшін жеткіліксіз. Барлық білім объектілері метадеректер жүйесімен өзара байланысты болуы керек.

Өз кезегінде, репозиторийдегі сапа e-metrics сияқты жүйелерді енгізу есебінен үнемі бақыланып отыруы және оқу процесін басқару жүйелерімен бірыңғай байланыста жұмыс істеуі тиіс.

Ақылды білім берудің негізгі принциптерін тұжырымдайық:

1. Білім беру бағдарламасында оқу міндеттерін шешу үшін өзекті мәліметтерді пайдалану. Білім берудегі және кез-келген кәсіби қызметтегі ақпарат ағынының жылдамдығы мен көлемі тез өсуде. Қолданыстағы оқу материалдары студенттерді практикалық мәселелерді шешуге, нақты жағдай жағдайында жұмыс істеуге дайындау үшін нақты уақыт режимінде келетін мәліметтермен толықтырылуы керек, бірақ жаттығу мысалдары мен модельдерінде емес.

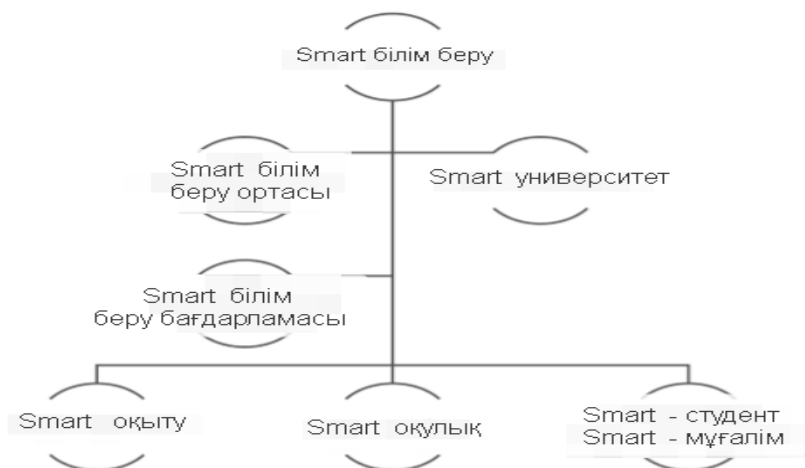
2. Студенттердің өзіндік танымдық, зерттеу, жобалық қызметін ұйымдастыру. Бұл принцип кәсіби мәселелерді шешуге, тәуелсіз ақпараттық және зерттеу қызметіне шығармашылық ізденіске дайын мамандарды даярлауда маңызды болып табылады.

3. Оқытудың бөлінген ортасында оқу процесін іске асыру. Білім беру ортасы қазір университет аумағымен немесе қашықтықтан оқыту жүйесінің (LMS) шектерімен шектелмейді. Оқыту процесі үздіксіз, кәсіптік қызмет құралдарын пайдалана отырып, кәсіптік ортада оқытуды қамтитын болуға тиіс.

4. Студенттердің кәсіби қоғамдастықпен өзара іс-қимылы. Кәсіби орта мамандарды даярлауға тапсырыс беруші ретінде ғана емес, оқу процесінің белсенді қатысушысы ретінде қарастырылады. Акт студенттерге кәсіби қауымдастықтардың жұмысына қатысуға, мамандардың міндеттерін шешуге бақылау жасауға жаңа мүмкіндіктер береді.

5. Икемді білім беру траекториялары, оқытуды дараландыру. Білім беру саласы жұмыс істейтін азаматтарды білім беру жүйесіне тарту, кәсіби қызмет түрінің жиі ауысуы, технологияның қарқынды дамуы есебінен айтарлықтай кеңеюде. Университетке келетін студенттер, әдетте, білімге деген қажеттілігін жақсы біледі және тұжырымдайды. Университеттің міндеті – студенттің қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес білім беру қызметін қамтамасыз ету.

6. Білім беру қызметінің алуан түрлілігі білім беру бағдарламалары мен курстарын оқып үйрену, оқу процесінде құралдарды пайдалану, олардың денсаулық мүмкіндіктеріне, материалдық және әлеуметтік жағдайларына сәйкес студенттерге кең мүмкіндіктер беруді талап етеді.

Сурет 1. Smart білім беру элементтері.

Smart білім беруді білім берудің ерекше және жаңа түрі ретінде көрсететін негізгі тәсілдерді үш түрге бөлуге болады:

- технологиялық, негізгі айырмашылық қолданылатын технологиядан тұрады;
- ұйымдастырушылық, білім беру процесін ұйымдастырудың өзі біздің алдымызда қандай білім түрін анықтайтынын болжайды;
- педагогикалық, материалды беру формасына, қалыптасқан дағдылар мен оқу нәтижелеріне бағытталған.

Бұл тәсілдер, тұтастай алғанда, «ақылды білім беруді өлшеу» ұғымымен ыңғайлы түрде сәйкес келеді. Бұл тұжырымдаманы біртұтас жүйені қалыптастыруға қатысатын және бір-біріне мүмкін емес ақылды білім берудің маңызды аспектілері ретінде анықтауға болады.

Ақылды білім берудің технологиялық өлшемі технологияның дамуы сөзсіз смарт тұжырымдамасына енетін білім беру саласындағы өзгерістерге әкелетініне назар аударады. Көп жағдайда бұл «төменнен» басталған өзгерістер, яғни білім беру процесіне тікелей қатысатын, бірақ оны реттемейтін және нормативтік база жасамайтын адамдар. Мысалы, білім беру процесінде әлеуметтік желілерді пайдалану көбінесе жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттерінің бастамасы болып табылады. Реттеу, Әлеуметтік желілерді «ресми» қосу, мысалы, университеттің қолданыстағы LMS-де болмайды. Веб-2.0 технологиялары, оның негізінде қазіргі заманғы оқыту жүйесі құрылуы керек және барлық қатысушылардың мазмұнды белсенді жасауын ескере отырып, әрқашан өз мүмкіндіктерінің барлық спектрінде қолданыла бермейді. Тағы бір маңызды мәселе-қазіргі заманғы АКТ-ның деректерді жекелендіру, іс жүзінде пайдаланушының виртуалды жеке басын құру мүмкіндігі, ол іздеу сұраулары нәтижесінде автоматты түрде қалыптасады, ең алдымен маркетинг және жарнама саласындағы ұсыныстар. Технологиялар платформаға және пайдаланушының локализациясына тәуелді емес, әртүрлі құрылғыларда және әртүрлі операциялық жүйелерде мазмұнды

синхрондаудың әртүрлі платформалық технологиялары және т.б. белсенді дамуда.

Технологиялық тұрғыдан алғанда, ақылды білім беру мен бірінші кезекте дәстүрлі оқыту арасындағы айырмашылықты байқау оңай, ал АКТ-ны қолданатын электронды оқытудан біршама қиын. Дәстүрлі оқыту, ең алдымен, «face to face» оқыту процесін білдіреді, белгілі бір мультимедиялық контентті пайдалануды қамтиды, бірақ оны пайдалану шектеулі, тек көмекші технологияларды қамтиды, негізгі оқу процесі күндізгі сабақтар, тренингтер, дәрістер, практикалық, зертханалық жұмыстар түрінде өтеді – оқыту сатысы мен бағытына байланысты. Smart технологиялар, бір жағынан, білім алушының «қатысу әсерін» дәстүрлі оқыту кезіндегідей жасауға арналған, екінші жағынан, олар мазмұнмен алмасуды едәуір жылдамдатуға, оның сапасын өзгертуге, «көлденең» коммуникациялық байланыстардың көп санына кіруге мүмкіндік береді және жалпы қатысушылар арасындағы байланыс процесін едәуір жылдамдатады және жеңілдетеді. білім берушіге қарым-қатынасқа түсуге және кез-келген мазмұнмен бірлесіп жұмыс істеу үшін «бетпе-бет» кездесуді күтудің қажеті жоқ болатын процесс. Көмекші құрал ретінде әрекет ететін, қолдану аясы шектеулі және көбінесе оқу процесіне қатысушыларды бір-бірінен алшақтататын бұрыннан таныс e-learning-тен айырмашылығы, smart – технологиялар нақты қатысуды виртуалды түрде ауыстыруға мүмкіндік береді. АКТ-технологияларды қолданатын дәстүрлі білім беру жүйелері «жасырынды», олар әрдайым әртүрлі құралдарды біріктіруге мүмкіндік бермейді. Ал smart – оқыту технологиялары – икемді стандарттар негізінде түрлі жүйелерді біріктіруге мүмкіндік беретін «жіксіз» технологиялар. Осылайша, ақылды оқыту аясында қолданылатын АКТ-ға сәйкес келуі керек негізгі сипаттамалар «жіксіздік» болып табылады – әртүрлі операциялық жүйелер үшін жасалған бағдарламалық жасақтама арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ету, уақыт пен орынға тәуелсіздік, ұтқырлық, кеңдік, үздіксіздік, оқу ақпаратына қол жеткізудің қарапайымдылығын қамтамасыз ету, оқу ақпаратына қол жеткізудің мобильді құрылғыларын пайдалану арқылы оқытушы мен оқушының дербестігі.

Бұл жерде біз smart – білім берудің өзге өлшеміне, атап айтқанда, ұйымдастырушылық өлшемге жақындап келеміз. Егер біз технологияның өзі үйлестіру мен қарым-қатынасты тездетуге және жеңілдетуге көмектесетін құрал екенін ескеретін болсақ, онда білім жаңа деңгейге көтерілуі үшін жаңа типтегі ақылды білімге айналды, оған «ақылды»принциптерге сәйкес келетін жаңа ұйымдастырушылық құрылым қажет. Білім беру жүйесі бірнеше негізгі компоненттерді қамтиды: әртүрлі деңгейдегі және бағыттағы білім беру бағдарламалары, білім беру стандарттары мен талаптары, нормативтік-құқықтық базамен регламенттелетін білім беру процесін ұйымдастыру қағидалары, оқытуды ұйымдастыру нысандары (мазмұнын, оқыту құралдары мен әдістерін нысаналы ұйымдастыру), білім алудың сабақтастық нысандары, әртүрлі деңгейдегі және бағыттағы білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру мекемелері мен ғылыми ұйымдардың желісі, білім беру

саласындағы, және оларға бағынышты мекемелер мен ұйымдар, білім беру ресурстарының түрлері. Ақылды білім беру жүйесін құру үшін білім беру жүйесінің барлық компоненттері білім беруді «ақылды» ететін жалпы принциптерге бағынуы керек. Білім беру бағдарламалары, smart – білім беру тұжырымдамасына сәйкес, оқытуды «биязы» бейіндеу мүмкіндігіне қарай қалыптастырылуы тиіс. Білім беру бағдарламасын қалыптастыруда әрбір білім алушының жеке білім беру траекториясы (бұл деректердің көп мөлшерін талдауды талап етеді және дата-майнинг, big data және т.б. технологияларды пайдаланбай мүмкін емес) және әртүрлі білім беру бағдарламаларын интеграциялау мүмкіндігі нақты ескерілуге тиіс. Білім беру бағдарламалары үздіксіз білім беру (lifelong learning) принципіне сәйкес келуі керек, яғни оқытудың бір бағыты (әртүрлі профильдер) аясында білім беру бағдарламалары арасындағы интеграцияны ғана емес, сонымен қатар, мысалы, корпоративті оқыту кезінде университеттік білім беру курстарын немесе, керісінше, қосымша практикалық курстарды есепке алу мүмкіндігіне жол беру керек. жалпы жүйеге біріктірілуі мүмкін. Мұның бәрі нормативтік құқықтық реттеуге ие болуы керек. Ақылды білім берудегі білім беру мазмұны мен білім беру ресурстарын басқаруға ерекше назар аудару керек. Электрондық оқу материалдарын оқытушылар үнемі түзетіп отырады, кәсіби сайттар мен блогтардағы «жаңа» ақпаратпен толықтырылады деп жоспарлануда. Бұл дегеніміз, оқушылар өзекті материалдарды оқып, кәсіби қызметтің қазіргі даму деңгейін білетін маман бола алады. Мұндай нәтижеге қол жеткізу үшін академиялық білімді басқаруды жүзеге асыру қажет. Академиялық білімді басқару оқу процесінде білім беру мазмұнын жобалау мен қолдануда икемділікті қамтамасыз етуі керек. Икемділіктің қажетті деңгейіне оқытушы және / немесе студент өздігінен толтыра немесе жаңарта алатын оқу мазмұнының схемасын жасау арқылы қол жеткізуге болады.

Smart – білім берудің технологиялық және ұйымдастырушылық аспектілері, шын мәнінде, смарт-білім берудің үшінші аспектісін, тиісті когнитивтік құзыреттер жүйесін, білім алушылардың жалпы когнитивтік құзыреттілігін, яғни педагогикалық өлшеуді қалыптастыру үшін қажет. Жеке құзыреттер жүйесінде біз когнитивті құзыреттерге орталық орын береміз, өйткені білім беру жүйесінің өзі негізінен осы құзыреттерді дамытуға бағытталған. Алайда, танымдық қабілеттердің дамуы кейінірек талқыланатын тұлғаның басқа аспектілерін дамытпай мүмкін емес. Өндіріс, хабар тарату, білім алу және пайдалану процестерін біріктіру. Осы күрделі жүйені шарлау мүмкіндігі. Ақылды қоғам, ақпараттық қоғам, қоғам ретінде анықтайтын қазіргі қоғам, көп жағдайда білім қоғамының жаңа жобасы жүзеге асырылуы керек екенін түсіну керек, бұл элеуметтік дамудың алдыңғы кезеңдерінде аз сұранысқа ие болған ақпаратпен және біліммен жұмыс істеу тәсілдері көп сұранысқа ие болады деп болжайды. Мысалы, жазылмайтын дәуірде өте маңызды болған механикалық есте сақтау дағдылары қазіргі қоғамда, ақпараттың үлкен көлеміне қол жеткізуді бірнеше секунд ішінде еркін алуға болатын кезде біртіндеп мағынасын жоғалтады. Сондай-ақ, технологияның

дамуымен тривиальды математикалық есептерді шешу сияқты әртүрлі механикалық, әдеттегі танымдық процедуралар маңыздылығын жоғалтады. Осылайша, оқушылардың танымдық құзыреттілігін құрайтын қандай танымдық қабілеттерді дамыту қажет екендігіне қойылатын талаптарды тұжырымдау қажет. Сондай-ақ, танымдық даму олардың қалыптасуымен аяқталмайтындай етіп, негізінен механикалық болып табылатын негізгі танымдық дағдыларды қалай қалыптастыру керек деген сұрақ туындайды.

Танымдық құзіреттіліктің жалпы белгісі танымдық күрделі ойлауды белгілеу ұсынылады. Мұндай ойлау құбылыстардың күрделі құрылымын көруге, құбылыстың бір себебін ғана емес, сонымен қатар себептердің кешенін қабылдауға, теңдестірілген баға беруге, баламаларды көруге, екілік таңдауды болдырмауға мүмкіндік береді. Дәл осы ойлау тәсілі қазіргі қоғамда қажет, онда, бақытымызға орай, әлем туралы идеялардың жалғыз шынайы жүйесін қалыптастыру мүмкін емес. Өзгерістерге бейімделе алатын, шындықтың күрделілігін қолайлы деңгейге дейін төмендететін білім жүйелері үлкен артықшылыққа ие болады, және бұл үшін танымдық салаға берілген қажетті әртүрліліктің кибернетикалық принципіне сәйкес олардың өздері ішкі күрделілік пен гетерогенділікке ие болуы керек. Қазіргі адам пайда болатын жағдайлардың белгісіздігі, технологиялық және әлеуметтік жағдайлардың тез өзгеруі, жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы танымдық қабілеттер кешенін өзектендіруді талап етеді, оны қалыптастыру үшін ақылды білім беру парадигмасына сәйкес білім беру жүйесін өзгерту қажет. Белгілі бір интеллектуалды процестер мен функцияларды автоматтандыру Алгоритмдеу мүмкін емес, заттарға ерекше, тривиалды емес көзқарас, қарым-қатынас процесінде өз көзқарасыңызды қалыптастыру мүмкіндігі және т.б.

Smart – технологиялар қоғамның экономикалық дамуын қамтамасыз ететін басым өндірістік технологияға айналу үшін үлкен әлеуетке ие. Ақылды технологиялардың ерекшелігі – олардың сыртқы ортадағы өзгерістерге тез жауап беру қабілеті. Қарқынды дамып келе жатқан технологиялар мен ақпараттық орта жағдайында сыртқы орта факторларының саны және олардың өзгеру жылдамдығы үнемі өсіп келеді. Осылайша, «smart» қасиеті көптеген процестер мен жүйелерді, соның ішінде білім беруді басқаруда сұранысқа ие болады. Smart-білім беру тұжырымдамасын қалыптастыру қажеттілігі АКТ және білім беру ортасының дамуымен, қоғамдағы өзгерістермен расталады. Қазіргі уақытта АКТ-ны пайдалану әлеуеті, тыңдаушылардың оқу процесінде АКТ-ны пайдалануға дайындығы және олардың кәсіби білім беруде іске асырылуы арасындағы алшақтықтың өсуі байқалады. Технологиялық, экономикалық және әлеуметтік факторлар білім беру тұжырымдамасын құру қажеттілігін анықтайды.

Smart – оқытудың негізгі міндеті оқу процесінде жаңа тиімділік алуға жағдай жасау болып табылады. Жаңа тиімділікке университет бағдарламасын оқитын студенттер, оқытушылар және жалпы университет қол жеткізеді. Smart – оқытуды қолдану ұйымдастыру тәсілін, технологиялық және педагогикалық тәсілдерді қоса алғанда, кешенді тәсілді талап етеді. Smart – оқытудың негізінде

университеттің стратегиясын немесе жол картасын қабылдаумен қамтамасыз етілетін smart – оқытуды дамыту жағдайларын жасау және қолдау туралы басшылықтың стратегиялық шешімі жатыр. Технологиялық тәсіл білім беру ортасында да, одан тыс жерлерде де оқу процесіне қатысушылардың өзара әрекеттесу мәселелерін шешуі керек. Педагогикалық тәсіл студенттер мен оқытушылардың жаңа тиімділікке қол жеткізуі үшін Оқыту құралдары мен технологияларын орынды пайдалануды қамтамасыз етеді. Студенттер қол жеткізетін жаңа тиімділік кәсіби қоғамдастыққа интеграцияны, инновациялық жобалық қызметтің құзыреттерін, практикаға бағдарланған құзыреттерді қамтуы мүмкін. Smart – білім беру тұжырымдамасын дамыту әлемдегі жаңа технологиялық парадигманың дамуына сәйкес келеді. Көптеген елдерде университеттер мен білім беруді басқару органдары білім берудегі мүмкіндіктерге назар аударуда. Қазіргі уақытта ақылды білім беру тұжырымдамасы енді ғана пайда болып жатыр және сарапшылар көптеген сұрақтарға жауап іздеуі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Тихомиров П. Әлем Smart білім беру жолында: дамудың жаңа мүмкіндіктері // Ашық білім. 2011. № 3, 22-28 б.
- 2 Шевцова И. Еркін веб-сервисерді қолдана отырып, оқу процесінде студенттерге оқу-әдістемелік қолдау// Электрондық оқыту ортасында оқытушы форумының баяндамалары мен тезистерінің жинағы. – Мәскеу мемлекеттік экономика, статистика және информатика университеті Мәскеу, 2014. – 142-146 б.
- 3 Dong Uk Im, Jong Oh Lee. Mission-type Education Programs with Smart Device Facilitating // International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering Vol. 8, No. 2, March, 2013.
- 4 European Investment Bank (2012) JESSICA for Smart and Sustainable Cities//Horizontal Study Smart Technology based Education and Training// Smart Digital Futures. Netherland: Amsterdam: IOS Press BV 2014.
- 5 Ji-Seong Jeong, Mihye Kim and Kwan-Hee Yoo. A Content Oriented Smart Education System based on Cloud Computing//International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering Vol.8, No.6 (2013), pp.313–328 <http://dx.doi.org/10.14257/ijmue.2013.8.6.31>.
- 6 Smart Technology based Education and Training// Smart Digital Futures. Netherland: Amsterdam: IOS Press BV 2014.
- 7 Stefan Hurlbaeus, M.ASCE; Tim Stocks; and Osman E. Ozbulut, (2012) Smart Structures in Engineering Education// Journal of professional issues in engineering education & practice © ASCE / january 2012 .

ГРНТИ 14.85.01

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИИ ОБНОВЛЁННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Субботина Е.И.

Магистр, КИиЭУ имени М. Дулатова, г. Костанай

Ершова Н.Н.

Магистрант, КИиЭУ имени М. Дулатова, г. Костанай

Модернизация системы образования, проводимая в нашей стране, связана прежде всего с обновлением содержания, с обеспечением его деятельного и развивающего характера. На сегодняшний день требуются другие стратегии школы, стратегии, созвучные нашему времени. Представить опыт деятельности учителя по использованию современных технологий в условиях обновлённого содержания образования.

Ключевые слова: обновлённое, образование, технологии, критическое мышление, развивающее обучение, игровая, кейс, мастерская.

В современной педагогической теории понятия «технология» и тем более «технология управления» нельзя считать новыми применительно к процессу обучения. Для традиционного процесса обучения всегда существовала и существует своя технология, характерная для тех методов и средств, которыми преподаватель пользуется при организации и управлении учебным процессом. Технология, с одной стороны, воспринимается как совокупность методов и средств обработки, представления, измерения и предъявления учебной информации, а с другой стороны, технология – это наука о способах взаимодействия преподавателя и учащихся в процессе обучения с использованием необходимых технических или информационных средств.

В рамках концепции модернизации образования современные технологии, применяемые в учебном процессе, занимают ведущее место. Теоретическое осмысление новой концепции образования ведет к осознанию необходимости разработки новых, инновационных моделей образования.

Назарбаев Н. сказал: «В среднем образовании надо подтягивать общеобразовательные школы к уровню преподавания в Назарбаев Интеллектуальных школах. Выпускники школ должны знать казахский, русский и английский языки. Результатом обучения школьников должно стать овладение ими навыками критического мышления, самостоятельного поиска и

глубокого анализа информации» [1].

Перед учителем встал вопрос – какие технологии необходимо использовать в своей практике? Все технологии, используемые учителем, направлены на саморазвитие обучающегося, на то, чтобы у обучающихся развивалась самостоятельность, ответственность за достигнутые успехи и неудачи, на поощрение усилий, направленных на достижение высоких результатов в различных видах деятельности. Учитель должен воспитывать личность творческую, активную, конкурентоспособную.

В современных условиях наиболее актуальными становятся технологии:

- информационно-коммуникационная технология (далее ИКТ);
- технология развития критического мышления;
- технология развивающего обучения;
- игровые технологии;
- кейс-технология;
- технология интегрированного обучения.

Применение ИКТ способствует достижению основной цели модернизации образования – улучшению качества обучения, обеспечению гармоничного развития личности, ориентирующейся в информационном пространстве, приобщенной к информационно-коммуникационным возможностям современных технологий и обладающей информационной культурой, а также представить имеющийся опыт и выявить его результативность.

В настоящее время необходимо умение получать информацию из разных источников, пользоваться ей и создавать ее самостоятельно. Широкое использование ИКТ открывает для учителя новые возможности в преподавании, а также облегчают его работу, повышают эффективность обучения, позволяют улучшить качество преподавания.

Примерные задания для обучающихся:

Тема «Семейный бюджет». Составь презентацию «Семейный бюджет твоей семьи». Доходы (заработная плата, стипендия брата, пенсия бабушки)

Тема «Правильное питание». Завтрак – это потребность! Составь постер – меню своих завтраков на неделю. Производство какого товара можно организовать, имея такие ресурсы?

Критическое мышление – тот тип мышления, который помогает, критически относиться к любым утверждениям, не принимать ничего на веру без доказательств, но быть при этом открытым новым идеям, методам. Критическое мышление – необходимое условие свободы выбора, качества прогноза, ответственности за собственные решения.

На своих уроках учитель может применять следующие стратегии:

- 1 Прием «Кластер»;
- 2 Таблица;
- 3 Учебно- мозговой штурм;
- 4 Интеллектуальная разминка;
- 5 Зигзаг, зигзаг – 2;

- 6 Прием «Инсерт»;
- 7 Эссе;
- 8 Приём «Корзина идей»;
- 9 Приём «Составление синквейнов»;
- 10 Метод контрольных вопросов;
- 11 Приём «Знаю. /Хочу узнать.../Узнал...»;
- 12 Круги по воде;
- 13 Ролевой проект;
- 14 Да – нет;
- 15 Приём «Чтение с остановками»;
- 16 Приём « Взаимоопрос» ;
- 17 Приём «Перепутанные логические цепочки»;
- 18 Приём «Перекрёстная дискуссия» [2].

Тема «Мягкий знак на конце и в середине слова». Лексическая тема «Профессии родителей». Прочитай текст «Производство». Приём «Знаю. /Хочу узнать.../Узнал...». Подчеркни слова с мягким знаком на конце и в середине слова.

Тема «Монеты». Ролевой проект «Мы в магазине».

Развивающее обучение – это ориентация учебного процесса на потенциальные возможности человека и на их реакцию. Целью данного вида обучения является подготовка обучающихся к самостоятельному освоению знаний, поиску истины, а также к независимости в повседневной жизни. То есть оно основано на формировании механизмов мышления, а не на эксплуатации памяти. Обучающиеся должны овладеть теми мыслительными операциями, с помощью которых происходит усвоение знаний и оперирование ими. Развивающее обучение – это обучение, содержание, методы и формы организации которого основываются на закономерностях развития обучающихся.

Учителя гимназии все уроки проводят с элементами развивающего обучения. Обучающиеся самостоятельно определяют тему урока. Называют цели и задачи. Часто используемые задания – это «найди лишнее», «продолжи закономерность», анаграммы, шарады, загадки, аналогии.

Тема «Монеты». Решение логических задач. В каком магазине продадут малину дешевле? Кто из бизнесменов получит больше прибыли?

Тема «Казахские народные сказки. Чудесная шуба Алдара-Косе».

По опорные слова определи о чём пойдет речь в сказке (достаток, нужда, шуба).

Игровые технологии. По определению, игра – это вид деятельности в условиях ситуаций, направленных на воссоздание и усвоение общественного опыта, в котором складывается и совершенствуется самоуправление поведением.

Задачи такой формы обучения:

– Осуществлять более свободный, психологически раскрепощённый контроль знаний.

- Предотвратить болезненную реакцию учащихся на неудачные ответы.
- Обеспечить более деликатный и дифференцированный подход к учащимся.

Обучение в игре позволяет научить: распознавать, сравнивать, характеризовать, раскрывать понятия, обосновывать, применять.

«Игра имеет в жизни ребёнка такое же значение, как у взрослого деятельность – работа, служба. Каков ребёнок в игре, таков во многом он будет и в работе, когда вырастет. Поэтому, воспитание будущего деятеля происходит, прежде всего, в игре...» – А.С. Макаренко [3].

Тема «Достижения моего края». Деловая игра «Моя фирма».

Тема «Моя республика Казахстан». Игра «Богатства моей страны».

Кейс-технологии объединяют в себе одновременно и ролевые игры, и метод проектов, и ситуативный анализ.

В кейс-технологии производится анализ реальной ситуации (каких-то вводных данных) описание которой одновременно отражает не только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы.

При использовании кейс – технологий у обучающихся происходит:

- Развитие навыков анализа и критического мышления;
- Соединение теории и практики;
- Представление примеров принимаемых решений;
- Демонстрация различных позиций и точек зрения;
- Формирование навыков оценки альтернативных вариантов в условиях неопределенности.

Перед учителем стоит задача – научить обучающихся как индивидуально, так и в составе группы:

- анализировать информацию,
- сортировать ее для решения заданной задачи,
- выявлять ключевые проблемы,
- генерировать альтернативные пути решения и оценивать их,
- выбирать оптимальное решение и формировать программы действий и

т.п.

Эту технологию очень часто применяют на уроках познания мира.

Тема «Учимся общаться». Разбор ситуаций «Кто был прав».

Тема «Я и мои друзья». Ролевая игра «Я и мои друзья».

Технология творческих мастерских. Мастерская – это технология, которая предполагает такую организацию процесса обучения, при которой учитель – мастер вводит своих учеников в процесс познания через создание эмоциональной атмосферы, в которой ученик может проявить себя как творец.

В этой технологии знания не даются, а выстраиваются самим учеником в паре или группе с опорой на свой личный опыт, учитель – мастер лишь предоставляет ему необходимый материал в виде заданий для размышления.

Тема: Жамбыл Ж. «Казахстан». Что такое натуральное хозяйство?

Нарисуй рисунок к стихотворению.

Использование различных современных технологий в образовательном процессе позволяет повысить мотивацию обучающихся, профессионально-практическую направленность уроков и в итоге добиваться гарантированных запланированных результатов своей профессиональной педагогической деятельности.

Исходя из вышесказанного, хочется отметить, что необходимо постоянно совершенствовать свою практику, чётко ставить цели, и применять новые технологии в условиях обновлённого образования. Учитель до тех пор сохраняет право учить других, пока он сам учится!

Литература

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 17 января 2014 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/addresses/> Официальный сайт Президента РК. (Дата обращения: 02.02.2021).

2 Абрашина Л.В. Технология развития критического мышления [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/> статья/ (Дата обращения: 03.02.2021).

3 Макаренко А.С. О воспитании молодежи. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_m/makarnk_igra.php (Дата обращения: 04.02.2021).

ГРНТИ 14:35:09

НЕСТАНДАРТНЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ПРЕПОДВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ

Айтбенбетова З.Е.

Ст.преп., Казахстанско-Российский медицинский университет, г. Алматы

Ибатов Е.А.

Ст.преп., Казахстанско-Российский медицинский университет, г. Алматы,

В настоящее время знание русского языка – это не только атрибут культурного развития человека, но и условие его успешной деятельности в самых разных сферах производства. В связи с этим пересматриваются цели и

задачи преподавания иностранных языков, появляются новые концепции и подходы к обучению иностранным языкам, в практику входят новые формы и методы обучения.

Ключевые слова: русский язык, методика, нестандартные формы обучения, инновационные технологии, преподавание.

Язык должен стать инструментом общения, позволяющим проникнуть в другую культуру, определить для себя ее характерные черты и усвоить тип поведения, адекватный восприятию представителями иной культуры. Только таким образом будущие студенты могут стать полноценными участниками межкультурного диалога. Овладение языком – длительный, трудоёмкий, а главное, индивидуальный процесс. В программу изучения русского языка, как и других иностранных, входит углубленное изучение грамматики, фонетики и лексического состава языка, тем не менее, теоретическое изучение уступает свое место выработке практических навыков. Главным становится функциональный принцип обучения. Необходимо научить студентов не только основам иностранного языка, но и научить их с интересом и правильно общаться на другом языке, как в рамках профессиональной тематики, так и в ситуациях повседневной жизни. Студенты должны не только понимать обращенную к ним речь на русском языке, но и правильно построить свое ответное сообщение, которое будет соответствовать культуре собеседника. Поэтому наряду с изучением явлений языка, необходимо изучать особенности культур – участников диалога, их характерные черты, сходства и различия. Обучение русскому языку одновременно является обучением межличностному общению. В процессе работы на занятиях студенты должны подтверждать и отстаивать свою точку зрения, пользоваться аргументацией, научиться анализировать содержание ответного сообщения и находить пути взаимопонимания в процессе диалога на изучаемом языке. Таким образом расширяются границы обучения, что позволяет оптимизировать сам процесс общения между людьми.

Традиционный урок характеризуется: порядком, проверенной регламентацией, дисциплиной, исполнительностью учеников, подчиняющихся учителю; точными очертаниями учебного материала. Цель обучения изменилась. Это все тоже воспитание и развитие личности, основным средством решения которых продолжает оставаться познавательная активность.

Это импровизированное учебное занятие, имеющее нетрадиционную структуру. Нестандартный урок необычный по замыслу, организации и методике проведения.

Преподавание – это организованный процесс познания. Говоря об организации процесса обучения, нельзя забывать о нестандартных формах организации учебно-познавательной деятельности обучающихся на самом уроке, которые приводят к заинтересованности ребят в изучении предмета, желанию вновь и вновь познавать новое. Именно нестандартные формы

проведения уроков повышают познавательную активность, способствуют поддержанию стабильного интереса к учебной работе и лучшему усвоению программного материала.

Основные задачи нетрадиционного урока:

- Общекультурное развитие;
- Личностное развитие;
- Развитие познавательных мотивов, инициативы и интересов обучающихся;

- Формирование умения учиться;
- Развитие коммуникативной компетентности;
- Создание условий для атмосферы творческого поиска.

Принципы нестандартных уроков:

- отказ от шаблона в организации урока;
- максимальное вовлечение обучающихся класса;
- не развлекательность, а занимательность и увлечение, как основа эмоционального тона урока;

- поддержка альтернативности множества мнений;
- развитие функции общения на уроке
- скрытая дифференциация учащихся по учебным возможностям, способностям, интересам, склонностям.

Признаки нетрадиционного урока:

- Несет элементы нового, познавательного.
- Ипользуется внепрограммный материал.
- Организуется коллективная деятельность в сочетании с индивидуальной работой.

- Достигается эмоциональный подъем обучающихся в ходе выполнения творческих заданий.

- Проводится обязательный самоанализ в период подготовки к уроку, на уроке и после его проведения.

- Создается инициативная группа из обучающихся.

Группа нестандартных уроков.

1. Уроки отражающие современные общественные тенденции (урок построенный на инициативе учащихся):

- урок смотр знаний;
- урок-диспут;
- урок с применение ИКТ

2. Уроки с использованием игровых ситуаций:

- урок ролевая игра;
- урок- пресс-конференция;
- урок-соревнование;
- урок КВН;
- урок путешествие;

- урок-аукцион, урок с использованием дидактической игры;
- урок-театрализованное представление [1].

Одним из эффективных способов создания ситуации, способствующей говорению, является ролевая игра. Обучающие возможности заключаются в следующем: ролевая игра – самая точная модель общения, т. к. в ней предполагается подражание естественной ситуации. Ролевая игра обладает большими возможностями мотивационно – побудительного характера. Эмоции, связанные с определенными фразами или ситуацией, создают прекрасные условия для запоминания материала. Ролевая игра способствует формированию учебного сотрудничества и партнерства, развитию мотивации совместной деятельности. Предполагает усиление личной сопричастности к происходящему. Таким образом, нетрадиционные формы проведения уроков дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, науке, а так же развивать их творческую самостоятельность, обучать работе с различными, самыми необычными источниками знаний. Цели урока подчиняются не только сообщению учебного материала и проверке знаний, умений и навыков, но развитию интеллектуальных, волевых, нравственных и эстетических чувств. В работу задействованы не отдельные учащиеся, а весь класс, общение на уроке организовано не в форме диалога «преподаватель – обучаемый», а как полилог, основанный на самостоятельной мыследеятельности студентов [2, 4 с.]

Деловая имитационная игра может носить название ролевой игры, если главной ее целью становится отработка вариантов поведения, полезного и продуктивного для профессиональной деятельности в процессе исполнения роли другого человека. Роль и ее принятие являются главными составляющими ролевой игры. Исполнение роли представляет собой точное воспроизведение деятельности другого человека. Принятие роли осуществляется на когнитивном, эмоциональном и поведенческом уровнях. Участник ролевой игры может принимать роль тремя способами:

- присвоение внешних форм поведения;
- присвоение норм поведения;
- присвоение социальных задач, стоящих перед ролью. В отличие от деловой игры в ролевой игре отсутствует система оценивания по ходу игры, игра не прерывается для обсуждения. Игровые действия связаны с целевым аспектом игры и определяются ролевыми установками. Главные отличия ролевой и деловой игры проявляются на этапе анализа результатов, рефлексии и подачи обратной связи.

Для деловой игры результаты обсуждаются с точки зрения достигнутых целей, качества совместного решения, проекта (содержательный результат деятельности группы). В ролевой игре акцент обсуждения переносится на ролевое поведение участников, его полезность, адекватность заданию, качество коммуникаций в соответствии с ролью.

В ролевой игре всегда есть целевые установки, относящиеся к поведению ее участников [3, 69-70 с.].

Инновационный подход к обучению позволяет реализовать современные цели обучения – формирование коммуникативной компетенции учащихся и воспитание толерантности в мультикультурном обществе. Новый подход к обучению русского языка опирается на методы и приемы, способствующие эффективному обучению. Известно, что некоторые могут овладеть языком сразу, некоторым овладение языком дается с трудом. При всей сложности процесса обучения преподаватель ищет такие пути, способы, при которых обучение языка будет эффективным и полезным для каждого.

Особенностями инновационного обучения являются:

- работа на опережение, предвосхищение развития;
- открытость к будущему;
- направленность на личность, её развитие;
- обязательное присутствие элементов творчества;
- партнёрский тип отношений: сотрудничество, сотворчество, взаимопомощь и др.

Инновационные технологии позволяют реализовать одну из основных целей обучения русскому языку – дать возможность перейти от изучения предмета как системно-структурного образования к изучению его как средства общения и мышления, а учебно-познавательную деятельность перевести на продуктивно-творческий уровень. Александр Адамский утверждал, что: «Только наивный или заблуждающийся человек может полагать, что инновационная педагогика является универсальной заменой традиционных методов обучения» [4, 7 с.].

Перед учителем встает необходимость гармонического сочетания собственно учебной деятельности, в рамках которой формируются базовые знания, умения и навыки, с деятельностью творческой, связанной с развитием индивидуальных задатков учащихся, их познавательной активности, способности самостоятельно решать нестандартные задачи и т.п. Поэтому использование нестандартных форм организации обучения актуализирует изучение предлагаемого курса.

Несколько советов по подготовке нестандартного урока:

- Нестандартные уроки следует использовать как итоговые при обобщении и закреплении знаний, умений и навыков учащихся;
- Слишком частое обращение к подобным формам организации учебного процесса нецелесообразно, так как это может привести к потере устойчивого интереса к учебному предмету и процессу учения.
- Нетрадиционному уроку должна предшествовать тщательная подготовка. При выборе форм нетрадиционных уроков преподавателю необходимо учитывать особенности своего характера и темперамента, уровень подготовленности и специфические особенности класса в целом и отдельных учащихся [3, 76 с.].

Нестандартные формы и методы обучения позволят обеспечить занимательность занятий, учесть индивидуальные особенности группы,

использовать содержание учебного материала, активизировать познавательную деятельность, отыскать резервы времени, наладить процесс сотрудничества учителя и ученика. Нестандартные уроки воспитывают общую культуру и культуру мнений, умение грамотно вырабатывать собственную активную, высоконравственную позицию. Подготовка к нетрадиционным урокам проводится очень тщательно, а это, как правило, требует много сил и времени и со стороны преподавателя, и со стороны студента.

Литература

1 Почекутова В.А. Нестандартные формы обучения как условие эффективности проведения уроков в рамках ФГОС // электронный ресурс <https://urok.1sept.ru/articles/657775>.

2 Бексултанова З.М. Элементы нетрадиционных форм проведения уроков русского языка // Образование и воспитание. – 2016. – № 1 (6). – С. 2-5.

3 Закирова В.Г., Власова В.К., Каюмова Л.Р., Сабирова Э.Г. Традиционные и нетрадиционные формы обучения и воспитания: учебное пособие. – Казань: Казан.ун-т, 2018. – 109 с.

4 Кенжегулова А.А. Инновационные методы преподавания русского языка и литературы. Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева. №4 (3), 2012.

ГРНТИ 14.15.23

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Кожашева Г.О.

*К.п.н., ассоц. профессор, Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган*

Осипова Е.В.

Студент, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган

В статье рассматриваются задачи групповой формы обучения, основные факторы выполнения успешной групповой работы на уроке математики. Приведены основные преимущества применения групповой работы обучающихся.

Ключевые слова: групповая работа, смысл групповой работы, индивидуальная ответственность, развитие коммуникативных навыков, развитие критического мышления.

Процесс обучения в средних школах Республики Казахстан имеет систему методов и средств обучения, которые направлены на привитие нравственных ценностей, личностно-ориентированное развитие, усвоение учебного материала и развитие критического мышления учащихся.

Одним из самых эффективных и рекомендуемых методов обучения на уроках математики является организация группового обучения.

Групповая работа – это организованное взаимодействие двух или более учащихся, которые объединены единой целью, прикладывая совместные усилия для ее достижения [1, с. 80].

Групповая форма обучения решает три основные задачи:

1. Конкретно-познавательная, которая связана с учебной деятельностью;
2. Коммуникативно-развивающая, в процессе которой у учащихся развиваются навыки речи как внутри класса, так и за его пределами;
3. Социально-ориентированную, в процессе которой вырабатываются основные навыки поведения в обществе [2].

Групповую работу можно использовать как поисковую и исследовательскую деятельность, где происходят различного рода дискуссии, дебаты, каждый высказывает свое мнение и идеи. В процессе группового обучения осуществляются различные взаимодействия между учащимися, что помогает каждому учащемуся развить ораторские способности, конкурентоспособность, критическое мышление и быстроту действий. Благодаря применению групповых технологий обучения обеспечивается активность учебного процесса, достигается высокий уровень усвоения содержания учебного материала, оказывается мощное стимулирующее действие на развитие ребенка.

Основной смысл групповой работы заключается в продуцировании коллективного мышления. Коллективное мышление предполагает использование коммуникации, оппонирования, защиты своей точки зрения, последующей рефлексии. Все это позволяет использовать групповую работу в образовательном процессе.

Основные факторы выполнения успешной групповой работы на уроке математики:

– Позитивная зависимость учащихся друг от друга.

Положительная взаимозависимость возникает у учащихся тогда, когда для достижения общей цели нужно приложить усилия ни одному учащемуся, а всему коллективу. Работа каждого члена группы становится выгодной всем остальным [3, с. 34].

Создать позитивный настрой внутри группы можно различными способами, но во всяком случае, всех учащихся группы должна объединять общая цель и задачи. Взаимозависимость определяется в следующих пунктах:

1. *Общая цель.* Как отмечалось ранее, взаимозависимость зависит от общей цели. Учитель в начале урока математики ставит перед учащимися необходимую цель: например, участники каждой группы должны вместе разобраться в видах треугольников и понять их значение, затем переработанный материал учащиеся объясняют другой группе.

2. *Общая награда.* Взаимозависимость группы так же зависит от такого фактора как награда. Для учащихся награда является основным стимулом познавательной деятельности. Участники группы выполняют совместную контрольную работу и в дополнение к своей собственной оценке получают еще одну, если оценки всех членов были не ниже четверки (тройки, пятерки-как будет удобно учителю).

3. *Материалы.* Материал при групповой работе делится между группами. Затем внутри участниками группы распределяются куски или фрагменты данного учебного материала (куски учебного теста, отрывок из правила, документы и т.д.). Внутри каждой группы происходит «пережевывание» данного материала. Чтобы выучить весь материал, необходимым считается содержание всей части и рассказы остальных участников других групп.

4. *Роли.* Каждый член группы получает организационную роль. Например: лидер спикер, оценщик и т.д. Для того, чтобы работа была успешно выполнена, необходимо то, чтобы каждый участник группы корректно выполнял свои обязанности.

5. *Задания.* Учитель предоставляет задание каждой группе. Затем внутри группы эти задания должны делиться на каждого учащегося и каждый из них будет отвечать за их решенный кусочек учебного материала. Для того, чтобы вся работа была выполнена необходимо, чтобы каждый участник группы справился со своим заданием и результаты отдельных работ объединились. Главный лозунг групповой работы: «Мы все работаем друг для друга. Мы в одной лодке-или вместе выплывем или вместе утонем».

– Индивидуальная ответственность за общую работу.

Второй фактор, влияющий на общую эффективность работы группы-это создание условий, которые не должны позволять кому-то из других учащихся «спрятаться» за спинами товарищей и получить незаслуженную оценку. Использование индивидуальных контрольных работ позволят оценить каждого.

– Развитие коммуникативных навыков, необходимых для успешной работы в группе.

Возможно, первые опыты групповой работы будут не такими успешными если данный метод обучения не использовался ранее. Учащиеся могут плохо слушаться, ссориться (зависит от атмосферы в классе). Для того, чтобы не происходило конфликтов необходимо постоянно направлять учащихся на то,

какие качества и умения необходимы для того, чтобы совместно выполнить задание. Назовем их:

- умение слушать друг друга;
- умение доверять друг другу;
- умение задавать друг другу вопросы;
- умение давать «обратную связь» (на высказывания или действия товарищей по группе);
- умение принимать и положительно относиться к различиям между членами группы;
- умение учить друг друга;
- умение разрешать споры;
- умение руководить групповой работой;
- умение приходить к согласию;
- умение работать в команде.

Можно провести несколько небольших обсуждений, посвященных каждому из умений с выполнением специальных упражнений [4].

- Постоянный анализ того, как организуется работа в группе.

Для того чтобы работа в группе соответствовала заявленным стандартам, необходимо постоянно анализировать, как она организовывается, и убеждаться, что все вносят свой вклад, все помогают друг другу, никто не узурпирует вынесение решений и т.д. Учитель может описать ребятам, как выглядит их работа со стороны. Чтобы осуществлять анализ и решать, что нуждается в улучшении, можно распределить организационные роли в группе. Получившие их будут следить за выполнением правил групповой работы. Можно проводить быстрый анализ в конце занятия или обсуждать этот вопрос с каждой группой отдельно.

Рассмотрим пример использования групповой работы на уроке математики.

Таблица №1. Поурочный план по математике.

Предмет: Математика	Ф.И.О. учителя: Осипова Екатерина Владимировна	
Дата:	Класс: 5	Количество учащихся: 24
Тема урока:	5.3А Десятичные дроби и действия над ними(35 ч). Деление десятичных дробей	
Цели обучения:	5.1.2.30 выполнять деление десятичной дроби на натуральное число и на десятичную дробь	
Цели урока	Учащийся будет: -знать определения каждого вида треугольника -уметь различать виды треугольников; -тренировать вычислительные навыки.	
Языковые цели	Учащиеся: – Повторят правило деления десятичной дроби на натуральное число; – Повторят правило сложения и вычитания десятичных дробей;	

	– Изучат правило деления десятичной дроби на десятичную дробь; – Научатся применять правило деления десятичной дроби на десятичную дробь; – Развитие логического мышления, навыков критического мышления; – Тренировка вычислительных навыков.
Привитие ценностей	Данный урок ориентирован на развитие таких навыков, как: учиться мыслить, правильно выводить заключение, делать анализ, выполнять работу в команде, развивать лидерские качества учащихся. Развитие данных навыков осуществляется через коллективное взаимодействия учащихся.
Межпредметные связи	
Навыки использования ИКТ	Развитие навыков работы на интерактивной доске
Предварительные знания	Умение делить десятичную дробь на натуральное число и на десятичную дробь.
Ход урока	
Запланированные этапы урока	Запланированная деятельность на уроке
Начало урока 5 минут	Организационный момент Приветствие учащихся. Определение темы урока. Постановка целей и задач урока. Деление класса на 4 группы (в каждой группе по 6 человек). Учитель предоставляет учащимся мешочек с цветными шариками, в которых по 6 зеленых, синих, красных и оранжевых шариков. Цвет произвольно выбранного шарика определяет команду.
Середина урока 30 минут	Учитель предоставляет учащимся задание для повторение пройденного материала. Учащиеся дают ответ устно. За каждый правильный ответ группе засчитывается по 1 баллу. Задание №1 (10 минут): Разгадайте кроссворд

	1. Целая часть в десятичной дроби отделяется... (запятой) 2. Определение большего или меньшего. (сравнение) 3. Чему равен знаменатель данной десятичной дроби 2,002. (тысяча) 4. Каким натуральным число можно заменить дробь $\frac{6}{6}$? (единица) 5. Сумма всех сторон прямоугольника. (периметр) 6. Дробь $\frac{6}{24}$ является... (сократимой) 7. В каком действии с десятичными дробями необходимо записать в столбик так, чтобы целая часть была под целой, а дробная часть под дробной. (вычитание) 8. Чему равна целая часть в следующем примере 2,66:7 ? (ноль) ФО: 8 баллов Задание №2 (13 минут) Учитель предоставляет каждой группе отдельное задание по карточкам. Учащиеся внутри группы «распиливают задания» между собой, чтобы успеть закончить все задания как можно быстрее. Решение задач записывается на листе А4 цветными ручками или фломастерами. Задание во всех карточках однотипные. Команда «Зеленые» Карточка №1 1. Выполните действия: $(130,2 - 30,8) : 2,8 - 21,84$ 2. В двух цистернах было 119,88 т бензина. В первой цистерне бензина было больше, чем во второй в 1,7 раза. Сколько бензина было в каждой цистерне? Команда «Красные» Карточка №2 1. Выполните действия: $8,16(1,32 + 3,48) - 0,345 + 3,4$ 2. С трех участков собрали 87,36 т капусты. При этом с первого участка собрали в 1,4 раза, а со второго в 1,8 раза больше, чем с третьего участка. Сколько тонн капусты собрали с каждого участка? Команда «Синие» Карточка №3 1. Вычислите: $(4,44 : 3,7 - 0,56 : 2,8) : 0,25 - 0,8$ 2. В первый пакет вошло 6,72 кг муки, что в 2,4 раза больше чем во второй пакет. Сколько килограммов муки вошло в оба пакета? Команда «Оранжевые» Карточка №4 1. Вычислите: $10,79 : 8,3 * 0,7 - 0,46 * 3,15 : 6,9$ 2. Два пешехода находились на расстоянии 4,6 км друг от друга. Они пошли навстречу друг другу и встретились через 0,8 ч. Найдите скорость каждого пешехода, если скорость одного из них в 1,3 раза больше другого.
--	--

	По окончании заданий учитель проверяет ответы каждой команды и на доске выводит количество заработанных каждой командой баллов. Дескриптор (1 задание): <i>Обучающийся:</i> – умеет складывать и вычитать десятичные дроби; – находит произведение десятичных дробей; – умеет выполнять деление десятичных дробей. ФО: 3 балла Дескриптор (2 задание): <i>Обучающийся:</i> -записывает условия текстовой задачи; -выполняет деление десятичной дроби; ФО: 2 балла Физкультминутка (2 минуты): Просмотр видео ролика [5] Задание №3 (5 минут) Арнур, Алимжан, Женя и Данил взвесились на весах. Получились результаты: 37,7 кг, 42,5 кг, 39,2 кг и 40,8 кг. Найдите массу каждого мальчика, если известно, что Арнур тяжелее Данила и легче Алимжана, а Женя легче Данила. Дескриптор: <i>Обучающийся:</i> – правильно находит соответствия. ФО: 2 балла
Конец урока 5 мин	По завершению задания учитель подводит итоги каждой команды. Определяются места для каждой команды. Первое место занимает та команда, которая набрала наибольшее количество баллов. Рефлексия. Домашнее задание: Задание по учебнику (А.Е. Абылкасымова, Т.П. Кучер, З.А. Жумагулова): стр. 41 № 708 (1,2,3), стр. 42 № 714

Таким образом, отмечаем следующие преимущества применения групповой работы:

1. Повышение учебной и познавательной мотивации.
2. Пропадает страх неправильно ответить или сделать ошибку.
3. Привитие следующих навыков: умение слушать друг друга, умение работать сообща, принимать чужую точку зрения, умение разрешать конфликты.
4. Укрепление добытых и примененных знаний на долгое время.

5. Не все учащиеся готовы задать вопрос учителю, если они не поняли новый или ранее пройденный материал. При работе в группах таким детям легче задать вопрос своим сверстникам и получить на него ответ или объяснение.

6. Учащиеся учатся сами видеть проблемы и находить способы их решения.

7. Формируется чувство ответственности, так как работа в группе предполагает работу каждого. Успех группы в целом зависит от работы каждого ее участника, от умения самостоятельно приобретать новые знания и умения, применять их в конкретных задачах.

8. Формирует собственную точку зрения, дети учатся ее аргументировать, отстаивать свое мнение.

9. Начинают понимать, где и как они смогут применить полученные на уроках знания.

10. Учатся общаться, овладевают коммуникативными умениями.

11. Развивается чувство товарищества, взаимопомощи.

12. Развиваются такие свойства мышления, как систематизация, обобщение, классификация, аналогия, анализ, абстрагирование.

Основа педагогической деятельности-уважение к личности учащегося. Главное то, чтобы дети не боялись уроков математики. При правильной организации групповой работы даже сам пассивные учащиеся заговорят, так как при взаимодействии в группах или парах идет процесс формирования коммуникативной компетенции. Это одно из важнейших условий качественного обучения.

Литература

1 Щуркова Е.Н. Программа воспитания – Москва: Педагогический поиск, 2009. – 80 с.

2 <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/matematika/2017/03/14/organizatsiya-gruppovoy-raboty-na-urokah-matematiki>.

3 Никулина Г.С. Технология группового обучения, – 2015. – 3 с.

4 Лиханова А.В. Организация групповой работы в совместной деятельности учащихся. – 2012. – 12 с.

5 <https://yandex.kz/video/preview/?text=физминутка%20для%205%20класса%20на%20уроке%20математики&path=wizard&parent>.

ҒТАМР 14.07.07

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ЖАЗУ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ЖОЛДАРЫ

Дукенбай С.

Магистрант, Қазақ ұлттық Қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Бұл мақалада ағылшын тілін үйренудегі жазу сауаттылығының маңыздылығы және бүгінгі күнде жазу сауаттылығының білім беру жүйесіндегі орны мен мақсаты туралы қарастылырды. Сонымен қатар қазіргі білім беру жүйесіне жазу сауаттылығын енгізу жолдары қаралып, талқыланды.

Жазбаша сөйлеуді оқытудағы маңызды аспектілері анықталып, оқыту барысында қолдануға тиімді, маңызды жаттығулар қарастырылды.

Түйін сөздер: стратегия, коммуникация, жазу сауаттылығы, дағды, қабылдау процесі.

Қазақстан Республикасы Жоғары білім беру мемлекеттік стандартының мәлімдемесінде көрсетілгендей: «Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің стратегиялық айқын мақсаты мемлекеттік әлеуметтік және кәсіптік мәселелерін өз бетінше болжай отырып, қабілетті шығармашылық және жан жақты дамыған тұлғаны дайындауға жағдай жасау болып табылады».

Сонымен қоса елімізде болып жатқан өзгерістер мен саяси мәдени араласудың көбеюі, жаңа білім жүйесінің пайда болуы, экономикалық қайта құрулар ағылшын тілінің дәрежесін көтеріп, тіл үйренуге деген үлкен сұраныс тудырып отыр. Демек, білім алушылардың түбегейлі түрде ағылшын тілін оқутудың сапасын арттыру қазіргі өзекті мәселе. Тіл үйренуші оқушылардың ағылшын тілінде өз ойын түсінікті айтып жеткізумен бірге, сауатты дұрыс жаза білуге ерекше мән бере бастады. Мұның өзі сөз әрекетінің түрі, жазуды игеруге қажет әдістемелік жүйені талап етіп отыр. Сондықтан тілдік мектеп мекемелерінде білім алушыларды ағылшын тілін оқытудың негізгі мәселесі жазу іскерлігі арқылы сауаттылыққа мән беру және сол арқылы тілдік қарым қатынасқа үйрету бүгінгі күннің басты мәселесі болып отырғаны бәрімізге айқын. Жазу арқылы адам баласының сонау көне дәуірден бастап біздің заманымызға дейінгі көптеген ғасырлар бойына техника және ғылым, өнер саласында жасаған бүкіл мәдени байлығы ұрпақтан ұрпаққа берілген. Адам баласы сауатты жазу арқылы, жазылғанды оқу арқылы алады. Білім

алушылардың жазу арқылы таными ойлауы дамиды, жазу жеке дара адам қалыптасуына да әсерін тигізеді.

«Жазу таңба мен белгілердің арнайы бір феномалық, мағыналық қасиетке ие болуы арқылы адамдардың бір бірімен жазбаша қарым қатынасын қамтамасыз етеді» – делінген.

Жазу ойымызды графикалық түрде жеткізу, білдіру.

Жазу әрекеті тілдік қарым қатынастағы сөз әрекетінің, тілдесудің негізгі элементтерін үйрету үшін бағытталады. Бір қарағанда мұнда қатысымдық байланыс жоқ сияқты болып көрінуі мүмкін. Өйткені білім алушы азды көпті меңгергенін қағазға жазады.

Шетел тілін оқытудағы жазбаша сөйлеудің рөлі зор, ол ойлауды дамытудың негізгі сенімді құралыны, сол арқылы білім алушыларды шет тілінде тыңдауға, сөйлеуге ынталандырады. Жазбаша сөйлеуді меңгеру шетел тілін тіл ортасынан тыс бола тұра, қазіргі заманғы тіл коммуникация құралдарын пайдалану арқылы қолдануға мүмкіндік береді. Шет тілін меңгерудің бірден бір әдістемелік жолы коммуникация. Балаларға шет тілін оқыту барысында оларға шет тілінде сөйлесуді, яғни коммуникацияны қоса ала жүру өте маңызды. Ал бұл процесс оқытуда ана тілін үйренген сияқты ұйымдастырылуы тиіс. Осы процесс ұйымдастырылған жағдайда ғана қалыптасқан дағдыны іскерлікке ауыстыруға, ойды қалыптастыруға мүмкіндік туады. Ал, ойды қалыптастыру жазу сауаттылығын қалыптастырудың бірден бір жолы. Жазу мәдениеті ол дәл сөйлеу мәдениеті тәрізді ойымызды жеткізудің екінші жолы.

Өз кезегінде Р.П. Мильруд бұл мәселеге ерекше көңіл бөлу қажет деп есептеген [8, 5 б.] себебі, жазба мәдениеті салыстырмалы түрде алғанда басқа үш әрекеттен әлдеқайда артта қалып отыр.

Жазбаша сөйлеуді оқыту кезінде қияли ойлауды жаттықтыру өте маңызды. Шет тілінде жазу мәдениетін қалыптастыру ұзақ жылдар бойы мектеп бағдарламасының және ЖОО ның да басты мақсаты ретінде болған жоқ, осыған орай шет тілінде жазу мәдениетін қалыптастыратын бірде бір отандық оқу әдістемелік кешендерде болған жоқ.

Жазу мәдениеті тек сөйлеу, оқу мәдениетін қалыптастыру, басқа бағдарламалық тілдік материалдарды жақсы меңгеру құралы ретінде ғана оқытылды.

Шетел тілін үйрену барысында жазу тілін меңгеру керектігін көрсететін көптеген түйіткілер бар. Соның бірідиссертацияларын ағылшын тілінде жазып жатқан магистранттарға үшін өте маңызды. Сонымен қатар, ағылшын тілінде жазу бүкіл әлем бойынша көптеген адамдармен сөйлесуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде оларға не білетіндерін және не білмейтіндерін анықтауға көмектеседі.»Біз өз ойымызда өзімізді алдай аламыз, бірақ қағазда емес. Егер біз ештеңе ойлай алмасақ , ештеңе бөліседе алмаймыз. Психикалық түсініксіздік сөздерге тек түсініксіздік немесе мағынасыздық ретінде аударылады» – деп көрсетеді.

Жазу студенттердің ойлау қабілетін жақсартып алады. Жазу ойлауды ынталандырады, өйткені ол бізді ойымызды жинақтауға мәжбүр етеді. Сөйлесу де көмектеседі, бірақ жазу арқылы, жазып отырғанда біз көбірек ойланамыз

Сонымен қатар, жазу оқушылардың сөздік қорын, емлесін және грамматикасын жақсартып алады. Тіпті, жазу дағдылары ресми және бейресми сөйлесу үшін де қажет.

Жазуды оқыту және үйрену. Студенттер немесе білім алушылар жазудан туындайтын ішкі тапсырмаларды игермейінше жаза алмайтындығына сүйене отырып, жазуды үзінді түрде үйретеді. Бұл келесі әдістер арқылы түсіндіруді үйренеді:

- үлгі композицияларын көшіру;
- тақырыптық ұсыныстармен және екінші абзацтармен тақырыптық салаларда ұйымдастырылмаған жазбалар жиынтығын ұйымдастыру;
- параграф құру үшін қысқартылған сөйлемдерді қайта орналастырыңыз;
- тақырыптық ұсынысты әзірлеу әдісін(әдістерін) болжау.
- негізгі идея қандай сөйлемде көрсетілген?
- қандай ұсыныстар негізгі идеяны тікелей қолдайды?
- жазушы негізгі идеяны дамыту үшін қандай әдісті қолданды?
- композицияда жетіспейтін байламдарды толтыру;
- эсседегі жетіспейтін сөздерді немесе сөйлемдерді толтыру;
- композицияны құру үшін ұсыныстар жиынтығын біріктіру;
- берілген абзацтарға тақырыптық ұсыныстар жазу;
- абзацты құру үшін үзінді оқып, ол туралы сұрақтарға толық сөйлемдермен жауап беріңіз;
- мүмкіндігінше өз сөздеріңізді қолдана отырып, оқылған немесе тыңдалған үзінділердің қысқаша мазмұнын құрастыру;
- басқа адамның көзқарасы бойынша үзінді қайта жазу;
- сюжетті диалогқа айналдыру.

Осы әдістерді қолдану арқылы барлық тіл мұғалімдері студенттерді жазу процесіне баули отырып, жазуды үйретеді.

Және бүгінгі таңдағы айта кететін тағы бір әдіс ол диалог. Диалог күнделігі – бұл сыныпта немесе одан тыс жерде оқушы мен мұғалім арасындағы ұзақ мерзімді жазбаша әңгіме. Оқушылар диалогты кез-келген тақырыпқа жаза алады, бұл дегеніміз күнделікті өмірін қағаз бетіне түсіруді үйрету.

Диалог құру кезінде студенттер бір-бірімен жұптаса алады және мұғалім пікірталас тудыру арқылы диалог тақырыбын толығымен аша алады.

Қазіргі уақытта барлық студенттерге қол жетімді ол интернет желісі, егер оқытушы білім алушаларға тиімді электрондық поштаға қол жеткізе алса, студенттер тек өзара ғана емес тіпті әлемнің түкпір-түкпіріндегі басқа студенттермен сұхбат журналдарын жүргізе алады.

Диалогтық арқылы жазу дағдасын үйретудің артықшылықтары, әдетте, студенттерге еркін жазуға көмектесу, сондай-ақ студенттердің өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін кеңейту, ауызша және жазбаша сөйлеу арасындағы алшақтықты жою, өзіне деген сенімділікті арттыру.

Аталған артықшылықтардан басқа, электронды диалогтық журналдар студенттерге журналдарын күн мен түннің кез келген уақытында жіберуге, ал респондентке ыңғайлы уақытта жауап беруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қағазға жазылған диалогтық журналдардағы дискурс пен электронды пошта арқылы жіберілген дискурстың арасындағы айырмашылықты зерттеу барысында Ванг (1993) электрондық поштаны қолданған шет тілін үйренуші студенттер қағазға жазған студенттерге қарағанда көбірек мәтін жазғанын, көбірек сұрақтар қойып, тілдік функцияларды көбірек қолданғанын анықтады.

Шет тілін оқытудағы жазу шеберлігінің маңызы ерекше. Жазу дағдысын үйретудегі сіздің қолданған әдісіңіз білім алушыларға қызықты және қол жетімді болуы тиіс.

Үйренуші шет тіліндегі түрлі жаттығуларды орындау арқылы жазу шеберлігін арттыра алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 McLaughlin Rossman T., McLeod B. (1983). Екінші тілді үйрену : ақпаратты өңдеу перспективасы . Тіл үйрену, 33 (2), 135-158. 42 бет
- 2 Крашен Д. (1984). Жазу: зерттеу, теория және қосымшалар. Торранс, Калифорния: ред-Ларедо ко. Инк. – 28 б.
- 3 Рогова Г.В. Ағылшын тілін оқыту әдістемесі.
- 4 Wang E-mail Dialogue Journaling in an ESL Reading and Classroom. 1993.

ГРНТИ 14.25.01

КРИТЕРИАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Калуетова Г.А.

Учитель, Школа-лицей имени А. Букейханова, г. Шахтинска, Карагандинской обл.

В статье представлена информация о новой системе оценивания учебных достижений обучающихся в организациях образования Республики Казахстан. В настоящее время, в виду изменений в системе оценивания, достижения обучающихся оцениваются формативно и суммативно с выставлением баллов. Автор описывает новую систему оценивания с учетом специфики преподаваемого предмета.

Ключевые слова: обновленные образовательные программы, критериальное оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, критерии, дескрипторы.

В настоящее время в Казахстане реализуется комплекс системных мер по развитию образования и науки.

В рамках перехода обучения и воспитания учащихся на обновленные образовательные программы появилось новое понятие критериальное оценивание учебных достижений учащихся.

Критериальное оценивание – это процесс, основанный на сравнении учебных достижений учащихся с четко определенными, коллективно выработанными, заранее известными всем участникам образовательного процесса критериями, которые соответствуют целям и содержанию образования. Введение новой системы оценивания учебных достижений обучающихся с целью повышения качества обучения в соответствии с международными нормами и стандартами было, на мой взгляд, неизбежно.

Критериальная система оценивания учебных достижений учащихся на уроках русского языка и литературы представляет собой: формативное и суммативное оценивание. В свою очередь суммативное подразделяется на суммативное оценивание за раздел и суммативное оценивание за четверть.

В настоящее время при оценивании результатов обучения школьников используется критериальная система оценивания учебных достижений. В процессе формативного оценивания учитель выявляет затруднения обучающихся в усвоении учебного материала и намечает пути их преодоления.

При оценке учебных достижений по учебным предметам учитель ориентируется на учебные цели, представленные в типовой учебной программе.

В целях своевременной поддержки обучающихся, выявления пробелов в знаниях и демонстрации их учебных достижений на каждом уроке используется формативное оценивание, которое способствует подготовке и переходу к суммативному оцениванию за раздел и за четверть.

Критериальное оценивание позволяет оценить степень развития навыков обучающихся. Каждый урок начинается с озвучивания/показа целей обучения и критериев их достижения. Обучающиеся видят поставленную цель обучения и стараются понять, как ее можно достичь.

В настоящее время, в виду изменений в системе оценивания, достижения обучающихся оцениваются формативно с выставлением баллов. При этом максимальный балл за формативное оценивание составляет от 1 до 10 баллов. Учитель формативное оценивание в баллах проводит не со всеми учащимися на каждом уроке, он самостоятельно определяет периодичность выставления баллов за учебные достижения обучающихся с учетом выполненных объемов работ, учебных заданий.

При этом, исходя из методических рекомендаций для учителя, рекомендуется придерживаться ряда установок при оценивании:

1. Обучающиеся активно включаются в процесс оценивания, в том числе регулярно проводят самооценивание.

2. Оценивается только работа обучающегося, а не его личность.

3. Работа обучающегося сравнивается не с работами других учеников, а с образцом отлично выполненной работы.

4. Используются различные формы и виды заданий, разрабатываются четкие и ясные описания выполнения заданий.

5. Критерии оценивания известны обучающимся.

Так как формативное оценивание проводится для мониторинга достижений обучающимися целей обучения и дальнейшего выстраивания дифференцированной работы на уроке, то формы, виды обратной связи педагог выбирает на свое усмотрение, самостоятельно определяет количество оцениваемых обучающихся и частоту предоставления обратной связи.

При этом очень важно обеспечить понимание обучающихся и родителей об уровне учебных достижений обучающихся в течении всего периода обучения, что возможно через предоставление подготовленных рубрик в электронной версии, которые не требуют дополнительного времени для заполнения, а включают весь спектр оценочных характеристик, достижений и проблем обучающегося в усвоении учебного материала.

Таким образом, основными элементами критериального оценивания являются: анализ процесса оценивания; обратная связь, позволяющая всем участникам образовательного процесса (учителям, учащимся, родителям) понимать уровень усвоения изучаемого материала (обратная связь служит основанием для внесения необходимых коррективов в учебный процесс для совершенствования его содержания, методов и форм организации, руководства

и управления учебно-познавательной деятельностью учащихся; она позволяет учителю получать сведения о ходе процесса усвоения знаний каждым учащимся, отслеживать динамику его развития.

При критериальном оценивании ученик становится субъектом своего обучения. При этом меняется роль учителя. Он становится партнёром, консультантом, советчиком.

Опыт работы подсказал мне, что для каждого ученика нужно создать такие условия, когда способы оценивания выбираются ими самими. Когда ученик знает, что он сам сможет оценить свои действия, то возрастает его желание учиться лучше, стремление к познанию, открытию способов решения учебных задач, т.е. видеть перспективы своего роста.

Считаю, что систематическая и целенаправленная работа по внедрению критериального оценивания приведет к тому, что учащиеся научатся адекватно относиться к оцениванию, делать обязательные комментарии при само и взаимооценивании одноклассников, определять свои дальнейшие действия для обучения.

Критериальное оценивание позволяет формировать у обучающихся способность контролировать и оценивать свою деятельность, устанавливать и устранять причины возникающих трудностей в процессе обучения.

При использовании критериального оценивания меняется и подход к проведению устных и письменных работ. К любому заданию прилагаются дескрипторы, которые описывают уровни достижения учащегося по каждому критерию (последовательно показывают все шаги по достижению наилучшего результата) и оцениваются определенным количеством баллов: чем выше достижение – тем больше балл.

Пользуясь критериями и дескрипторами к ним, ученик ясно видит, какой должна быть работа, какие шаги нужно предпринять ему, чтобы добиться этого результата. Он может самостоятельно оценить свою работу, своевременно доработать ее. При таком подходе учащимся понятна цель проводимой работы и процедура выставления отметки. После проверки и оценивания констатирующей работы помимо традиционной «работы над ошибками», организуется также рефлексивное осмысление учащимися их успехов и неудач, выяснение причин и планирование, если это необходимо коррекционной работы. Она проводится как в рамках домашней самостоятельной работы, так и через систему дополнительных предметных занятий.

Если говорить о личном опыте, то мы с моими учениками уже начиная в начальных классах тоже учимся оценивать работу по критериям. На уроках русского языка ребята уже знают, каждый шаг – балл. Например, если в упражнении нужно списать, вставить пропущенные буквы и подчеркнуть главные члены предложения, то вот они и дескрипторы:

1. Красиво и аккуратно списан текст.
2. Безошибочно вставлены пропущенные буквы.
3. Правильно определены и подчеркнуты главные члены предложения.

Для того, чтобы получить высокий балл при чтении текста, им необходимо учитывать следующее:

1. Текст прочитан целыми словами.
2. Слова прочитаны правильно.
3. Соблюдена интонация.

Овладевая технологией критериального оценивания, необходимо:

- чётко знать планируемые результаты освоения обучающимися конкретной темы на базовом и повышенном уровне;
- выделять, что должен знать и уметь ученик после конкретного урока;
- подбирать приемы, с помощью которых можно освоить данные знания;
- подбирать задания, формирующие данный конкретный навык;
- совместно с детьми вырабатывать критерии оценивания, алгоритм действий.

Использование данной технологии позволяет учителю успешно реализовать деятельностный подход на уроке, ребёнку – активно включиться в процесс обучения, сознательно относиться к результатам, что даёт возможность определять собственные образовательные интересы и ставить образовательные задачи. Мы учим ребят содержательной оценочной деятельности и прививаем умения оценки и самооценки, самоконтроля и взаимоконтроля, самостоятельности в познании. Поэтому правильная организация критериального оценивания решает задачи личностного роста ребят, что и подтверждается результатами учебной и внеурочной деятельности.

Литература

1 Об особенностях учебного процесса в организациях образования Республики Казахстан в 2020-2021 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И.Алтынсарина, 2020. – 329 с.

2 Система критериального оценивания учебных достижений учащихся. Методическое пособие. – Астана: Национальная академия образования им. И.Алтынсарина, 2013. – 80 с.

3 Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 марта 2008 года № 125. «Об утверждении Типовых правил проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся для организаций среднего, технического и профессионального, послесреднего образования».

FTAMP 14.07.09

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП БИОЛОГИЯСЫН ОҚЫТУДАҒЫ КӨРНЕКІ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ӘДІСТЕРІ

Тоқбалаева Б.Т.

Магистрант, Мирас университеті, Шымкент қ.

Мақала биологиялық білім беру мәселелеріне арналған. Автор жоғары оқу орындарында оқытудың құралы ретінде көрнекіліктерді қолдануды бағалайды.

Түйін сөздер: көрнекілік, креативті ойлау, кейс-стади әдісі, Блум таксономиясы, виртуалды зертханалар.

Жоғары кәсіби білім беруде негізгі білім беру бағдарламасын (НБББ) меңгеру нәтижесі түлектердің құзыреттіліктерімен, яғни олардың білімді, іскерлікті және тандаған мамандығына сәйкес жеке қасиеттерін өз қызметінде іске асыру қабілетімен анықталады. Биология мамандығы бойынша болашақ мұғалімдерде қалыптастырылуы керек арнайы құзыреттіліктің бірі – биологиялық мазмұндағы көрнекі құралдарды дайындай алу және оны білім алушыларға үйрету, дайындалған көрнекі құралдармен жасалатын жұмыс түрін ұйымдастыру.

Себебі, бейнелер арқылы ұғынатын білім алушыларға биологияны меңгеру қиын, олар «картинкаларсыз» процестерді, құбылыстарды танып білуге мүлдем қабілетсіз. Олардың абстрактылы, логикалық ойлаулары ұғымға сәйкес бейнелер арқылы дамиды. Ал, теориялық ойлау типі тән білім алушылар формалы білімдерімен ерекшеленеді. Олар үшін процестерді, қозғалмалы графикаларды, сызбанұсқаларды «басқара алатын» видеосюжеті бар компьютерлік бағдарламалар – бейнелі ойлау қабілеттерін дамытудың қосымша құралы болып табылады.

Сондықтан биология сабағын неғұрлым көрнекі түрде өткізу үшін, биологиялық объектіні тікелей қабылдану мақсатында оны кеппешөптер, сурет – схема, модель, макет, коллекция, аппликациялар секілді көптеген материалдармен толықтырып отырған жөн.

Биологияның оқытуда сипаты мен мағынасына қарай көрнекі құралдарды екі топқа бөлуге болады: негізгі және қосалқы. *Негізгілер:* нақты (табиғи), таңбалы (бейнелеу) және вербальды (сөздік) көрнекілер болып, ал *көмекші:* оқытудың техникалық көрнекі құралдары және зертханалық жабдықтар болып

бөлінеді. Өз кезегінде, биология сабақ пайдаланылатын (нақты) табиғи көрнекі құралдар тірі және өлі; бейнелеу (таңбалы) көрнекіліктер жазықтықты (салынған сурет) және көлемді болып жіктеледі [1].

Көрнекілік – бұл орта мектептегі биологияны оқудың барлық кезеңдеріндегі оқу-тәрбие процесінің қажетті және табиғи құралы. Алайда болашақ биология мұғалімі «көрнекілік» терминін түсінуге сараланған тәсіл қолдануы керек, өйткені ол әр түрлі педагогикалық ұғымдарды білдіру үшін қолданылады.

Көрнекілік оқыту құралы ретінде студенттерге статикалық және динамикалық бейнелер жасауға арналған. Ол мазмұндық немесе кескіндемелік болуы мүмкін. «Көрнекі құрал» (көрнекі құрал) ұғымы мазмұны бойынша «көрнекі құрал» ұғымына өте жақын, бірақ қолданылу аясы жағынан әлдеқайда кең. Сонымен, мысалы, булану тәжірибесі, тақтадағы сурет, оқулықтағы суреттер көрнекі құралдарға жатады, бірақ көрнекі құралдар болып табылмайды.

Көрнекі құралдар – бұл мұғалім сабақта қолданатын нақты объектілер. Олар коллекциялар, гербарий, тірі өсімдіктер мен жануарлар, суреттер мен схемалары бар кестелер, муляждар, қосымшалар, үлестірме материалдар, дидактикалық карталар түрінде болуы мүмкін. Оқытылатын пәндер мен құбылыстардың биологиялық мазмұнын білдіретін көрнекі құралдар негізгі оқу құралдары, ал әр түрлі құрылғылар, құралдар, техникалық жабдықтар көмекші болып табылады [2].

Биологияны оқытуда көрнекіліктерді қолданудың негізгі әдістерін ұсындым:

- ағылшын тілі және жаратылыстану пәндері, оның ішінде химия және биология пәндерін кіріктіре оқыту әдістері (CLIL әдісі);

- Блум таксономиясы негізінде оқыту нәтижелерін бағалау әдістері;

- Case-study әдісі арқылы креативті ойлауды дамыту.

Үлестірмелі таратылым материалдары биологиялық терминдерді және негізгі ұғымдарды ағылшын тілінде меңгеруге, үйренуге жол сілтейді.

Білім мен ғылымның үйлескен заманында қазіргі таңға сай оқытудың жаңа технологияларын ұсыну қажет. Сонымен қатар, үштілділік мәселесін ескере отырып, әрбір сабақты мұғалім жаңашылдықпен ағылшын тіліндегі биологиялық ұғымдарын, терминологияларын түсіндіре, ұғындыра отырып білім беру аясын кеңейту керек. Осы жағдайды қолға алатын болсақ, келешек мұғалімдеріміз талай белестерді бағындырары сөзсіз.

Инновацияның жаңаша әдіс түрлерінің бірі – практикалық және зертханалық сабақтарды қызықты етіп өткізуге арналған виртуалды зертханалық жұмыстар. Виртуалды зертханалық жұмыстар – компьютерлік 3D имитациялық жаттықтырушысы болып саналады. Бұл студенттердің түйсіктеріне әсер етіп, дамытушылық қабілеттерін арттырады. Виртуалды зертханалық жұмыстар – бұл түрлі құрал-жабдықтар мен қондырғылар қолданылатын шынайы зертханалық жұмыстардың компьютерде орындалатын бір түрі болып саналады. Сондықтанда жаңа технологияларды үйрене отырып,

білікті маман иесі болуы үшін университет оқытушыларынан білім алуға әрбір студент асығу қажет. Әрине, егер де оқытушы әрбір сабақты жаңашылдықпен, әртүрлі дидактикалық материалдарды қолдана отырып жүргізсе, студенттің қызығушылығы да арта түседі.

Білім берудің негізгі мақсаты – білім мазмұнын жанартумен қатар, білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын әр түрлі әдіс-тәсілдеріді қолдана отырып, белсенділігін арттыру мақсатында интерактивті тақтаны, қашықтықтан оқыту жүйесі – вебинар сабақтарын пайдаланып сабақ өткізудің көптеген мүмкіншіліктері бар.

Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Назарова Г.А. Биология пәні бойынша көрнекі құралдарды қолдан дайындау / Г.А. Назарова, А.И. Примбетова, М.К. Мырзабекова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2015. – № 7.1 (87.1). – С. 54-57.

2 Пономарева И.Н. Биологияны оқытудың жалпы әдістемесі: педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу-әдістемелік құрал / И.Н. Пономарев, В.П. Соломин, Г.Д. Сидельников. – М.: Академия, 2003. – 272 б.

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА
СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА
SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

ҒТАМР 82.13.37

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ МЕМЛЕКЕТ ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аманғалиева А.Ғ.

*III. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.*

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы бизнестің және оның заңдылықтарының жаңа бағытты қарастырылады. Тиімді әлеуметтік-экономикалық саясаттың заманауи шарттары стратегиялық даму мен адами капиталды жетілдіру қағидаттарына, мемлекет, кәсіпкерлер мен жеке тұлғалар арасындағы өзара іс-қимыл мен ынтымақтастық салаларын кеңейту тетігіне негізделеді. Бизнес пен мемлекеттің өркениетті қатынастары тиімді әлеуметтік-экономикалық саясатты қалыптастырудың, инновациялық белсенділікті арттырудың, саяси, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың маңызды және қажетті шарттарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: әлеумет, қоғам, мемлекет, бизнес, саясат, құқық.

Маңызды өмірлік қағидаттарды іске асыруға қолайлы жағдайлар жасау үшін кезең-кезеңімен әлеуметтік жаңғырту Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың жетекші бағдарына айналды. Әлеуметтік саясаттың басымдылықтары мемлекеттік-әлеуметтік реформаның кезеңдеріне сәйкес құрылуы керек, ал оны жүзеге асыру субъектілері оның нақты ұйымдастырушылық, әлеуметтік, құқықтық, қаржылық, мәдени-әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және басқа әдістерін белгілеуі керек.

Әлеуметтік саясаттың даулы рөлін ескеру қажет: біріншіден, ол әлеуметтік айырмашылықтарды теңестіруге әсер етеді, халықтың полярлы әлеуметтік топтары арасындағы қатынастарды үйлестіреді, әлеуметтік және саяси жүйедегі тәуекелдерді азайтады, бірақ екінші жағынан, ол тәуелді көңіл-күйді тудыруы мүмкін және халықтың бір бөлігінің жұмыс істеуге ынтыласының жоғалуына ықпал етеді. Сондықтан Қазақстанның заманауи әлеуметтік саясаты оның жекелеген бағдарларына жинақталмауы тиіс. Барлық негізгі бағыттар кешенді және жүйелі түрде мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларда көрініс табуы тиіс. Әлеуметтік мемлекет қызметінің сипатына, ішкі мазмұнына және құрылымына сәйкес орта және ұзақ мерзімді даму бағдарламалары келесі факторларды ескереді:

- стратегиялық әлеуметтік міндеттер мен мақсаттарды іріктеу, әлеуметтік және экономикалық басымдықтарды орналастыру;
- қоғамның барлық мүшелері үшін бірыңғай әлеуметтік кеңістікті нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету;
- әлеуметтік іс-шараларды қаржыландыруда мемлекетті қолдау және қорғау;
- бірыңғай әлеуметтік инфрақұрылым құру, білікті кадрлармен және әлеуметтік үлгідегі мемлекеттің институционалдық ортасы үшін қажетті сенімді ақпаратпен қамтамасыз ету.

Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында: «бүгінгі таңда әлеуметтік жаңғыртудың мақсаты мен мәні қоғамды жаңа индустриялық-инновациялық экономика жағдайындағы өмірге дайындаудан, Қазақстанның үдемелі экономикалық дамуы мен қоғамдық игіліктерді кеңінен қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы теңгерімді табудан, құқық пен әділеттілік қағидаттарына негізделген әлеуметтік қатынастарды бекітуден тұрады» деп атап өтті [1].

Әлеуметтік типтегі мемлекеттің қалыптасуы мен даму процестері әрқашан қолданыстағы экономикалық жүйенің, саяси және құқықтық құрылымның, моральдық нормалардың мәнін көрсететін және белгілі бір кезеңге сәйкес келетін бірқатар принциптерге негізделген. Қазақстан өзінің әлеуметтік-экономикалық саясатын нарықтық тетіктің дамуына сүйене отырып, мемлекеттің өз азаматтарына қамқорлығын көрсете отырып құрды. Бұл ретте нарықтың реттеуші рөліне деген сенім Мемлекет назарының шегінде қалып отыр. Мұның бәрі әлеуметтік дамуда, әсіресе жаңа әлеуметтік-экономикалық қатынастардың қалыптасуы кезінде бақыланбайтын салдарға әкелуі мүмкін жағдайларды болдырмауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлер арасындағы тығыз қарым-қатынассыз күрделі әлеуметтік, экономикалық мәселелерді шешуде елдің стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу мүмкін емес. Алайда, мұндай қатынастардың өзі де проблемалық аймақ болып көрінеді, өйткені бір жағынан мемлекеттің мақсаттары, екінші жағынан, бизнес-секторлар жиі ерекшеленеді және қарама-қайшы. Сондықтан олардың ортақ міндеті елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру үшін олардың әлеуетін жұмылдыруға ықпал ететін өзара іс-қимыл жасау қажеттілігін өзара түсіну болуға тиіс.

Кәсіпкерлік сектор бүгінде өз мүдделерінің мемлекет пен ел азаматтарының мүдделерімен ортақтығын сезінуге тиіс, өйткені ол қоғамның неғұрлым серпінді бөлігін білдіреді. Бизнес оның кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері Әлеуметтік және саяси тұрақтылыққа, тұрақты дамып келе жатқан экономикаға байланысты екенін түсінуі керек.

Бизнес, сөзсіз, мемлекеттік билікпен үнемі қарым-қатынас жасауға, бірлескен іс-әрекеттерді жүзеге асыруға мүдделі болуы керек. Қазақстанда қазірдің өзінде мұндай тәжірибе бар және кәсіпкерлер біртіндеп диалогтан бірлескен қызметті жүзеге асыруға және мемлекеттік даму бағдарламаларын

іске асыруға көшуде. Мемлекеттік және бизнес-ұйымдардың өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру үшін индикативтік жоспарлаудың үнемі түзетілетін жүйесін дамыту қажет.

Мемлекет пен бизнес өкілдері арасындағы өзара іс-қимылдың ашықтығын арттыру мақсатында нақты реформалар жүргізу кезеңінде әлеуметтік-экономикалық қатынастардың ауқымды ауқымын қамтитын мемлекеттік билік органдары мен кәсіпкерлердің құқықтарын, міндеттері мен жауапкершілік деңгейлерін дербестендіруге мүмкіндік беретін арнайы стандарттар әзірлеу қажет.

Қарым-қатынас механизмінің маңызды элементі-оларды ынталандыру. Ынталандырудың негізгі бағыттары:

- нарықтық қатынастардың ішкі және сыртқы қатысушылары туралы, инвестициялық жобалар туралы мәліметтерге еркін және тең қол жеткізуді қамтамасыз ететін, ұлттық және әлемдік нарықтағы жағдайлар туралы талдамалық ақпаратты пайдалануға мүмкіндік беретін дамыған ақпараттық инфрақұрылымды құру;

- жеке меншікті қорғау жөніндегі институтты, әсіресе жерге меншік туралы мәселелерде дамыту және жетілдіру;

- бизнес секторымен қарым-қатынаста қаржы-несиелік және сақтандыру механизмін жетілдіру;

- тікелей мемлекеттік инвестициялар саясатын жүзеге асыру және инновацияларды енгізуге мүмкіндігі бар және дайын кәсіпкерлерді көтермелеу. Сонымен қатар, қайта инвестицияланатын пайдаға салынатын салықты төмендетіп, осылайша кәсіпкерлердің жоғары технологиялық өнімдерге сұранысын ынталандыра отырып, амортизация нормасын арттыру қажет.

Тағы да айта кетейік, кәсіпкерлікке меншік құқығының кепілдігі үлкен сенімділікке ие болады. Меншік құқығының тұрақтылығы мен қорғалуы жағдайында бизнес өз қызметін дамыту бойынша перспективалық жоспарлар құруда және инвестициялауды жүзеге асыруда.

Экономикалық өсу үшін елеулі резервтердің тасымалдаушысы болып табылатын шағын және орта кәсіпкерлік үшін қолайлы даму жағдайларын жасауға ерекше назар аудару қажет. Бүгінгі таңда нарықта жаңа және тиімді кәсіпорындардың пайда болуы шынымен адал және еркін бәсекелестікке байланысты. Ал салауатты бәсекелестік жағдайлар жасау тиісті корпоративтік жауапкершілік пен мәдениетке, сондай-ақ бизнес ұйымдарының ішінде өзін-өзі реттеу тетігінің тиімділігіне байланысты. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарында 2,4 миллион қазақстандық жұмыс істейді. 2009 жылдан бастап 2013 жылға дейінгі кезеңде осы сектордың өнім көлемі 1,6 есе өсті және 8,3 миллиард теңгеден асты [2].

Тиімді салық жүйесі әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды ынталандырушысы болып табылады. Әдетте, жыл сайын Қазақстан Республикасының Салық кодексіне толықтырулар мен өзгерістер енгізіледі, сондықтан салық рәсімдерін регламенттеу процесін талқылауға ел үкіметі Міндетті түрде бизнес өкілдерін тартуы тиіс [3].

Табысты саралаудағы проблеманы шешу мемлекет пен кәсіпкерліктің бірлескен өзара іс-қимылының саласы болуға тиіс. Оны шешуге әлеуметтік қамсыздандыруды жақсарту, мемлекеттік секторда да, жеке секторда да жалақы деңгейін арттыру ықпал ететін болады. Жаңа технологиялар мен инновацияларды енгізу, бизнестің жаңа нысандарын жүргізу, корпорацияларды басқарудың жаңа схемалары, өндіріс пен жалақыны көлеңкелі сегменттен шығару, шетелдік, сонымен қатар отандық инвесторлар үшін қолайлы инвестициялық ахуал құру құралдар бола алады.

Өзара іс-қимылдың басым бағыты мемлекет пен бизнес арасындағы қатынастар ғана емес, сондай-ақ әртүрлі салалар мен ауқымдағы бизнес-құрылымдар арасындағы қатынастар да болуға тиіс. Кейбір компаниялардың функцияларының бір бөлігі басқаларына берілген кезде аутсорсингті қолдану орынды болып көрінеді. Мұндай алмасу осы процеске қатысатын барлық тараптардың шығындарын оңтайландыруға ықпал етеді. Біздің елде аутсорсинг әлі жеткілікті дамымаған, және, ең алдымен, аутсорсинг қызметтерін ұсынатын компанияларға белгілі бір сенімсіздік болғандықтан. Алайда аутсорсингтің жоқтығы туралы айту да дұрыс емес. Қазақстанда компьютерлік технологиялар саласында, адами ресурстарды басқару саласында, кадрлық және бухгалтерлік құжаттаманы жүргізуде аутсорсинг кеңінен таралуда [4].

Қазақстанда жүргізіліп жатқан маңызды реформа кең ауқымды әкімшілік реформа болып табылады. Басқа іс-шаралармен қатар оны іске асыру мемлекеттік басқару сапасын арттыруға ғана емес, мемлекеттік органдар мен қоғамның барлық құрылымдары, мемлекет пен қоғамның жекелеген мүшелері арасында сенімді қарым-қатынас орнатуға, кәсіпкерлік сектор мен мемлекет арасында үйлесімді өзара іс-қимыл жасауға ықпал етеді. Қазақстанның жаңа әкімшілік жүйесі мемлекеттік құқықтық реттеу мен экономикалық еркіндікті сақтау арасындағы тиімді арақатынасқа көмектесуі, мемлекеттің экономикалық өсуінің Қазақстан халқының гүлденуі мен әл-ауқатымен өзара байланысын қамтамасыз етуі, оның мүдделерін қорғауы, қоғамның әлеуметтік саласына инновациялар енгізуі тиіс. Қазақстанның әкімшілік реформасы қоғам дамуындағы негізгі санат бола отырып, мемлекеттік және жергілікті басқару органдары арасында биліктің нақты бөлінуін жүргізе отырып, Үкіметтің тиімділігі жоғары қызметіне қол жеткізуге ұмтылуға тиіс.

Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан лайықты еңбекті заңнамалық қолдауды қамтамасыз ете алды. Елде әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеудің жаңа моделі іске асырылуда, олар әлеуметтік-еңбекті қорғау әдістері мен экономикалық орындылықтың оңтайлы үйлесімін қамтамасыз етуге бағытталған. Әлеуметтік әріптестікті дамыту және жетілдіру үшін құқықтық және ұйымдастырушылық базис қалыптастырылды.

Әлеуметтік әріптестік тетігін жетілдірудегі негізгі бағыттар мынадай нысандарда ұсынылуы мүмкін:

– ең төменгі мемлекеттік әлеуметтік стандарттар мәселелері бойынша консультациялар және ең төменгі күнкөріс деңгейін айқындайтын әдістемені талқылау;

- тиісті салалардың (тау-кен металлургия өнеркәсібі, химия өндірісі және т. б.) қауіпті еңбек жағдайларына байланысты зиянды өндірістерге тартылған қызметкерлердің ең төменгі жалақы деңгейіне байланысты мәселелерді шешу.);
- әлеуметтік әріптестіктің барлық тараптарының зейнетақы аударымдары жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге қатысуы (ерікті зейнетақы аударымдарын міндетті зейнетақы жарналарын енгізуге ауыстыру мүмкіндігі);
- еңбекті қорғау мен кәсіби тәуекелдерді реттеу және басқару жүйелерін енгізу туралы заңнаманы; азаматтық қоғам институттарын дамыту жөніндегі заңнаманы және т. б. жақсарту бойынша ұсыныстар әзірлеу және енгізу.

Кәсіпкерлік сектор мен мемлекет арасындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестік сияқты өзара қарым-қатынастардың тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын қарастыра отырып, осы қатынастарды іске асыру тәжірибесіне қарамастан, олардың Қазақстанда дамуына кедергі келтіретін бірқатар проблемалар бар екенін атап өткен жөн. Концессиялардың артықшылықтары мен маңыздылығына қарамастан, біздің елімізде МЖӘ-нің ең көп таралған түрі, осы салада, әсіресе аймақтық деңгейде білікті мамандардың жетіспеушілігі, сондай-ақ практикада МЖӘ-нің барлық модельдерін толық іске асыруда заңнаманың дәрменсіздігі байқалады. Алайда, мемлекеттік-жекешелік әріптестікті қолдану аясын оның неғұрлым қарапайым және қолжетімді нысандарынан бастап біртіндеп кеңейту және институционалдық жүйені дамыту процесінде бірлескен жобаларды қаржыландыру мен келісудің неғұрлым күрделі схемаларына көшу қажет. Айта кетейік, біздің елімізде бұл бағыттағы жұмыстар қазірдің өзінде жүзеге асырылуда. Қазақстандық МЖӘ орталығы МЖӘ саласындағы әдіснамалық және заңнамалық базаны жақсарту бойынша ұсынымдар дайындаумен айналысады, Қазақстанда МЖӘ мәселелері бойынша білім беру-ақпараттық іс-шаралар өткізеді. Қазірдің өзінде әлеуметтік маңызы бар, бірақ оқу және медициналық мекемелерді, балабақшаларды, автожолдарды салу және пайдалану сияқты өзін-өзі ақтайтын жобалар үшін МЖӘ тетіктері енгізілуде. Жобасы қазірдің өзінде қарауға ұсынылған «мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Заңның қабылдануы Қазақстанда МЖӘ дамыту мәселелерін тиімді шешуге айналады.

Біздің республикамыздағы мемлекеттік-жиі серіктестіктің ерекшеліктерін зерттей отырып, біз кейбір тұжырымдар жасаймыз:

- нақты жобаны іске асыру процесінде оның сипаттамаларының немесе сыртқы жағдайларының өзгеруіне байланысты серіктестіктің шарттары мен нысанына әртүрлі инновацияларды қайта қарау және енгізу қажет;
- әріптестік келісімдерге қатысушылардың арасындағы сенім әріптесті таңдау рәсімінің ашықтығы, мемлекеттік конкурсты өткізу кезінде сыбайлас жемқорлықтың ең төменгі көріністері жағдайында ғана мүмкін болады;
- қазіргі жағдайда келісімшарттардың ерекше түрін жасау қажеттілігі туындайды: бір жағынан, олар әртүрлі заңдардың принциптерін қолдануға мүмкіндік береді, ал екінші жағынан, жоғары транзакциялық шығындарға әкелуі мүмкін шарттық қатынастардың икемділігі қажеттілігін ескереді;

– МЖӘ тетіктерін пайдаланудың қоғамдық маңызы айтарлықтай оң және теріс әсерлерге алып келеді, бұл әлеуметтік-саяси салдарларға әкеп соқтырады. Бұл жағдай мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің әрбір нақты жобасын белсенді ақпараттық және саяси қолдауды қажетті шарт етеді.

Мемлекеттік жеке кәсіпкерлік жобаларының пайда болу мүмкіндігіне назар аудару қажет. Өздеріңіз білетіндей, Мемлекеттік кәсіпкерлік жеке бизнесті тартпайтын немесе үлкен инвестициялар мен тәуекелдерді қажет ететін салаларда жұмыс істейді. Мемлекеттік кәсіпкерлік ел азаматтарына түрлі әлеуметтік салаларда жеңілдіктер бере отырып, өмірлік маңызы бар ғылымды қажетсінетін және капиталды қажетсінетін салаларға көмектесе отырып, сол арқылы елдің әлемдік кеңістікте нығаюына және ғылыми-техникалық прогресс пен экономикалық өсу қарқынын жеделдетуге ықпал етеді. Кәсіпкерлік секторды әлеуметтік жобаларды бірлесіп жүзеге асыруға тарта отырып, мемлекет оның құқықтық қолдауына, бизнес үшін қосымша преференциялар жасауға және оның әлеуметтік жауапты мінез-құлқын дамытуға жәрдемдесетін болады. Өз кезегінде, Бизнес өзінің тікелей мақсатына – пайда табуға тырысады, сондықтан процесті тездету үшін ол тиімді әдістер мен іс – шаралар схемаларын қолдана бастайды. Осылайша, мемлекет пен бизнестің мұндай өзара іс-қимылы қоғамның әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуде пәрменді тетік болуы мүмкін.

Қазіргі жаһандану мен қоғамды интернационалдандыру жағдайында мемлекет пен кәсіпкерліктің өзара іс-қимыл жолдары тиімділігінің маңызы артып келеді. Сондықтан Еуразиялық экономикалық одақ құру туралы қол қойылған шарт, бір жағынан, Қазақстанның Еуразиялық кеңістіктегі геоэкономикалық және саяси мүмкіндіктерінің кеңеюінің көрсеткіші болып табылады, екінші жағынан, мемлекеттік билік органдары, бизнес пен ел ішіндегі азаматтық қоғам өкілдері арасында неғұрлым тығыз ынтымақтастық пен өзара іс-қимыл жасау қажеттігін айғақтайды. Сарапшылардың болжамы бойынша БЭЖ құру шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға ерекше әсер етеді. 2030 жылға қарай БЭЖ-ке кіргеннен кейін мемлекетіміз ЖІӨ-нің 25%-ға өсуіне қол жеткізеді, жаңа жұмыс орындары құрылады, инвестициялық ахуал жақсарады, сыртқы сауданың өсуі неғұрлым жоғары талаптар есебінен өнім сапасын жақсартуға ықпал етеді, шикізаттық емес сектор, адами капитал және қызметтер нарығы белсенді дамиды.

Осылайша, реалийлер қазіргі заманғы әлеуметтік мемлекеттің қазақстандық моделінің табысты жұмыс істеуі дамыған Мемлекеттік басқару жүйесімен және азаматтық қоғам институттарымен үйлесетін жоғары дамыған, тиімді, әлеуметтік бағдарланған экономика негізінде ғана мүмкін болатындығын көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанды әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» (Н.Ә. Назарбаевтың 10.07.2012 жылғы мақаласы).

2 «ҚазМұнайГаз»: стратегиялық басымдықтар арнасында / / 2014 жылғы 19 сәуірдегі «Казахстанская правда» газеті.

3 10.06.2014 жылғы жағдай бойынша «салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» ҚР Кодексі.

4 «Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту жөніндегі 2011 – 2015 жылдарға арналған бағдарламаны бекіту және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 14 сәуірдегі № 302 қаулысына толықтыру енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 29 маусымдағы № 731 Қаулысы.

ГРНТИ 87.01.45

ЭКОТУРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ – КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО БРЕНДА

Оразтаев К.А.

Учитель, Средняя школа №33 им. М.Ауезова, г. Тараз

В статье рассмотрены основы и перспективы развития экологического туризма. Выделяются особенности создания национального бренда в развитии экологического туризма в Казахстане. Определены целенаправленность экологического туризма в природоохранном аспекте.

Ключевые слова: экотуризм, перспектива, туризм, бренд.

Одним из перспективных направлений развития туристской отрасли в Казахстане становится экологический туризм. Количество туристов, проявляющих интерес к заповедным зонам Казахстана, растет, получают развитие новые формы организованного туризма: велосипедный, конный, водный.

Необходимость развития экологического туризма в Республике Казахстан обусловлена не только экономическими факторами – созданием новых рабочих

мест, развитием местных сообществ в отдаленных регионах, но и социальным заказом – потребностями населения в более целостном, системном подходе к проблемам охраны здоровья и использования свободного времени. По данным экспертов Всемирной туристской организации, экологический туризм за последние десять лет становится наиболее популярным и является одним из инструментов устойчивого развития любого государства.

Как показали итоги исследований туристского потенциала, Казахстан имеет большие возможности для развития экологического туризма. Его основу составляют уникальные природные условия и ландшафты в центре Евразии, многочисленные природные, исторические памятники, культурное и этническое наследие народов, населявших территорию Казахстана в различные исторические периоды.

Тем временем, понятие «национальный бренд» определяется, как социально-культурный элемент, являющийся основным капиталом государства – узнаваемой совокупностью ассоциаций. Данный капитал, по мнению С.Анхольта, выступает как стратегический подход к развитию государственного преимущества и видения того, куда страна может двигаться.

То есть экологический туризм, как одобряемое обществом явление, может стимулировать укрепление положительного имиджа страны в мировом сообществе.

Если рассматривать перспективы развития экотуризма в Республике Казахстан, то можно отметить его высокую перспективность, которую обеспечивают природные объекты, расположенные во всех регионах страны. Однако, при работе над брендом, стоит отметить те регионы, которые уже имеют определенную степень узнаваемости.

Отмечая популярность тех или иных зон Казахстана на данном этапе развития внутреннего и внешнего туризма, в качестве особо привлекательных мест для путешествий можно отметить: Алматинскую область – в южном регионе, Алтай – в восточной части страны, Мангыстаускую область – на западе, объекты Центрально-Казахстанского мелкосопочника, а также Коргалжинский заповедник.

Причины, по которым данные районы являются перспективными для создания бренда кроются в их отличительных характеристиках.

Алматинская область дает возможность увидеть различные ландшафты, в виде хвойных лесов, гор, ледников, озер, каньонов, долин рек.

Что примечательно, инфраструктура Алматинской области развита лучше, чем в других регионах, а это дает туристам совершать путешествия в более комфортной обстановке, обращаясь к услугам гида, используя палатки и велосипеды.

Плато Устюрт в Мангыстауской области можно отнести к уникальным творениям природы. Схожесть его ландшафта с марсианскими пейзажами можно использовать для создания прямых ассоциаций, которые можно будет использовать в процессе продвижения. Локация позволяет заняться экстремальным экотуризмом, поскольку местность является дикой, а редкое

расположение населенных пунктов не дает возможности нерационально использовать подготовленные ресурсы.

Каркаралинск, Боровое и Баянаул – самые известные объекты мелкосопочника. На данный момент вышеперечисленные горы являются популярными маршрутами для любителей внутреннего туризма. Климат, высота и слоистость гор, обилие озер и дикий лес создают возможность для организации экологического отдыха, к примеру, комфортного кемпинга, без особых усилий. Преимуществом данной местности служит его доступность и отсутствие зависимости от времени года.

Уникальные явления также могут претендовать на создание прямых ассоциаций с регионом и определение такового в качестве бренда. Именно эта причина является ключевой для рассмотрения Коргалжинского заповедника в роли перспективного региона. Фламинго, проживающие на территории заповедника, составляют большую ценность не только для орнитологов, но и для всех тех, кто проявляет интерес к необычным явлениям. По той причине, что таковых людей априори большинство, можно сказать, что редкие птицы – подходящий для привлечения внимания объект. Помимо всего прочего, фламинго, проживая в охраняемой природной зоне, напоминают о проблемах, связанных с экологией и популяцией животных, что в свою очередь благотворно влияет на саму идею экотуризма.

Для активного продвижения идеи экотуризма, распространения, принятия и ее популяризации, требуется работа со стороны государства, направленная на воспитание населения посредством пояснения позитивных сторон явления.

Экологический туризм можно отнести к эффективному способу создания национального бренда для Казахстана по причинам:

1. Уникальности, неповторимости и узнаваемости природного ландшафта.
2. Предпосылок развития туризма как явления в целом в виде законов и направления политики государства.
3. Большого количества подходящих объектов для данного вида туризма.
4. Экологическое состояние природных объектов.
5. Рациональная организация отдыха.

Вышеперечисленные качества являются положительными и привлекательными для иностранных туристов, благоприятно влияют на общее состояние экологии в стране и создают позитивный имидж государству.

Экотуризм сегодня – это не только отдых. Различают научный и познавательный экологический туризм, а также рекреационный экотуризм. Экологический туризм должен быть:

- обращенным к природе и основанным на использовании преимущественно природных ресурсов;
- не наносящим ущерба природной среде нашего обитания;
- нацеленным на экологическое образование и просвещение;
- заботящимся о сохранении местной социокультурной среды;

– экономически эффективным и обеспечивающим устойчивое развитие тех районов, где он осуществляется.

Целевая направленность туризма обширна и разнообразна. В общем виде ее можно прокомментировать как сочетание рекреационно-познавательного и природоохранного компонентов путешествия, совершаемого по заповедным местам.

Если конкретизировать эту общую цель, то из нее следует ряд взаимосвязанных задач:

- постоянно, систематически и целенаправленно культивировать критерий равновесия окружающей нас природной среды;
- гармонизировать отношения между экологией, обществом и экономикой;
- ориентировать турорганизации на сохранение и приумножение потребительской стоимости природной среды за счет выделения части туристских доходов на решение связанных с этим задач;
- подчинять кратковременные интересы получения прибыли от туризма долгосрочным интересам сохранения природы для будущих поколений, а также для дальнейшего развития туризма;
- формировать у туристов чувство личной ответственности за состояние природы и ее будущее, утверждая в их сознании принадлежность к ней в качестве ее органической части;
- не наносить ущерба природной среде и не подрывать ее экологическую устойчивость;
- принимать посильное участие в решении местных экологических проблем;
- использовать рекреационные возможности мест посещения туристами;
- использовать рыночные механизмы формирования экологического мировоззрения населения;
- демонстрировать красоту, величие природы, ее значимость и ценность.

Эти и другие цели четко фиксируют общественно значимую пользу от экологического туризма. Ведь природа – это достояние общества и ее величайшая ценность.

Экологический туризм относится к группе видов природно-ориентированного туризма. По этому определяющему критерию экотуризма отличается от таких его групп как туризм деловой или конгрессный, образовательный туризм и др.

Южный Казахстан находится в Центральной Евразии, благодаря чему обладает континентальным климатом, – лето сухое и жаркое, а зимы холодные, снежные.

Основные цели развития экологического туризма в Казахстане, в частности в Южном, следующие:

1. Сформировать и развить природно-хозяйственный сектор.
2. Снизить отрицательное воздействие на экосистему.
3. Развить инфраструктуру области.

4. Восстановить разрушенные природные комплексы.
5. Организовать экологическое просвещение населения.
6. Улучшить социально-экономическое развитие региона за счет туризма.
7. Рационально использовать ресурсы области.
8. Стимулировать местное население к охране природных и культурных объектов.

Достичь их можно только совместными усилиями. Значимое то что, экологический туризм как целеустремленное путешествие в естественные области, чтобы понять культуру и окружающую среду; забота о неизменности и целостности экосистемы; производство экономических возможностей, которые делают сохранение природных ресурсов выгодным для местных жителей [5].

Таким образом, создание пространства для экологического туризма подразумевает не только определенный ландшафт, но и интерес различных сторон, в том числе государства, местных жителей, представителей коммерческих и социальных организаций, участников бизнес структуры. Важно задать нужное направление развития для каждого сегмента, то есть обеспечить защиту природы, увеличить качество образования, популяризировать национальную культуру, стимулировать рост доходов, тем самым увеличив потенциал региона.

Литература

- 1 Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы. Актуальные проблемы туризма. – М. 1999.
- 2 Сергеева Т.К. Экологический туризм: Учебник. – М. 2010.
- 3 Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004.
- 4 Ердавлетов С.Р. География туризма в Казахстане. Алматы, 2000.
- 5 Байжанова Ш. Природные ресурсы экологического туризма в Казахстане, 2007.
- 6 Туризм плюс экология // Еженедельная республиканская общественно-политическая газета Республика-kz, www.elmedia.kz.

ГРНТИ 82.17.25

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ОРГАНИЗАЦИИ

Усен Д.Ш.

Магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Жансеитова Г.С.

К.э.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Последнее десятилетие принесло лавину изменений в HR-индустрии и HR-программном обеспечении, в частности. Расцвет искусственного интеллекта. Рост гигномики (экономики свободного заработка). Растущая потребность к большему разнообразию. Поскольку мы переворачиваем страницу в 2020 год и новое десятилетие, будет уместно заглянуть вперед, чтобы увидеть, какие тенденции в области управления человеческими ресурсами будут продолжать стимулировать трансформацию и какие новые тенденции появятся, чтобы сформировать будущее работы.

Ключевое слово: HR-индустрии, HR-программа, искусственный интеллект, гигномика.

Цифровые инновации и дигитализация не являются чем-то новым. Но, возможно, новым является то, что компании делают упор на цифровую трансформацию HR. Брайан Кропп из ведущей в мире исследовательской и консалтинговой компании Gartner, указывает на эту актуальность, когда говорит о главной задаче, стоящей перед HR-лидерами:

«В недавнем опросе две трети бизнес-лидеров сказали нам, что если их компания не будет более дигитализированной к 2020 году, она больше не будет конкурентоспособной... мы обнаружили, что 88% старших HR-менеджеров считают, что им нужно инвестировать в три или более технологий в течение следующих двух лет».

Компании, которые не трансформируются, рано или поздно останутся позади тех, кто это делает. В то время как это относится к разработке стратегии цифровой трансформации, которая будет придерживаться, она также выходит за рамки технологии для решения проблем, ориентированных на людей.

Понимание отраслевых сдвигов имеет решающее значение для того, чтобы идти в ногу с быстрым развитием событий. В связи с этим, ниже приведены новые тенденции в управлении человеческими ресурсами на предприятии:

1. Автоматизация через AI (Искусственный Интеллект) и RPA (Роботизированная Автоматизация Процессов).

Влияние искусственного интеллекта не должно вызывать удивления – это было горячей темой на протяжении нескольких лет, регулярно появляясь в прогнозах о будущих кадровых тенденциях. Тем не менее, мы все еще ожидаем, что он будет играть важную роль в управлении персоналом в 2020 году. Одним из преимуществ ИИ является оптимизация избыточных, трудоемких задач. «Наше новое исследование показывает, что инструменты искусственного интеллекта лучше, чем люди в анализе опросов сотрудников», – говорит Бен Юбэнкс, аналитик HR-индустрии.

Вместо того, чтобы полагаться на специалиста по кадрам, который заполняет сотни резюме и сопроводительных писем или собирает и анализирует данные опросов, предприятия могут использовать систему искусственного интеллекта для быстрого выполнения задачи. Еще одним преимуществом использования ИИ для таких задач является устранение человеческой предвзятости или ошибок в процессе оценки кандидатов. Тем не менее несмотря на то, что идея непредвзятого найма хороша в теории, она имеет свои недостатки и была предметом многих споров. ИМВ указывает, что плохие данные могут привести к встроенному смещению, по существу, программируя алгоритмы с человеческим смещением, даже если это непреднамеренно. Это увековечивает проблему и делает ее труднее заметить заранее. Несмотря на недостатки, инструменты ИИ обладают способностью поддерживать отбор, основанный на заслугах, который устраняет сознательную или бессознательную предвзятость. С помощью ИИ отделы кадров могут получить точный анализ сотрудников от подачи заявки до непрерывного анализа эффективности работы.

Роботизированная автоматизация процессов (RPA) – это цепочка, которая включает в себя роботизированные навыки, такие как чат-боты, обработка естественного языка (NPL) и машинное обучение, а также ИИ. Он может ускорить обмен данными и повысить производительность, предоставляя доступ к нужным данным в нужное время. Если смотреть на будущие тенденции в области управления человеческими ресурсами, чат-боты, безусловно, являются лидером. Многие поставщики уже включают чат-ботов в свои HR-системы, чтобы обеспечить ответы на запросы сотрудников, и Chatbot News Daily прогнозирует, что HR-чат-боты будут внедрены более чем в 50% компаний к 2022 году. В статье Forbes Джереми Нанн, который имеет докторскую степень в области информационных технологий, говорит, что распространенные запросы для чат-ботов включают «вопросы, связанные с оплатой, отпусками, социальными пособиями и их [сотрудников] общими правами.» Наличие чат-бота для ответов на простые вопросы облегчает нагрузку на отделы кадров.

2. Опыт Сотрудников.

Эпоха цифровизации умело переместила концентрацию с вовлеченности сотрудника на его опыт работы на рабочем месте. Опыт сотрудников стал третьей по значимости ключевой инициативой среди HR-лидеров в 2019 году,

по данным Gartner. В интервью с HR-технологом на выставке UNLEASH Paris 2019 Франсуа Борнибус, президент Lenovo, объяснил, где компаниям нужно сконцентрировать свои усилия:

«Поставьте системы, инструменты и процессы на место, которое улучшает, а не ограничивает их [сотрудников] ежедневные задачи и график, но помимо инструментов самое важное – это ценность отношений и уважение к вашим людям. Ваш сотрудник – это ваш первый клиент.»

Стремление к расширению опыта сотрудников привело к тому, что компании стали новым брендом, а сотрудники – новыми потребителями. Эта смена ролей приведет к тому, что организации будут вкладывать больше мыслей и ресурсов в брендинг и удовлетворение потребностей сотрудников.

3. Обратная связь производительности в реальном времени.

В современном быстро меняющемся мире традиционный цикл анализа эффективности устарел. Благодаря таким инструментам, как импульсные опросы и каналы обратной связи в режиме реального времени, менеджерам больше не нужно планировать трудоемкие встречи или оценивать производительность только один раз в год.

С помощью решений HRMS (Программное обеспечение для управления человеческими ресурсами) сотрудники могут получать регулярную и последовательную обратную связь. Помимо логистических преимуществ, обратная связь в режиме реального времени «предоставляет менеджерам широкие возможности для содержательных и перспективных бесед о личном и профессиональном развитии с сотрудником, что приводит к лучшему взаимодействию и повышению производительности», – объясняет Сушман Бисвас для интервью с HR-технологом.

4. Новый способ работы.

Одной из наиболее распространенных HR тенденций является переход от традиционной модели работы к более гибкой и ориентированной на работника. Эта новая структура состоит из двух основных тенденций:

а. Гиганомика.

Согласно данным «Делойта», миллениалы и поколение Z особенно открыты для работы в экономике свободного заработка, главным образом для получения дополнительного дохода, получения большего контроля над рабочим временем и достижения здорового баланса между работой и жизнью.

б. Дистанционная работа.

Еще одна тенденция – растущая популярность и признание удаленной работы. Многие компании предлагают гибкие дни работы из дома в качестве привилегий. Это невозможно для некоторых должностей и компаний, но предложение вариантов удаленной работы дает много преимуществ, включая более высокую производительность и повышенную удовлетворенность сотрудников.

5. Виртуальная (VR) и дополненная реальность (AR).

Как VR, так и дополненная реальность (AR) набирают обороты в качестве жизнеспособных инструментов в инструментарии HR-специалиста. Они

помогают интерфейсным процессам, таким как рекрутинг и адаптация, с многочисленными приложениями:

- настройка имитационной среды, которая проверяет профессиональные навыки кандидата;
- прохождение виртуального тура по вашему офисному пространству;
- использование виртуальной реальности для поддержки рекрутинговых усилий.

Преимущества виртуальных сред для корпоративного обучения включают в себя гораздо более высокую экономическую эффективность и лучшую безопасность для таких высоко рискованных отраслей, как строительство. Частично или полностью виртуальные среды могут сочетать реальные задачи с виртуальными инструкциями. Это позволяет сотрудникам просматривать учебные подсказки, когда они занимаются практическими действиями. Это облегчает процесс подбора персонала, так как кандидаты смогут проанализировать, каково им будет работать в конкретной компании. Хотя VR и AR еще не получили широкого распространения, значительные последствия для рекрутинга и обучения на рабочем месте делают их одним из главных трендов HR-технологий, на которые следует обратить внимание в течение следующих нескольких лет.

6. Увеличение использования данных и аналитических инструментов.

В настоящее время решающим фактором управления и распознавания конкурентных ситуаций, связанных с жизненным циклом бизнеса, является возможность сбора, обработки и анализа больших данных. Чтобы получить растущее конкурентное преимущество, компании должны использовать аналитику для получения информации о тенденциях развития рабочей силы и участвовать в достижении более точного подбора персонала, стимулов к производительности и компенсаций для организации меняющихся интересов и целей сотрудников. Прогностические алгоритмы используются и применяются для принятия решений о найме рабочей силы и управлении ею. При этом производительность может быть увеличена, а оборот может быть уменьшен, что рассматривается как большой выигрыш.

Программное обеспечение является связующим звеном многих HR-трендов на будущее. В то время как технологические достижения являются неотъемлемой частью любого бизнес-процесса, человеческие ресурсы – это область, которая приносит пользу быстро и последовательно. Способность передать ответственность за поиск и обработку огромных хранилищ данных, а затем представить правильную информацию является ценным активом, который может сэкономить время и ресурсы HR.

Искусственный интеллект, виртуальная реальность, биометрический мониторинг и другие тенденции HR-технологий становятся все менее футуристичными и все более обоснованными в реальности. Наряду с этими технологическими инновациями повышенное внимание уделяется кадровому аспекту HR – опыту работы сотрудника в компании, лучшим способам проведения проверок эффективности и новым привычкам работы. Эта смесь

технологий и человека формирует захватывающий мир, созревший с потенциалом для тех, кто готов инвестировать.

Следование последним тенденциям управления человеческими ресурсами поможет организации процветать среди других конкурентоспособных отраслей. Помимо следования этой тенденции, крайне важно, чтобы время от времени происходили значительные изменения в методе управления человеческими ресурсами. Современные методики будут не только полезны, но и будут менее напряженными. Это помогает в отборе талантливой рабочей силы для бизнеса. Простое следование значительным тенденциям управления персоналом поможет организации сохранить свое влияние в отрасли.

Литература

1. <https://www.gartner.com/en/human-resources/trends/raconteur-digitalization-article>
2. Tom Haak: 10 inspiring HR Trends for 2019, November 26, 2018
3. Jeanne Meister: The Future Of Work: The Intersection Of Artificial Intelligence And Human Resources, 2017
4. Thomas Dorynek: Artificial Intelligence trends become today's HR realities, 2017

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ, ӘСКЕРИ ІС ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ, ВОЕННОЕ ДЕЛО И
БЕЗОПАСНОСТЬ

LAW ENFORCEMENT, MILITARY AND SECURITY

ГРНТИ 10.77.91

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА О ФАКУЛЬТАТИВНЫХ ПРИЗНАКАХ СУБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Байжанова К.У.

К.ю.н., ассоциированный профессор, г. Алматы

Нурмаханова Ж.М., Рыскулбекова Б.Р.

Старшие преподаватели, магистры, КазНАИУ, г. Алматы

В данной статье рассматриваются вопросы теории уголовного права о факультативных признаках субъективной стороны уголовного правонарушения. Указанная тема, хотя и является одной из самых разносторонне изученных, с развитием казахстанского уголовного законодательства некоторые нюансы требуют детального теоретического изучения, особенно такие вопросы как субъект, признаки специального субъекта и др.

Ключевые слова: объективная сторона, состав уголовного правонарушения, вина, мотив, вменяемость, объект, субъект и субъективная сторона.

Если говорить о факультативных признаках субъективной стороны преступления, к признакам, образующим субъективную сторону преступления относятся вина, мотив, цель преступления, а также эмоциональное состояние лица в момент совершения преступления.

Мотив (от лат. moveo – двигаю) – побуждения, побудительная причина преступного поведения. Преступление (в психологическом плане) есть частный вид деятельности человека. В психологии под мотивом понимаются факторы активности личности, движущая сила, лежащая в основе человеческого поведения. Изучение субъективной стороны преступления свидетельствует о том, что обстоятельства, в которых оказывается лицо, совершающее преступление, по-разному действует на него. В одних случаях они побуждают в нем ту или иную потребность как стимул к действию, в других – заглушают эту внутреннюю потребность, вызывая преступное поведение посредством иных факторов. В принципе мотивы преступлений можно свести к трем их психологическим разновидностям: потребностям, эмоциям (чувствам) и интересу.

Например, мотив потребность отчетливо проявляется в половых преступлениях (при изнасиловании). Мотив в качестве эмоций (чувств) характерен для многих преступлений против личности (например, убийств из ревности). Интерес нередко выступает мотивом преступлений, совершаемых несовершеннолетними, например, в кражах мотивом может выступать стремление подростка к коллекционированию монет. Мотив это побуждения лица, совершающего преступление. Для того чтобы мотив реально вызвал деятельность, нужна постановка определенной соответствующей мотиву цели (по утверждению Н.С. Таганцева, «мотив и цель – это два коррелятивных понятия»). Между мотивом и целью всегда есть внутренняя взаимосвязь.

Цель преступления в отличии от мотива – это тот преступный результат, которого стремится достигнуть лицо, совершающее преступление. Именно цель превращает таящиеся внутри психики влечения, чувства в движущие мотивы. От цели зависит и вид деятельности, ее способ, средства. Таким образом, хотя мотив и цель являются самостоятельными понятиями, их надо отличать друг от друга, мотив – это побуждения, а цель – желаемый результат преступной деятельности. Например, мотивом убийства при разбое является корысть, а целью – лишение жизни потерпевшего.

В отдельных случаях эмоциональное состояние лица, совершающего преступление (например, состояние аффекта, т.е. внезапно возникшего сильного душевного волнения), приобретает самостоятельное уголовно – правовое значение (например, в ст.ст. 99 и 101). Уголовный кодекс считает менее опасным преступление, совершенное под влиянием аффекта. В психологии аффектами называются сильные, быстро протекающие кратковременные психические состояния (аффекты отчаяния, ярости, ужаса). При этом сознание и способность мыслить суживаются.

Уголовно-правовое значение признаков субъективной стороны неодинаково. Вина в форме умысла или неосторожности является обязательным признаком всякого преступления. Без вины нет уголовной ответственности, какими бы тяжелыми ни были последствия общественно опасного деяния. Факультативные признаки – мотив, цель и эмоции – становятся обязательными лишь при условии, что законодатель включает их в таком качестве в конструкцию данного состава преступления. Например, в диверсии обязательным признаком субъективной стороны является цель – подрыв безопасности и обороноспособности Республики Казахстан (ст. 184 УК РК). В остальных случаях они могут выступать признаками квалифицированного состава либо учитываться при индивидуализации наказания как обстоятельство, смягчающее или отягчающее ответственность (ст.ст. 53, 54 УК РК).

Помимо значения для уголовной ответственности мотив преступления имеет важное доказательственное значение по уголовному делу. Так выдающийся русский В.Д. Спасович в своей защитительной речи по одному уголовному делу образно говорил, что уголовное дело без установления мотива

преступления «точно статуя без головы, или без рук, или без туловища», что «мотив все равно, что улика, клетка и сердце состава преступления.

В связи с этим необходимость установления мотива закреплена и в уголовно- процессуальном законодательстве. Мотив включен в круг обстоятельств, подлежащих доказыванию по каждому уголовному делу, независимо от того, входит ли этот признак в состав соответствующего преступления или нет. Мотив преступления всегда входит в предмет доказывания. Он должен быть установлен по каждому уголовному делу, так как без этого невозможно правильно решить не только вопрос о квалификации преступления, но и об индивидуализации наказания виновному.

С учетом сказанного можно дать следующее определение: субъективная сторона – это элемент состава преступления, дающий представление о внутренних психических процессах, происходящих в сознании и воле лица, совершающего преступление, характеризующийся конкретной формой вины, мотивом, целью и эмоциями.

Правовое значение субъективной стороны состоит в том, что она позволяет:

- 1) установить основания для привлечения к уголовной ответственности;
- 2) обеспечивает точную квалификацию преступления;
- 3) дает возможность разграничить смежные составы преступлений, сходные по объекту и объективной стороне;
- 4) влияет на установление степени общественной опасности деяния и, как следствие, на индивидуализацию уголовного наказания.

Все это, в свою очередь, способствует осуществлению принципов законности, справедливости, гуманизма и вины, прямо зафиксированных в уголовном законе.

Как уже говорилось выше, субъективную сторону преступления составляют признаки, характеризующие психическое отношение виновного к своим действиям и наступившей смерти потерпевшего.

Вина определяется как психическое отношение лица к совершаемому им общественно опасному деянию и его последствиям. Сущность вины – общественное качество. Она характеризуется негативной оценкой поведения лица, которое совершило преступление, и негативным отношением виновного лица к общественным ценностям, благам – объектам криминально-правовой охраны. Содержание вины – это отображение в сознании лица объективных признаков состава преступления, конкретных особенностей определенного преступления с его деталями, количественными и качественными подробностями.

Существует две формы вины – умысел и неосторожность.

Умысел делится на прямой и косвенный (эвентуальный), а неосторожность – на самонадеянность и небрежность.

Форма вины определяет квалификацию преступления, если законодатель дифференцирует криминальную ответственность за совершение общ опасных деяний, сходных по объективным признакам, но различающихся по форме

вины. Так, форма вины служит разграничительным критерием квалификации убийства, причинения тяжкого и менее тяжкого телесного повреждения, уничтожения или повреждения имущества.

Во многих случаях форма вины служит основанием законодательной дифференциации криминальной ответственности: одно и то же деяние карается значительно строже при умышленном совершении, чем при неосторожной вине.

Преступление признается совершенным умышленно, когда лицо, его совершившее, осознавало общественно опасный характер своего деяния, предвидело его общественно опасные последствия, желало их или сознательно допускало их наступление.

Закон выделяет два элемента умысла:

- интеллектуальный – осознание лицом общественной опасности деяния и предвидение его общественно опасных последствий;
- волевой – желание или сознательное допущение наступления общественно опасных последствий.

Комбинация интеллектуального и волевого элементов умысла образуют два его вида:

- умысел прямой (осознает, предвидит, желает);
- умысел косвенный (осознает, предвидит, допускает (не желает)).

По моменту возникновения преступного намерения умысел подразделяется на:

- заранее обдуманный – намерение совершить преступление осуществляется через более или менее значительный промежуток времени после его возникновения;
- внезапно возникший – такой, кот реализуется в преступление сразу же или через незначительный промежуток времени после его возникновения; он может быть простым или аффектированным:

а) простой – при котором намерение совершить преступление возникло у виновного в нормальном психическом состоянии и было реализовано сразу же или через незначительный промежуток времени после возникновения;

б) аффектированный умысел характеризует не столько момент, сколько психологический механизм возникновения намерения совершить преступление.

Преступление считается совершенным по неосторожности, когда лицо его совершившее осознавало возможность наступления общественно опасных последствий своего деяния, но легкомысленно рассчитывало на их предотвращение или не предвидело возможности наступления таких последствий, хотя должно было и могло их предвидеть.

Неосторожность имеет два вида: преступная самонадеянность; преступная небрежность.

Самонадеянность характеризуется тем, что лицо, которое совершает преступление, предвидит наступление общественно опасных последствий своего деяния, но легкомысленно рассчитывает на их предотвращение.

Небрежность – такое психическое отношение лица к совершенному, при котором оно не предвидело наступления общественно опасных последствий своего деяния, но должно было и могло их предвидеть.

Правильное установление субъективной стороны преступления – форм вины, мотивов и целей совершения преступления – имеет большое значение; позволяет отграничить преступное поведение от непроступного, точно квалифицировать преступления, ограничивать друг от друга сходные по объективной стороне составы преступления. Определять степень опасности лица, совершившего преступное деяние и индивидуализировать наказание.

Признаки субъективной стороны по-разному раскрываются в уголовном законе.

Эти признаки в одних случаях прямо указываются в самом тексте закона. Например, в статье 106 УК РК содержится прямое наказание на умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, в статье 202 УК РК уничтожение или повреждение чужого имущества, причинившее крупный ущерб, характеризуется как неосторожное. В статье 369 УК РК в качестве необходимого признака служебного подлога названы – корыстная или иная личная заинтересованность.

Однако во многих случаях признаки, характеризующие субъективную сторону преступления, непосредственно в законе не раскрываются. В таких случаях соответствующие признаки устанавливаются на основе анализа объективных признаков деяния при помощи различных приемов толкования. Например, при определении состава кражи (статья 188 УК РК) закон говорит о тайном похищении чужого имущества. Из характера этого деяния вытекает, что оно совершается только умышленно, с корыстной целью.

Литература

- 1 Уголовный Кодекс РК. – Алматы, 2021 г.
- 2 Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая. Т.1, Тула. 2001. С. 239.
- 3 Судебные речи известных русских юристов. Сборник. Изд. 3-е. М., 1958. С. 628-629.
- 4 Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков.- 1986. С. 84.

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ
ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИЕ НАУКИ
BRANCHES OF ART CRITICISM

ГРНТИ 18.49.45

РАЗВИТИЕ ЖАНРА ВАЛЬСА В ТВОРЧЕСТВЕ ВЫДАЮЩИХСЯ КОМПОЗИТОРОВ

Косенко Л.В.

Преподаватель, Музыкальный колледж им. Курмангазы, г. Уральск

Целью данной работы является популяризация музыкального искусства, популяризация жанра вальса от начала его возникновения в творчестве А.Н.Грибоедова, польского композитора Ф. Шопена, от развития жанра вальса в творчестве основоположника русской классической музыки М.И. Глинки, П.И.Чайковского, а также развитие жанра вальса в творчестве выдающихся композиторов Казахстана Латыфа Хамиди и короля вальса Шамши Калдаякова.

Ключевые слова: жанр вальса, творчество известных композиторов, характерные черты.

*Лишь только Вальс нам дарит этот миг.
И только он сейчас нас вдохновляет.
Листая время, как страницы книг,
Забывтым чувством снова опьяняет.*

Да, меняют поколения, люди, времена, но неизменным остается наша страстная любовь к этому удивительно – поэтичному жанру, вечному символу романтизма – жанру Вальса. Тема Вальса неисчерпаема и это явление в истории мировой музыкальной культуры – явление уникальное.

Как музыкальный жанр он прожил богатую событиями жизнь. Сотни композиторов обращали свои взоры к этому жанру. Написано их много, десятки тысяч, может быть, даже миллион; никто и нигде этого не подсчитал. Но начало истории вальса положил Александр Грибоедов. В историю культуры А. Грибоедов вошёл не только как блестящий дипломат, драматург и поэт, но и как талантливый композитор, написавший первый вальс. К великому сожалению большинство произведений безвозвратно утеряно. Сохранились лишь только два вальса (e moll и As dur), созданные в 1823/24 г. и представляющие собой небольшие фортепианные пьесы лирико – элегического характера. Искренность, душевность и непосредственность чувств, воплощенных в вальсах А. Грибоедова трогают душу каждого слушателя.

Характерные черты вальса – лиризм, изящество, пластичность в сочетании с типичной ритмической формулой обнаруживается в творчестве

многих композиторов 19 века. И ярким примером этому может служить творчество выдающегося польского композитора Ф. Шопена.

*Шопен, ты словно море выплаканных слёз,
Круженье, виражи и игры над волной
Воздушных бабочек, стремительных стрекоз.
Мечтай, люби, чаруй, баюкай, успокой....*

Эти стихи выдающегося французского поэта – романиста Марселя Пруста, как нельзя тонко подмечают ту романтическую свободу высказываний, импровизационность музыкального изложения, воплощенную в величайших творениях великого композитора. Именно эти черты искусства Шопена придают его вальсам необычайную красоту, равную самым великим и совершенным творениям В.А. Моцарта, Л. ван Бетховена.

По словам А. Рубинштейна, Шопен – это рапсод, душа фортепиано.

И та удивительная трепетность, утончённость, пение всей фактуры и гармонии обволакивающей мелодию, переливающейся воздушной дымкой с кружащимся ритмом – всё это мастерски воплощено в жанре вальса Ф. Шопена. Творческое наследие композитора включает 18 вальсов, представляющих собою лирические миниатюры, рассказывающие о переживаниях человеческой души. Первый вальс был написан в 1827 году, когда юному автору было всего 17 лет, а три последних вальса созданы за 2 года до смерти композитора, в 1847 году.

В истории русской музыкальной культуры автором первого «русского вальса» стал композитор, основоположник русской классической музыкальной школы Михаил Иванович Глинка. «Вальс-фантазия» Глинки – не совсем танец, а скорее поэтический образ русского вальса, демонстрация тончайших оттенков чувств и эмоций русской души.

Ведь именно с вальсом у композитора ассоциировалась тема любви. Так как балы были главным местом любовных свиданий, надежда на счастье и угроза разлуки будто витали в бальных залах

*Звуки вальса тихонька коснулись души,
В глубину всех сердец незаметно проникли.
Пригласить свою даму на танец спеши,
Пусть сердца закружат в зачарованном ритме.*

История создания «Вальса – фантазии» весьма интересна: молодой Глинка познакомился с милой и очаровательной девушкой, дочерью легендарной Анны Керн, которой А.С. Пушкин посвятил своё стихотворение «Я помню чудное мгновенье». И, как будто следуя по стопам великого поэта, Глинка создал собственное «чудное мгновенье», «Вальс – фантазию», рисуя в этом потрясающем произведении образ любимой, легко кружащейся в танце.

Вальс – фантазия, это больше чем вальс и больше чем танец. Это фантазия о любви, лирическая поэма.

Позже вальсы русских композиторов нередко становились музыкальными иллюстрациями к литературным шедеврам классиков.

Так в творчестве великого русского композитора Петра Ильича Чайковского вальсовая ритмика и вовсе занимала особое место. На её основе он создал немало шедевров русского музыкального наследия, среди которых вальсы из балетов «Щелкунчик», «Лебединое озеро» и «Спящая красавица», из оперы «Евгений Онегин» и многие другие.

Однажды тонко подметил музыковед Борис Асафьев: «В творчестве П.И.Чайковского вальс – уже не жанр, а музыка характера, мысли, образа».

Ритм вальса у Чайковского воплощён в таких разнообразных, грандиозных и подкупающих рисунках. С лёгкостью, которой никто бы не предположил, Чайковский создал эти выдающиеся шедевры, проявив ту гибкость, которая составляет одно из самых ценных достояний творческого таланта.

*Как легкая слеза из глаз,
Звучит Чайковского мне вальс.
Он нотами мягкими укутывает душу.
И верю я ему, как другу.
Уводит он меня от невесёлых будней,
И обещает, что не вечно буден трудно.
И всё уверенней звучит его чудесный глас,
Лекарство лучшее Чайковского мне Вальс.*

Ведь вальс был одним из любимейших жанров великого композитора. Среди большого количества вальсов у Чайковского встречаются вальсы концертного плана, например, «Ната-вальс», ор. 51, вальсы лирические с преобладанием вокального начала (близкие к романсу), такие, как «Сентиментальный вальс», ор. 51, вальсы салонного стиля («Вальс-безделушка», ор. 72, «Вальс-шутка», без опуса). Многие произведения Чайковского, хотя и не названы вальсом, по сути, являются таковыми. Вальсообразный характер придает им особое очарование (например, «Подснежник» из «Времен года»).

В этом удивительном даре композитора – выражать в музыке чувства и мысли, доступные и понятные миллионам людей, – и заключена колоссальная сила искусства Чайковского.

Музыкальный мир огромен и подобен яркому разноцветному ковру, в который каждый композитор вплетает свой разноцветный узор. Жанр вальса пришел на казахскую землю из европейской культуры, где этот танцевальный жанр был очень популярен. А в Казахстане искусство танца только начинало своё развитие. Первый казахский танец «Келіншек» был исполнен в 1934 году народной артисткой КазССР Шарой Жиенкуловой. Для создания танца нужно

было сначала отобрать танцевальные по характеру кюи и песни, затем найти движения танца, выполнить постановку, разработать сценические костюмы, не сковывающие движения танцоров. И ярким примером этому может служить творчество известного деятеля музыкальной культуры Казахстана, основоположника казахской профессиональной музыки Латыфа Хамиди. В творчестве этого выдающегося композитора «визитной карточкой» считают по праву считают «Казахский вальс», ставший поистине произведением народным. Когда Куляш Байсеитова впервые услышала светлую музыку вальса, она так смело поддержала тогда еще молодого композитора и так очаровательно ее исполнила, что вальс полюбился всей стране. А сейчас он – яркий, задорный, гибкий, с тонкими изящными подголосками – на слуху практически у любого казахстанца.

Эта бесценная жемчужина, воплотившая всё дарование гения композитора поражает тем, что до сих пор этот удивительно волшебный вальс является украшением всех мировых концертных сцен.

Говоря о жанре вальса нельзя не отметить важную страницу в истории казахской музыкальной культуры – творчество великого казахского композитора, народного артиста Казахстана Шамши Калдаякова. Имя Шамши Калдаякова широко известно в культурном пространстве Казахстана и на всём постсоветском пространстве.

Жанр вальса – отдельная и особая тема в творчестве Шамши Калдаякова. Великим композитором написано 55 лирических песен и каждая

песня Шамши Калдаякова имеет свою историю: «Қыз сағынышы» посвящена Майре Аймановой, тогда молодой жене Асанали Ашимова, «Тамды аруы» на слова Кадыра Мырзалиева – казахам в Узбекистане, многие песни – «Ақ ерке – Ақ жайық», «Сыр сұлуы», «Арыс жағасында», «Арайлым ақ Келес» – родились после поездок по стране.

И многие ставшие известными песни создавались в виде вальсов. Слушатели очень полюбили сочетание степного сказания и вальсового мотива «Қуаныш вальсі» «Қайдасын», «Бақыт кушағында» и многих других произведений.

Шамши Калдаякова по праву называют «королем казахского вальса». Ведь в стране нет ни одного человека, кто бы не знал создателя казахского вальса, а первые ноты его песни «Мой Казахстан» побуждают встать каждого – когда звучит современный Гимн нашей страны.

Жанр вальса пользовался и пользуется неизменной любовью.

Конечно, за свою долгую жизнь вальс менял характер, ведь каждое время давало не только новые песни, но и новые жанры. Но жанру вальсу это не мешало продолжать жить, обогащаясь тем, что ему давал каждый народ, каждая новая эпоха, каждое новое время.

Да, сменилось уже несколько поколений, отзвучало множество мелодий. Но все эти годы не увядает, живёт дорогой и близкий всем нам, нежный и трогательный жанр вальса, напоминающий чарующими звуками лёгкой грусти, настраивающий наши души на что то заветное, сокровенное и светлое. Ведь

что-то есть в жанре вальса такое необычное, такое увлекательное, что подчиняет себе самых разных людей, людей разных эпох и разных национальностей.

Литература

- 1 Ауэрбах Л. «Рассказы о вальсе» Изд. «Советский композитор» 1980 г.
- 2 Кабалевский Д.Б. «Как рассказать детям о музыке» Изд. «Просвещение» Москва, 1989 г.
- 3 Популярная энциклопедия для детей «Все обо всем» Филологическое общество «Слово» АСТ Центр гуманитарных наук при факультете журналистики при МГУ им. Ломоносова Москва, 2001 г.
- 4 «Энциклопедический словарь юного музыканта» Изд. «Педагогика» Москва, 1985 г.
- 5 Радынова О.П., «Музыкальные шедевры», авторская программа и методические рекомендации. – М., 1999 г.
- 6 Радынова О.П., Музыкальные занятия в детском саду. Конспекты занятий в двенадцати частях. – М., 1999 г.
- 7 Радынова О.П., Слушаем музыку, танцуем и играем. Комплект из семи аудиокассет с методическими рекомендациями к программе «Музыкальные шедевры». М., – 1996 г.
- 8 Радынова О.П., Беседы о музыке. Комплект из трех аудиокассет и дидактического альбома к программе «Музыкальные шедевры». М – 1999 г.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ ТЕХНОЛОГИИ
TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES OF THE
INDUSTRY

SRSTI 20.51.17

MOBILE APPLICATION MARKET RESEARCH FOR EVALUATION HUMAN MOTOR ACTIVITY

Abdrakhymova A.M.

Master, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan c.

Almaz A.A.

Master, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan c.

The mobile app industry is one of the fastest growing developing business areas in the world. Analysis of the literature shows that in the coming years, the needs of corporations that need their own mobile applications will exceed the capabilities of the mobile development market.

Key words: mobile application, Android operating system, physical exercises, development, market, information, human motor activity.

It is known that in order to achieve the intended goals especially in the era of global informatization community need an effective exchange of information which is the most important condition for making informed decisions [5]. The process of transmitting information and the means for this transmission are called communications. The basis of communications is information technologies which provide high-speed transmission and processing of information as well as contain high-speed transmission and processing of information between compact and large storage facilities [3, 5].

Many authors note that with the advent of a variety of mobile technics mobile applications actively are developing that not only for entertaining, but also become a powerful marketing tool, help to run a business, make online purchases and monitor physical condition [2, 9]. Such applications allow to watch your achievements in motor activity online (they track such indicators as the number of steps taken, calories spent, heart rate). Mobile apps are low-costing and do not require much knowledge in the field of physical culture, as they provide ready-made sets of exercises and training.

The relevance of the problem is that the appearance of mobile applications for evaluating human motor activity occurred not so long ago, but d they are very popular among users of mobile devices. Currently, community prefer to get an assessment of their motor activity as quickly as possible.

In this regard, the purpose of research is to develop recommendations for individual selection of a mobile application for evaluating human motor activity.

Objectives:

1. Revealing the theoretical aspects of the use of mobile applications in the assessment of human motor activity.
2. Compare the functionality of popular mobile apps for evaluating motor activity.
3. Identify the problems of using mobile applications in assessing human motor activity.
4. Develop criteria for individual mobile phone selection applications for evaluating motor activity. The object of the research is the market of mobile applications in the field of physical culture, which the subject is the structural features and functionality of mobile applications for evaluating human motor activity.

There are a large number of free stores that are included in the standard software package smartphones to search and promote mobile applications. These mobile app stores are focused on a specific operating system (OS). The largest market share is occupied by the Android OS according to the statistics of the last three years given in the works of some authors. Its share is more than two-thirds of the mobile device sales market, the second in terms of sales is IOS, and a small part of the market is occupied by other operating systems in the amount of no more than five percent.

Each operating system has its own application store. The largest number of mobile app stores exists under the Android operating system, the most popular is the Google Play Market. The number of Android apps in the Google Play Market app store exceeds 1.43 million, and the number of users of the company has reached 1.4 billion people, which is an absolute record in the field of mobile app sales.

Recently, this type of mobile application did not exist in the field of fitness services. Various population groups were consulted within the framework of the state system of physical education (preschool institutions, general education schools, vocational education institutions, sports schools, voluntary sports societies) or in commercial clubs. Many people due to lack of literacy, communication skills, low motivation or financial problems did not seek help from such organizations. In addition, there is an increase in the amount of false information provided on the Internet (which has become one of the most important sources of information for modern people). Under these conditions independent exercise may not only be insufficiently effective, but may also lead to negative consequences like fatigue, injuries.

Many experts note that with the development of information and communication technologies problem has found a solution in the form of mobile consultants-applications that contain sets of exercises, training and guidelines [2, 9]. With help of app it is easy to find useful tips and learn the technique of performing exercises. Such programs clearly demonstrate the results of training. Travelled kilometers data , weight, calories spent, total weight lifted, number of sets and duration of processed exercises . Monitoring own progress is a serious motivator for maintaining physical activity, which helps to train users to the training regime. Therefore, the market for mobile applications in the field of evaluating human motor activity is developing rapidly. Considering how important it is in modern society to

search for new forms means and methods to increase people's interest in various types of motor activity [2, 6], the correct choice of a mobile application from the variety of programs offered on the market is one of the leading factors of effective self-control during physical education.

There are a number of reasons why using of mobile applications in the field of physical culture and health can be useful for solving its problems:

1. Providing an opportunity for interactive learning by transferring the basic knowledge of various training programs. Storage of methodological programs in electronic form.

2. Using of automation of control and correction of motor activity results.

3. Allowing you to optimize the processes of testing the physical and mental state of the student.

4. Operational collection and processing of information on private motor activity, including visualization of the current state and data dynamics.

Based on the analysis of literature data containing recommendations from app authors and user reviews [1-9], there are identified a number of basic general criteria for choosing a mobile app:

1. Paying attention to the popularity of the mobile app in question according to the estimates of users themselves in the app store.

2. High pricing does not always guarantee quality. You need to correlate user reviews with the developer's description of the app.

3. It is important to define your own purpose in using the app and choose the most appropriate features in the app to achieve your goals.

4. User-friendly interface and registration play an important role. The application should be as user-friendly as possible and combine the maximum number of tools and methods needed to achieve the goals of a particular user.

5. Availability of personal settings. The ability to customize the app, adjust to your criteria, for individual selection of training programs.

6. Ability to save data in the cloud when you lose access to the app and sync with other apps.

There are suggested to analyze the needs of users, the functional features of various fitness applications, classify mobile applications for evaluating motor activity, study the factors that ensure and limit their effectiveness and on this basis develop practical recommendations for the individual selection of the appropriate application.

References

- 1 Azarov I.V., Strunina A.A. Analysis of the mobile app market in Russia Of Russia // Modern problems of science and education. – 2014. – No. 6. – p. 337.
- 2 Bekirov D.E., Abdurashitova E.I. Sports applications as a way to control lifestyle //Scientific notes of the Crimean engineering and pedagogical University. Series: Pedagogy. Psychology. – 2016. – №2 (4). – pp. 34-40

3 Burnysheva M.E., Latysheva E.A., Yurchenko A.L. Designing a technological model of an information system with a mobile application for fitness club client // Potential of modern science. 2016. No. 2 (19). pp. 33-39.

4 Gerashchenko L.A. mobile app Market and review of resources for creating cross-platform applications // Proceedings of the Bratsk state University. Series: Economics and management. – 2015. – Vol. 1. – pp. 199-202.

5 Gerashchenko L.A., Matyukhov D.S. The Place of cloud computing in the developing world: a modern approach to data transfer // Proceedings of the Bratsk state University. Series: Economics and management. – 2016. – No. 1. – pp. 134-139.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Гуманитарлық ғылымдар Гуманитарные науки Humanities

Kamalaşkızı Kh. Kazak ve moğol dillerindeki ortak mecazi kelimelerin fonolojisi	4
Әбубәкірова А.Е., Дильбарханова Д.А. Дінді дискурсивті зерттеу жайлы түсінік	8
Дюсенова А. Роль женского религиозно-теологического образования в казахстане в борьбе с религиозным экстремизмом	13
Балчих А.Ө. Түркі жұртының мақтанышы – Күлтегін	17

Жаратылыстану ғылымдары Естественные науки Natural science

Бижігітов Т., Аманбаева А., Жамашева Э., Төлеген П. Металдардың серпімділік модульдерінің температураға тәуелділігін тәжірибе жүзінде зерттеу әдістері	21
Мауленбердинова А.С., Сулейменова Н.Ш. Влияние изменения климата на функционирование агроэкосистемы Алматинской области	25
Бижігітов Т., Аманбаева А., Нұржігітова З., Қапан Ұ. Сұйықтардың беттік керілу коэффициенттеріне температураның әсерін зерттеу әдісі	33
Омарханқызы Ә., Саттар Ұ.Ә. Иммунологиялық антигенді бейтараптау әдістемесімен эймерия және нутталия қарапайымдыларының биологиясы мен экологиясын зерттеу әдісін жетілдіру	37
Найманғазы А., Азимбаева Г.Е. Helianthus Tuberosus гүлінің құрамындағы аминқышқылдарын және органикалық еріткіштердегі экстрактысын физика-химиялық әдістермен зерттеу	42

Педагогика және білім беру Педагогика и образование Field of pedagogy and education

Жұматова Ж.Б. Ұлттық ойындар арқылы рухани мәдениетті қалыптастыру.	50
Kairgeldina S. How effectively a foreign language can be learned online	54

Закирова А.Б., Сейдахметова А.О. Smart білім берудің тұжырымдамалық негіздері	61
Субботина Е.И., Ершова Н.Н. Использование современных технологий в условии обновлённого содержания образования	69
Айтбенбетова З.Е., Ибатов Е.А. Нестандартные формы обучения при преподавании русского языка в вузах	73
Кожашева Г.О., Осипова Е.В. Преимущества использования групповой работы на уроках математики	78
Дукенбай С. Ағылшын тілін үйренудегі жазу сауаттылығын қалыптастыру маңыздылығы мен жолдары	86
Калуетова Г.А. Критериальное оценивание учебных достижений на уроках русского языка и литературы	90
Тоқбалаева Б.Т. Жоғары мектеп биологиясын оқытудағы көрнекі құралдарды қолдануды жетілдіру әдістері	94

Әлеуметтік ғылымдар және экономика
Социальные науки и экономика
Social Sciences and Economics

Аманғалиева А.Ғ. Қазақстан Республикасындағы қазіргі кезеңдегі мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру жолдары	98
Оразтаев К.А. Экотуризм в Казахстане – как способ создания национального бренда	104
Усен Д.Ш., Жансеитова Г.С. Новые тенденции в управлении человеческими ресурсами в организации	107

Құқық қорғау, әскери іс және қауіпсіздік
Юриспруденция, военное дело и безопасность
Law enforcement, military and security

Байжанова К.У., Нурмаханова Ж.М., Рыскулбекова Б.Р. Некоторые вопросы теории уголовного права о факультативных признаках субъективной стороны уголовного правонарушения	115
--	-----

Өнертану ғылымдары
Искусствоведческие науки
Branches of art criticism

Косенко Л.В. Развитие жанра вальса в творчестве выдающихся композиторов	121
--	-----

Техникалық ғылымдар және технологиялар
Технические науки и отрасль технологии
Technical Sciences and technologies of the industry

Abdrakhymova A.M., Almaz A.A. Mobile application market research for evaluation human motor activity	127
--	-----

Scientific publication

Proceedings of the international scientific conference
«Current state and prospects of development of modern science and education»
25-26 february 2021
Karagandy, Kazakhstan.

Responsible editor – A. Amangeldiyev

Signed to the press on 03.03.2021.
Circulation of 100 copies. 60X90/8 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order no. 15211

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group» center
Uly Dala avenue 38/494, Nur-Sultan city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com